

**КЫРГЫЗ–ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ПЕДАГОГИКА БАГЫТЫ**

**МЕВЛАНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ”
ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР**

(МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ)

Нуржаз ЗАРЛЫКОВА

БИШКЕК - 2015

**КЫРГЫЗ–ТҮРК «МАНАС» УНИВЕРСИТЕТИ
КООМДУК ИЛИМДЕР ИНСТИТУТУ
ПЕДАГОГИКА БАГЫТЫ**

**МЕВЛАНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ”
ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР**

(МАГИСТРДИК ДИССЕРТАЦИЯ)

МАГИСТРАНТ:

Нуржаз ЗАРЛЫКОВА

1350Y06003

Илимий жетекчи:

п.и.д.проф. Акматали АЛИМБЕКОВ

БИШКЕК - 2015

**KIRGIZİSTAN-TÜRKiYE MANAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

MEVLANA'NIN MESNEVİ ESERİNDE EĞİTİM DÜŞÜNCELERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazrlayan

1350Y06003

Nurcaz ZARLIKOVA

Tez Danışmanı

Prof.Dr. Akmatali ALİMBEKOV

BİŞKEK 2015

КЫСКАЧА МАЗМУНУ

Даярдаган	: Нуржаз Зарлыкова
Университет	: Кыргыз-Түрк «Манас» Университети
Багыты	: Педагогика
Диссертациянын түрү	: Магистрдик диссертация
Беттердин саны	: 108+XIX
Бүтүрүү датасы	: 27/04/2015
Илимий жетекчи	: п.и.д. проф. Акматали Алимбеков

МЕВЛАНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАР

Изилдөө ишибиздин максаты жалпы адамзаттын таалимчиси, улуу даанышман-акын Мевляна Желаледдин Руминин педагогикалык маданият тарыхындагы ордун, анын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялардын негизги багыттарын тактап, аларды бүгүнкү күн үчүн таасирин айкындоо. Коюлган максат темага байланыштуу: Адабияттар; Мевлянанын “Месневиси” жана ал тууралуу жазылган китептер, жарыяланган макалалар, илимий иштер (магистрдик, доктордук, кандидаттык диссертациялар) сыяктуу булактар каралып, топтолгон маалыматтарга тарыхый-педагогикалык анализ жүргүзүлдү. Топтолуп, жыйналган маалыматтарды ачыктоодо аларды интерпретациялоо, корутундулоо, диалектиканын универсалдуу принциптери (жалпы байланыш, системалуулук, карама-каршылык, тарыхыйлуулук), жалпы логикалык методдор (анализ жана синтез, абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүү) колдонулду.

Изилдөө ишибиздин жаңылыгын Мевлянанын мурастарындагы таалим-тарбия идеяларынын негизинде азыркы педагогикалык билимдерди өнүктүрүү түзөт. Тактап айтканда, эмгекте:

- Бүткүл дүйнөгө белгилүү улуу ойчул, акын Мевляна Желаледдин Руминин педагогик, таалимчилик сыпаты аныкталды;
- Мевлянанын улуу инсан болуп калыптануусунун детерминанттары (М: Мевлянага жол көрсөткөн улуу адамдар, ал жашаган тарыхый доор) белгиленди;

- Улуу ойчул Мевляна Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык багыттагы идеяларынын негизинде чечиле элек маселелер такталды;
- Мевлянанын мурастарындагы таалим-тарбия идеяларынын негизинде азыркы педагогикалык билимдерди өнүктүрүүнүн орду, мааниси иликтенди;

Улуу даанышман-педагог Мевлянанын таалим-тарбиялык идеялары, ойлору талдоодон өттү.

Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутунду жана сунуштар бөлүмүндөн жана адабияттар тизмегинен турат.

Диссертациянын киришүү бөлүмүндө изилдөөнүн актуалдуулугу, максат-милдеттери, проблемасы, теориялык жана практикалык баалуулугу, изилдөө иштин гипотезасы, предмети жана объекти, изилдөөдө колдонулган методдор, маалыматтарды топтоо булактары орун алган.

Биринчи бөлүм “Мевлянанын улуу даанышман таалимчи, педагог катары калыптанышы” деп аталып, анда Мевлянанын аалым жана акын катары калыптанышынын негизги этаптары жана Мевлянанын руханий – педагогикалык мурастары жөнүндө маалымат берилген.

Экинчи бөлүм “Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялардын негизги багыттары” деп аталат. Бул бөлүмдө Мевлянанын “Месневиси” улуу педагогикалык мурас катары такталып, андагы адам табияты жөнүндөгү педагогикалык көз караштарынын философиялык негиздери аныкталды. Ошондой эле, педагогикалык маданият тарыхындагы инсан идеалы жөнүндөгү түшүнүктөрдүн Мевлянанын “Месневисиндеги” өнүктүрүлүшү жана Мевлянада инсандын (личность) калыптанышын аныктоочу факторлор жөнүндөгү педагогикалык көз караштары, Мевляна боюнча тарбиячы, устатка коюлуучу талаптар жана Мевлянада гуманисттик негиздеги тарбиялоо методдорунун өнүктүрүлүшү талдоого алынган.

Үчүнчү бөлүм “Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык акыл ойлорунун азыркы Кыргызстандын мектептериндеги таалим-тарбия мазмунун жана методдорун өнүктүрүүдөгү мааниси” деп аталып, анда Мевлянанын мурастарынын жалпы таалим-тарбия системасында колдонулуш абалы аныкталды жана Мевлянанын “Месневисин” азыркы Кыргызстандын мектептеринде тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү каралды.

Түйүндүү түшүнүктөр: Месневи, таалим-тарбия, идеал инсан, даанышман таалимчи, руханий тарбия.

ÖZ

Yazar	: Nurcaz ZARLIKOVA
Üniversite	: Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Anabilim Dalı	: Eğitim Bilimleri
Tezin Niteliği	: Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı	: 108+XIX
Mezuniyet Tarihi	: 27/04/2015
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Akmatali ALİMBEKOV

MEVLANA'NIN MESNEVİ ESERİNDE EĞİTİM DÜŞÜNCELERİ

Araştırmada insanlığın eğitimcisi, büyük düşünür ve şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin eğitim kültürü tarihindeki yerini ve "Mesnevi" eserinde eğitim düşüncelerinin temel doğrultularını açıklamakla beraber onları günümüze etkisini ortaya çıkarma amaçlanmıştır.

Çalışmada konuyla ilgili edebi eserler (Mevlana'nın "Mesnevi" eseri ve o hakkındaki kitaplar, makaleler, bilim adamlarının çalışmalarına (Yüksek Lisans, Doktora tezleri) tarihsel-pedagojik açıdan analiz edildi. Verileri açıklamada yorum, yargılama, dialektiğin evrensel prensipleri (evrensel bağlantı, sistemlik, karşılık, tarihselcilik), genel mantık yöntemleri (analiz-sentez, soyuttan somuta geçim) kullanıldı.

Araştırmada bilimsel gelişimi, Mevlana'nın eserlerindeki eğitim düşüncelerini temele alarak eğitim bilimlerini geliştirme amaçlanmıştır. Daha açık bir söylemle: Bütün dünyada bilinen düşünür, şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin eğitimci kişiliği belirlendi.

Mevlana'nın büyük düşünür olduğuna etki eden faktörler (Mevlana'nın eğitimcileri ve yaşadığı devir) tasrih edildi.

Mevlana'nın eserlerinde eğitim düşüncelerini temele alarak günümüzün eğitim bilimlerini geliştirmenin yeri ve önemi araştırıldı.

Büyük düşünür ve eğitimci Mevlana'nın pedagojik düşünceleri analiz edildi.

Araştırma giriş, gelişme (üç bölümden), sonuç bölümü ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın aktüalitesi, amaç ve alt amaçlar, problem, teorik ve pratik önemi, araştırmanın hipotezleri, araştırmada kullanılan yöntem ve tekniler, veri toplama araçları ile tanımlar yer almaktadır.

Araştırmanın birinci bölümünde ‘Mevlana’nın alim eğitimci kişiliğinin oluşması’ diye adlandırarak, bu bölümde Mevlana’nın alim eğitimci kişiliğinin oluşum döneminin temel evreleri ve Mevlana’nın ruhani-terbiyelik eserleri hakkında malûmat verilir.

İkinci bölümün başlığı ‘Mevlana’nın Mesnevi eserinin eğitim düşüncelerinin esas doğrultularıdır’. Bu bölümde ‘Mesnevi’ eserinin eğitim mirası olduğu tasdik edilip, eserdeki insan mahiyeti hakkında eğitimci fikirlerinin felsefi temelleri belirlendi. Eğitim kültürü tarihine ait ideal insan kavramlarının Mevlana’nın ‘Mesnevi’deki gelişimi ve Mevlana’da kişiliğin oluşumuna etki eden faktörleri hakkında düşünceleri, Mevlana’ya göre eğitimcide olması gereken özellikler ve Mevlana’nın eğitimde kullanan hümanist yöntemleri analiz edildi.

Üçüncü bölüm ‘Mevlana’nın Mesnevi’deki eğitimci düşüncelerinin günümüz Kırgızistan okullarında eğitim içeriğini ve yöntemlerini geliştirmenin önemi’ diye adlandırılmıştır, bu bölümde Mevlana’nın eserlerinin eğitim sistemindeki kullanım durumu belirlendi ve “Mesnevi’nin” günümüz Kırgızistan eğitim sürecini geliştirme ihtimali ele alındı.

Anahtar Kelimeler: Mesnevi, eğitim, ideal insan, alim, eğitimci, ruhani-terbiye.

АБСТРАКТ

Подготовила	: Нуржаз Зарлыкова
Университет	: Кыргызско-Турецкий Университет «Манас»
Направление	: Педагогика
Вид исследования	: Магистерская диссертация
Количество страниц	: 108+XIX
Дата завершения	: 27/04/2015
Научный руководитель	: д.п.н., проф. Акматали Алимбеков

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ИДЕИ МЕВЛЯНЫ В ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИИ «МЕСНЕВИ»

Основной целью данного исследования является выявление роли выдающегося поэта-мыслителя, воспитателя всего человечества Мевляны Желаледдина Руми в истории педагогической культуры, а также определение основных направлений педагогических идей в его произведении “Месневи.” Поставленная цель была осуществлена посредством: Литератур; произведения Мевляны “Месневи”, а также трудов по данной теме, статьи, научные исследования (магистерские, докторские, кандидатские диссертации) и был произведен историко-педагогический анализ по данным сведениям.

В пояснении по данным сведениям были применены такие методы, как: интерпретация, суммирование, принципы универсальной диалектики (общая связь, системность, противоречие, историзм и др.) и общие логические методы (анализ и синтез, восхождение от абстрактного к конкретному).

Научную новизну составляет возможность развития педагогических знаний, полученная на основе исследования педагогических идей в произведениях Мевляны Желаледдина Руми. Точнее :

- Была выявлена воспитательская, педагогическая сущность великого поэта мыслителя Мевляны Желаледдина Руми;
- Были определены детерминанты (Н: Великие учителя Мевляны, историческая эпоха в котором жил мыслитель), способствовавшие становлению Мевляны великой личностью.

- Были определены нерешимые задачи на основании педагогических идей в произведениях Мевляны;
- На основании воспитательных идей в произведениях Мевляны были определены роль и значение развития педагогических знаний;
- Были анализированы педагогические идеи великого мыслителя Мевляны.

Диссертация состоит из введения, трех глав, заключения и списка использования литературы.

Во введении исследования раскрывается актуальность, цель и задачи, проблема исследования, теоритическая и практическая значимость работы; а так же ставятся гипотезы, предмет и объект исследования, использованные методы и средства сбора информации.

В первой главе под названием “Становление Мевляны как великого мыслителя педагога” описываются основные этапы становления Мевляны как мыслителя и поэта, а также духовно-педагогические произведения.

Во второй главе “Основные направления педагогических идей Мевляны в его произведении “Месневи” на основе анализа его педагогических идей в “Месневи”, были выявлены основы его философских мыслей. Рассматриваются понятия о совершенном человеке в истории педагогической культуры и развитие этих понятий в произведении Мевляны “Месневи”. Рассматриваются педагогические идеи о факторах, влияющих на становление личности, требования к педагогу и воспитателю, предъявленные Мевляной, а также проанализировано развитие методов гуманистического воспитания в его идеях.

В третьей главе диссертации “Значение развития педагогических идей Мевляны в его произведении “Месневи” в методах и содержаниях воспитания в современных школах Кыргызстана” рассматриваются положения применения произведений Мевляны в общей педагогической системе, а также возможности развития педагогических идей Мевляны в его произведении “Месневи” в методах и содержаниях воспитания в современных школах Кыргызстана.

Ключевые слова: Месневи, воспитание, совершенный человек, воспитатель-мудрец, духовное воспитание.

ABSTRACT

Prepared by : Nurzhaz Zarlykova
University : Kyrgyz-Turkish University “Manas”
Department : Pedagogy
Research type : Master Thesis
Page quantity : 108+XIX
Completion date : 27/04/2015
Scientific Adviser : Prof.Dr. Akmatali Alimbekov

MEVLANA’S PEDAGOGICAL IDEAS IN HIS “MATHNAWI”

Objectives of our research are to clarify the role of Mevlana Jalaluddin Rumi, educator of the whole humankind and the master-akyn, in the history of educational culture; specify the main courses of educative ideas reflected in his “Mathnawi”; and determine its present impacts. Related literature analysis (books about Mevlana’s “Mathnawi”, published articles, scientific researches such as master’s and doctoral thesis works, etc.) was carried out and studied within the frameworks of historical and educational analysis. As a part of the study methods and techniques such as interpreting, summarizing, universal dialectical principles (general connections, systematic viewpoint, contradiction, historicism), general logical methods (analysis and synthesis, dynamics of abstraction to concrete) were applied.

The scientific novelty of the thesis is to develop present educative knowledge through educative ideas subscribed in the Mevlana’s legacy, to be more exact, in this study:

- Pedagogical identity of Mevlana Jalaluddin Rumi, outstanding thinker and akyn, known in the whole world, was determined;
- Determinants (e.g. people who educated Mevlana, the historical period of his life etc.) of the way how Mevlana became a grand person were distinguished;
- unresolved issues were considered in compliance with educative ideas included in Mevlana Jalaluddin Rumi’s legacies;
- the present role and significance of developing education knowledge through

educative ideas reflected in Mevlana's works was studied;

- Educative ideas and views of the great master-educator were examined.

The present thesis consists of introduction, three chapters, conclusion and list of references.

The introductory part consists of the actuality of the subject of the research, goals and tasks, problems, theoretical and practical significance of the study, hypotheses of the research, subject and the object, methods applied and data resources.

The first chapter "The way how Mevlana became the great educator and wise man" consists of the data about Mevlana's mental-educative heritage and the main stages of his establishing as a scientist and akyn.

The second chapter "The main courses of educative ideas reflected in Mevlana's "Mathnawi" was aimed at determination of Mevlana's "Mathnawi" as a pedagogical heritage and philosophical basis of pedagogical views on human nature. In addition, the following aspects were analyzed: development of the concept of the ideal person during the historical period of education culture in Mevlana's "Mathnawi"; Mevlana's educative views on the factors, establishing a person as an individual; requirements which the master is expected to perform; the development of humanistic education methods of Mevlana.

The third chapter "The significance of educative ideas reflected in Mevlana's "Mathnawi" in developing education content and methods of present Kyrgyz schools" is focused on the way how Mevlana's legacy is used within the whole education system and examines the opportunities of developing education content and methods of present Kyrgyz schools on the on the basis of Mevlana's "Mathnawi".

Key words: Mathnawi, education, ideal person, the wise educator, sacred education

БАШ СӨЗ

Адамдын жашоосундагы эң маанилүү жана эң татаал маселелер булар - адамга билим, таалим – тарбия берүү, бир нерсени үйрөтүү болуп эсептелет, себеби бул иш - аракеттерсиз адамдын чыныгы адам, инсан болушу мүмкүн эмес. Адамга билим, таалим – тарбия берүү, бир нерсени үйрөтүү оңой-олтоң иш эмес экендиги бардыгыбызга маалым. Бул маселелерди ишке ашыруу үчүн нечендеген улуу адамдар өз салымын кошкон, буга албетте адамзаттын тарыхы күбө. Чыныгы инсандын, нарктуу адамдын кандай боло тургандыгы, ага тиешелүү эң баалуу сапаттар кандай болуш керектигин жана ал сапаттарды адамда кандайча калыптандыруу мүмкүн экендигин эски жана жакынкы замандын улуу инсандары айтып келген. Адам кандай өзгөчөлүктөргө ээ болсо, ошол өзгөчөлүктөргө жараша өзүнө керектүү нерселерди топтой алат. Адам өзүнө керектүү, пайдалуу нерселерди алганга аракет кылат, бирок тилекке каршы терс нерселерди да тартып алышы мүмкүн, ошондой эле эмненин туура, эмненин да туура эместигин билбей калган учурлары кездешет. Мына ошондо тандоого туш келет да, тандоо жолуна түшкөн адам, эки айрылыш жолдун кайсынысы менен кетсем деген учурда, ага чейин тажрыйбаларга ээ болгон улуу адамдар тарабынан жаралган асыл ойлор жана улуу насааттар багыт берет. Мындай улуу адамдар бул дүйнөдө сейрек болсо дагы, алар жалпы адамзатка багыт беришет. Андай адамдар биз үчүн бар болгон, бар жана бар боло берет. Улуу адамдардын качан, кайсы мезгилде жашаганы маанилүү эмес, анын маанилүүлүгү заман, убакыт деген түшүнүктөрдөн тышкары болушу, өткөн учур болобу, азыркы учур болобу, келечек болобу...

Мына ошол эки айрылыш жолдо калган адамдарга багыт берүүчү улуу адамдардын бири, орто кылымдарда жашап өткөн даанышман, адамдарды сүйгөн улуу ойчул-акын, таалимчи Мевляна Желаледдин Руми. Жалпы адамзат тарыхына өзүнүн баалуу насаатын калтырып кеткен улуу ойчул Мевляна: “Жакшы адам - башка адамдарга же жалпы адамзатка пайдасы тийген адам” деп айтып, бизди гумандуулукка чакырган. Ал эми биздин милдетибиз бизден

кийинки муунду ак ниеттүүлүккө, айкөлдүккө, боорукерликке, адеп-ахлактуулукка тарбиялоо болуп саналат.

Изилдөөнүн жүрүшүндө ар дайым баалуу кеп-кеңешин берип, жардамын аябаган жетекчи агайым педагогика илимдеринин доктору, профессор Акматали Алимбековго терең ыраазычылыгымды билдирем.

Нуржаз Зарлыкова

27.04.2015

МАЗМУНУ

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
КЫСКАЧА МАЗМУНУ.....	iv
ÖZ.....	vii
АБСТРАКТ.....	ix
ABSTRACT.....	xii
БАШ СӨЗ.....	xiv
МАЗМУНУ.....	xvi
КЫСКАРТУУЛАР.....	xix
КИРИШҮҮ.....	1

МЕВЛЯНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕАЛАР

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН УЛУУ ДААНЫШМАН ТААЛИМЧИ, ПЕДАГОГ КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ

1.1. Мевлянанын аалым жана акын катары калыптанышынын негизги этаптары.....	9
1.2. Мевлянанын руханий – педагогикалык мурастары.....	17
Биринчи бөлүмдүн корутундусу.....	25

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАРДЫН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ

2.1. Мевлянанын “Месневиси” улуу педагогикалык мурас катары.....	26
2.2. Мевлянанын “Месневисинде” адам табияты жөнүндөгү педагогикалык көз караштарынын философиялык негиздери.....	31
2.3. Педагогикалык маданият тарыхындагы инсан идеалы жөнүндөгү түшүнүктөрдүн Мевлянанын “Месневисиндеги” өнүктүрүлүшү.....	35
2.4. Мевлянада инсандын калыптанышын аныктоочу факторлор жөнүндөгү педагогикалык көз караштары.....	45
2.5. Мевляна боюнча тарбиячы, устатка коюлуучу талаптар.....	50
2.6. Мевлянада гуманисттик негиздеги тарбиялоо методдорунун өнүктүрүлүшү.....	55
Экинчи бөлүмдүн корутундусу.....	66

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК АКЫЛ ОЙЛОРУНУН АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ ТААЛИМ-ТАРБИЯ МАЗМУНУН ЖАНА МЕТОДДОРУН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ МААНИСИ

3.1. Мевлянанын мурастарынын таалим-тарбия системасында колдонулуш абалы.....	67
3.2. Мевлянанын “Месневисин” азыркы Кыргызстандын мектептеринде тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү.....	71

Үчүнчү бөлүмдүн корутундусу.....	91
ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ ЖАНА СУНУШТАР.....	92
ÖZET.....	94
КОЛДОНУЛГАН БУЛАКТАР.....	103

Кыскартуулар	Чечмелениши
а.э.	ал эми
Б.	Бишкек
б.	беттер
б.а.	башкача айтканда
ж.б.	жана башка
ж.б.у.с.	жана башка ушул сыяктуу
к.	кылым
к.к.	кылымдар
Мис.	Мисалы
о.э.	ошондой эле

КИРИШҮҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Учурда дүйнө жүзүндөгү өзгөрүүлөр, илимий-технологиялык өнүгүү, ааламдашуу процесси билим берүү процессине да чоң таасирин тийгизүүдө. Илимий-технологиялык прогресстин жардамы менен адамзаттын жашоо-тиричилиги кыйла жеңил болуп калды жана барган сайын адамзаттын жашоосун жеңилдеткен нерселер өнүгүүдө. Билим берүү тармагында технологиянын өнүгүшү, компьютердин ар тарапка жайылышы жеңилдикти, маалыматка тез ээ болууну алып келүүдө. Азыркы учурда жөнөкөй китептин ордун электрондук китептер, интернеттен тез табылуучу ар кандай маалыматтар алмаштырууда. Мындан улам дүйнө жүзүндөгү өсүп келе жаткан муун, ошондой эле азыркы Кыргызстандын жаштары дагы технологиялык роботторго, андронддерге көз каранды болуп бара жатат. Мындай өзгөрүү жаш муунга кыйла жеңилдик бергени менен аларды роботтоштуруп, руханий дүйнөсүнүн жардылыгына алып барат. Эгер улуу муун менен азыркы жаштардын эске тутумун салыштырсак, биздин аталарыбыз, апаларыбыздын эске сактоосу азыркы жаштардыкынан жакшы. Анткени алардын тарбиясы руханий жактан бай болгон, алар чоң апаларынын жомоктору менен улуттук эпос, дастандар ж.б. фолькордун бай кенчи менен өсүшкөн. Апалардын аңгеме-жомоктору азыркы компьютер, телевизор, телефондордун ж.б. коммуникациялык каражаттардын ордун алмаштырган. Алар бир эле учурда маалымат берүүчү, тарбиялоочу, руханий дүйнөсүн азыктандыруучу, көркөм дүйнөсүн байытуучу жана башка көп функцияны аткарган. Ал эми азыркы учурда тез темп менен жүрүп жаткан жашоо, технологиянын ар бир үйдө болгондугу ата-апаларыбыздын жомогун алмаштырып жатат. Базар экономикасына ыңгайлашуу адамдарды күнүмдүк турмуштун тез айланган айлампасына киргизип койгон, өзгөчө шаар жергесинде мындай жашоо адаттагы нерсе. Ал эми Кыргызстандын мектептериндеги эң негизги көйгөй окуучулардын бири-бирине болгон ырайымсыз мамилелери, талап-тоноочулук (рекетизм), зордук-зомбулук, экономикалык жана социалдык абалына жараша кемсинтүү сыяктуу терс көрүнүштөр. Андай таш боор окуучулар

социалдык-экономикалык абалы кыйла жогору болгон эле үй-бүлөлөрдөн чыкканы таңгалаарлык. Ал эми ата-энелер менен педагогдор балдардын мындай нерселер менен алек болуп жүргөндөрүнөн кабары жок. Качан гана окуя чегинен чыкканда анан билишет. Тилекке каршы мындай адеп-ахлактык маселелер барган сайын күчөп барат. Мындай көрүнүштөрдүн себеби эмнеде? Эмне үчүн адамдар күндөн күнгө кайдыгер болуп баратышат? Адамзаттын баалуулук системасы чаржайыттуулука айланып, ар бир адамдын колунан келе турган, бир караганда жөнөкөй эле нерселер; айкөлдүк, боорукерлик, адамкерчилик, башка адамга мээримдүү мамиле, сый-урмат, камкордук, адилеттүүлүк сыяктуу сапаттар чанда эле кезикчү заманга айланып бара жатат. Бул бир гана коомдун маселеси эмес, бүт адамзаттын көйгөйү. Ал эми адамдын чыныгы инсан болуусуна түрткү боло турган нерсе бул таалим-тарбия иши. Жакшы-жаманды аңдабаган кам адам, жаш бала улуу муундун накыл-насаатынын, тарбиясынын натыйжасында жетилет. Демек келечекке жаңы инсанды тарбиялаган улуу муундун вазыйпасы зор. Ал вазыйпаны туура ишке ашыруу үчүн кылымдар бою адамзатты таалим-тарбиялык кеп-кеңеш, насааттары менен дем берип келген улуу даанышман, таалимчи инсандардын акыл-ойлоруна кайрылуубуз оң. Андай улуу инсан мындан VIII кылым жашап өткөн, бирок бүгүнкүгө чейин бүткүл дүйнөгө таасирин тийгизип жаткан даанышман, таалимчи, ойчул-акын Мевляна Желаледдин Руми.

Мевлянаны эмне үчүн улуу даанышман катары түшүнүшөт? Анын себептери эмнеде? Мевляна өзүнүн шакирттеринин, жакындарынын гана эмес бүткүл дүйнөнүн даанышман-таалимчиси. Мевлянаны жараткан доор, ошол доордогу аны курчаган чөйрө, улуу инсандар, анын устаттары дагы Мевлянанын бүткүл дүйнөгө белгилүү даанышман болушуна да себепкер болгон. Ал устаттарын көрүп, алардын жолун жолдогон.

Мевлянанын улуу адам болушуна анын устаттарынын салымы чоң. Өзүнүн атасы Бахаеддин Велед жана Феруддин Аттар, Сейит Бурханеддин сыяктуу улуу аалымдар таасирин тийгизишкен.

1241-1245-жылдары атасынын жана устаттарынын методдору менен исламдын эрежелери (фыких), диний билимдер тууралуу дарс окуп, калкка насыятын берип, кызмат кыла баштайт.

Мевлянанын адамзат үчүн калтырып кеткен баалуу эмгектери “Диван-и Кебир” (“Улуу ырлар жыйнагы”), “Месневи” (Кош ыр саптары), “Межалис-и Себа” (Жети осуят), “Мектубат” (Каттар) жана “Фих-и Ма Фих” (Ичиндеги нерсе ичинде). Таалим-тарбия жагынан алганда алардын баарында адамзат үчүн баалуу санат-сабактар камтылган.

Алардын ичинен Желаледдин Румини өзгөчө атак-даңкка бөлөп, аны дүйнөлүк даанышман акындардын катарына кошкон чыгармасы “Месневи” болуп эсептелет.

Чыгыш адабиятында эки сап уйкаш бейттерден турган ыр түрүндөгү чыгармаларга “месневи” деген орток ысым берилет. Бирок бүгүнкү күндө “месневи” дегенде элдин эсине эң оболу Мевлянанын алты томдук ыр жыйнагы келет (Исмаилов, 2007:26). Түркияда Мевлянанын “Месневиси” тууралуу изилдөө иштери арбын. Мевлянанын чыгармачылыгын изилдөөгө бүт өмүрүн арнаган түрк окумуштуулар булар А. Гөлпынарлы, Ш. Жан, А. Карайсмаилоглу, Б. Фирузанфер, С. Кожатүрк, С. Хидайетоглу, Х. Өзөндөр, ж.б. Педагогикалык аспекттен каралган изилдөөлөр болсо Н. Шимшеклер, М. Эргүн, М. Уста, Ш. Өздемир, С. Эрдоган жана башкаларга таандык. Ал эми Кыргызстанда Мевляна тууралуу эмгектер жаңы гана жазылууда. Алсак, 2000-жылы котормочу Кубанычбек Басылбеков “Месневисин” кыргыз тилинде сүйлөткөндөрдүн баштоочуларынан болгон. Андан кийин 2007-жылы Бириккен Улуттар Уюмунун Билим, илим жана маданият боюнча бөлүмү тарабынан Мевляна Желаледдин Руми жылы деп белгиленгендиктен, Кыргыз Республикасынын Маданият министирлиги жана “ДА” коомдук фонду, эл аралык “Zaman” газетасы менен биргелешип, Мевляна Желаледдин Румиге арнап макалалар конкурсун жарыялаган. Бул конкурстун натыйжасында макалалар “ДА Кыргызстан” журналына басылып чыккан. Э. Мамбетакунов, К. Басылбеков, У. Ботобеков, А. Ормушев, А. Муратов, Б. Жунусалиев, А. Исмаилов, А. Кадырманбетова, Н. Исаева жана башкалар Мевляна Желаледдин Руминин чыгармачылыгы жана ой-

пикирлери туурасындагы темалар боюнча макалалардын авторлору болуп эсептелишет. Бул макалалар топтому “Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация” деген аталышта 2013-жылы китеп болуп басылып чыккан. Мына ушул иш-чарадан кийин Кыргызстанда дагы Мевлянанын чыгармаларына болгон кызыгуулардын артып баштаганын көрүү мүмкүн. Бирок Мевлянанын мурастарынын таалим-тарбиялык жагы изилденген педагогикалык эмгектер жокко эсе.

Адамзат үчүн көптөгөн руханий баалуулуктун булагы “Месневинин” ар бир сабында терең тарбиялык мазмун камтылган. Аларды төмөнкүдөй аспекттерге бөлүп кароого болот:

- Адамдын өзүн өзү тарбиялоодо дене жана рухтун биримдиги;
- Жалпы адамзатка гуманисттик мамилелердин чен өлчөмдөрү;
- Инсанды тарбиялоодо негизги ыкмалар ж.б.

Жалпы дүйнөгө, Батышка чейин өз таасирин тийгизген Мевлянанын “Месневисинде” али изилдене элек маселелер көп. Ал эми Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык идеалар деген темада изилдөө ишин жүргүзүү “Месневи” деңизинен бир кумура суу сузуп алган сымал. Мевлянанын “Месневиси” философтор, теологдор, адабиятчылар, филологдор, психологдор жана башка илимдин ар кыл жаатындагы изилдөөчүлөр сыяктуу педагогдор үчүн дагы таанып билүүнүн булагы болуп саналат.

Изилдөөнүн проблемасы: Мевлянанын “Месневи” аттуу чыгармасында педагогикалык идеялардын маани-маңызы, багыттары жана алардын бүгүнкү күндүн таалим-тарбиялык баалуулуктарын өркүндөтүүгө кандай таасир эте алат деген маселелер изилдөөнүн проблемасын түзөт.

Изилдөөнүн объектиси: Мевлянанын мурастарындагы таалим-тарбия идеялары.

Изилдөөнүн предмети: Мевлянанын “Месневи” чыгармасындагы таалим-тарбия идеяларынын негизги багыттары.

Изилдөөнүн максаты: Изилдөөнүн негизги максаты улуу ойчул Мевляна Желаледдин Руминин педагогикалык маданият тарыхындагы ордун, анын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялардын негизги багыттарын тактап, аларды бүгүнкү күн үчүн таасирин айкындоо.

Изилдөөнүн милдеттери: Берилген максатка ылайык төмөнкүдөй милдеттер коюлду:

- Мевлянанын улуу даанышман педагог, таалимчи катары калыптанышынын детерминанттарын чечмелеп көрсөтүү;
- Мевлянанын “Месневи” чыгармасындагы педагогикалык идеяларынын негизги багыттарын ачып көрсөтүү.
- Мевлянанын “Месневисиндеги” рационалдуу педагогикалык акыл ойлорунун бүгүнкү таалим-тарбиянын мазмунун өнүктүрүүгө тийгизген таасирин айкындоо.

Изилдөөнүн илимий божомолу (гипотеза): Мевлянанын баалуу мурасы “Месневидеги” педагогикалык идеяларынын маани-маңызын таанып билүүгө болот, эгерде:

- Мевлянанын “Месневи” аттуу эмгегиндеги педагогикалык идеяларды талдоодо методологиялык жоболор жетекчиликке алынса;
- Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялар чыгарманын тереиндеги базасына негизделип ачылса;

Мевлянанын педагогикалык идеялары бүгүнкү күндүн реалдуу таалим-тарбия талаптарынын негизинде баа өлчөмүн өнүктүрүп талдоого алынса.

Изилдөөнүн теориялык-методологиялык негизи. Иштин теориялык жана методологиялык негизин диалектиканын универсалдуу принциптери (жалпы байланыш, системалуулук, карама-каршылык, тарыхыйлуулук), жалпы логикалык методдор (анализ жана синтез, абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүү), тарыхый-педагогикалык анализ түзөт. Изилдөө ишибизде темага байланыштуу концептуалдуу көз караштар (Мевляна Желаледдин Руминин “Месневиси” жана ал тууралуу адабияттар (китеп), макалалар, илимий иштер (магистрдик,

доктордук, кандидаттык диссертациялар), педагогикага байланыштуу теориялык жоболор кеңири пайдаланылды.

Изилдөөнүн методдору: Маалымат жыйноодо темага байланыштуу булактар: Адабияттар (Мевлянанын “Месневиси” жана ал тууралуу жазылган китептер, жарыяланган макалалар, илимий иштер (магистрдик, доктордук, кандидаттык диссертациялар) сыяктуу булактар каралып, топтолгон маалыматтарга тарыхый-педагогикалык анализ жүргүзүлдү. Топтолуп, жыйналган маалыматтарды ачыктоодо аларды интерпретациялоо, корутундулоо, диалектиканын универсалдуу принциптери (жалпы байланыш, системалуулук, карама-каршылык, тарыхыйлуулук), жалпы логикалык методдор (анализ жана синтез, абстрактуулуктан конкреттүүлүккө өтүү) колдонулду.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы: Мевлянанын мурастарындагы таалим-тарбия идеяларынын негизинде азыркы педагогикалык билимдерди өнүктүрүү илимий иштин жаңылыгы болуп саналат. Тактап айтканда, эмгекте:

- Бүткүл дүйнөгө белгилүү улуу ойчул, акын Мевляна Желаледдин Руминин даанышман – педагог, таалимчилиги аныкталды;
- Мевлянанын улуу инсан болуп калыптануусунун детерминанттары (М: Мевлянага жол көрсөткөн улуу адамдар, ал жашаган тарыхый доор) белгиленди;
- Улуу ойчул Мевляна Желаледдин Руминин мурастарындагы педагогикалык багыттагы идеяларынын негизинде чечиле элек маселелер такталды;
- Мевлянанын мурастарындагы таалим-тарбия идеяларынын негизинде азыркы педагогикалык билимдерди өнүктүрүүнүн орду, мааниси иликтенди;

Улуу даанышман-педагогдун таалим-тарбиялык идеялары, ойлору талдоодон өттү.

Изилдөөнүн теориялык мааниси: Коом өнүккөн сайын илим, билим, маданият чөйрөсүндө өзгөрүүлөр, өнүгүүлөр, жаңылануулар ортого келет. Мына ошол өнүгүү, өзгөрүүлөр азыркы учурдагы ааламдашуу процесси деп аталып

жаткан убак менен байланышы бар. Ал эми ааламдашуу же глобализация деп кайра кайра кайталап жаткан нерсенин биз үчүн оң да, терс да жагы бар. Бир тараптан адамзат коому өнүгүүдө, ал эми бир тараптан өнүүгүлөр коомдогу баалуулуктарды өзгөртүүдө. Ошондуктан эски, өткөн мезгилдеги баалуулуктарды такыр эле унутка алып салбай, аларды жаңы өңүттө, жаңы шарттарга колдонуу пайдалуу десек болот. Ал эми өткөн мезгилдин руханий баалуулуктары дегенде өткөн замандагы улуу адамдардын бизге калтырып кеткен таасирдүү ойлорун, эмгектерин айтмакчыбыз. Мевляна мындай улуу адамдардын бири, анын адамзат үчүн калтырган көөнөрбөс мурастары азыркы учурдагы актуалдуу маселелерин камтыйт. Алсак, анын баалуу эмгектеринин бири “Месневи” биз үчүн жөн гана өткөн мезгилдин бир мурасы эмес, ал руханий баалуулук, аң сезимибизди ойготуучу, насаат алуучу, тарбия алуучу баалуу кенч. Ошондуктан Мевлянанын таалим-тарбиялык идеялары педагогика илиминдеги түйүүндүү түшүнүктөр менен салыштырылып, табылган баалуу идеялар педагогикадагы билимдер жыйындысында өнүктүрүлүшү маанилүү.

Изилдөөнүн практикалык мааниси: Кыргызстанда Мевлянанын “Месневи” мурасындагы таалим-тарбиялык идеялары жөнүндө кыргыз тилиндеги илимий изилдөөлөр жокко эсе, ошондуктан мындай улуу таалимчинин идеялары жөнүндө жазылган иштин материалдарын макала жазууда, илимий конференцияларда, жогорку окуу жайлардагы семинарларда, лекцияларда, мектептеги айрым сабактарды өтүүдө пайдаланып окууга болот.

Диссертациянын түзүлүшү: Иштин структурасы изилдөөнүн негизги максаттарына жана милдеттерине ылайыкталган. Диссертация киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан жана пайдаланылган булактардын тизмесинен турат. Эмгектин жалпы көлөмү 108 беттен турат.

Киришүүдө изилдөөнүн актуалдуулугу, теманы тандоонун мааниси, изилдөөнүн объекти жана предмети; изилдөөнүн максаты, милдеттери, гипотезасы ачыкталган; изилдөөнүн методдору, илимий жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси айкындалган.

Биринчи бөлүм “Мевлянанын улуу даанышман таалимчи, педагог катары калыптанышы” деп аталып, анда Мевлянанын аалым жана акын катары калыптанышынын негизги этаптары жана Мевлянанын руханий – педагогикалык мурастары жөнүндө маалымат берилген.

Экинчи бөлүм “Мевлянанын “месневисиндеги” педагогикалык идеялардын негизги багыттары” деп аталат. Бул бөлүмдө Мевлянанын “Месневиси” улуу педагогикалык мурас катары такталып, андагы адам табияты жөнүндөгү педагогикалык көз караштарынын философиялык негиздери аныкталды. Ошондой эле, педагогикалык маданияттар тарыхындагы инсан идеалы жөнүндөгү түшүнүктөрдүн Мевлянанын “Месневисиндеги” өнүктүрүлүшү жана Мевлянада инсандын (личность) калыптанышын аныктоочу факторлор жөнүндөгү педагогикалык көз караштары, Мевляна боюнча тарбиячы, устатка коюлуучу талаптар жана Мевлянада гуманисттик негиздеги тарбиялоо методдорунун өнүктүрүлүшү талдоого алынган.

Үчүнчү бөлүм “Мевлянанын “месневисиндеги” педагогикалык акыл ойлорунун азыркы Кыргызстандын мектептериндеги таалим-тарбия мазмунун жана методдорун өнүктүрүүдөгү мааниси” деп аталып, анда Мевлянанын мурастарынын жалпы таалим-тарбия системасында колдонулуш абалы аныкталды жана Мевлянанын “Месневисин” азыркы Кыргызстандын мектептеринде тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү каралды.

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН УЛУУ ДААНЫШМАН ТААЛИМЧИ, ПЕДАГОГ КАТАРЫ КАЛЫПТАНЫШЫ

1.1. Мевлянанын аалым жана акын катары калыптанышынын негизги этаптары

Улуу адамдардын жаралуу тарыхы алардын жашаган дооруна, тарыхый учурга, айлана-чөйрөсүнө, аны курчаган адамдарга да байланыштуу болоору талашсыз. Доор менен бирге улуу адамдар дагы жаралат, белгилүү бир доордун муктаждыгына жараша улуу устаттар, акындар, сүрөтчүлөр, жазуучулар, баатырлар айтор адамзатка кылымдар бою аты калган тарыхый инсандар жаралат. Алсак Кайра жаралуу дооруу болбосо улуу Леонардо Давинчи, Рафаэлло Санти, Микеланджело сыяктуу белгилүү сүрөтчүлөр, скульпторлор жаралмак эмес, ошондой эле Чыгыш Реннесансы болбосо Ибн Сина, Аль-Фараби, Ибн Рушд сыяктуу аалымдар жаралмак эмес. Ошондой эле биздин улуу жазуучубуз Чыңгыз Айтматовду дагы өз доору жаратты десек жаңылышпайбыз. Белгилүү бир тарыхый доор, балким кыйың заман дагы улуу, чыгармачыл адамдардын жаралышына шарт түзөт. Алсак алар жараткан эмгектер алардын жаралган дооруна туш келип, белгилүү жана кызыктуу окуяларга күбө болуп калгандыгына да байланыштуу болгондугу да талашсыз. Ким билет эгер улуу инсандар жаралган доорлор башка болсо, балким алар катардагы инсан гана болуп, бизге белгисиз бойдон өтүп кетмек. Демек адамзаттын ой-пикирин өзгөрткөн, суусаган руханий дүйнөсүн кандырган, улуу ойлору, жүрөктү жылыткан сөздөрү, деги ар бир адамдын жашоосуна өз таасирин тийгизип, туура жолго багыттаган улуу инсандардын доор менен бирге жаралышы анык. Андай улуу инсандардын катарында улуу инсан Мевляна Желаледдин Руми дагы бар. Мевляна жөнүндө сөз баштаганда, аны сыпаттоодо бир гана сөз менен айтууга болбойт. Себеби Мевляна бир учурда эле көптөгөн сыпаттарга ээ, ал таалимчи, тарбиячы (педагог), акын-жазуучу, ойчул-философ, дин таанучу (теолог), белгилүү суфий, өз доорунун, деги эле жалпы адамзаттын улуу устаты жана аалымы. Мындай улуу адамдын жаралышы, тарыхый доордун кайсынысына

таандык экендигин жана кандай чөйрөдөн, кимдерден таасирленгендигин айтып кетүүгө тийишпиз.

Бүгүнкү күндө Афганистандын аймагында жайгашкан Балх шаары, өз учурунда Хорасан аймагына карап, көптөгөн кооз мечиттери, медреселери, сарайлары менен таанылган жана илимдин борбору болуп саналган. Балх шаары аркылуу Улуу Жибек жолу өткөндүктөн, ал шаар соодасы өнүккөн борбор болгон (Сап, 2006:31). Мына бир мезгилдерде ушундай көп өзгөчөлүктөрү бар болгон байыркы шаарда, 1207-жылы 30-сентябрда, Түрк-Ислам ойчулу, аалым Мевляна Желаледдин Руми жарык дүйнөгө келген.

Мевлянанын өзүнүн чын аты Мухаммет, экинчи аты Желаледдин болгон. Бул экинчи аты тарыхчылар тарабынан расмий түрдө колдонулуп, Мевляна жөнүндөгү булактарда жазылып калган. Желаледдин деген ысымынан башка Худавендигар деген да ысымы бар. «Месневинин» кээ бир түшүндүрмөлөрүндө, Мевляна жөнүндө сөз кылынганда Худавендигар деп жазылган.

Ал эми Мевлеви жана Мевляна деген түшүнүктөр дагы азирети Мевлянага тиешелүү. Эски заманда суфийлер арасында мындай наам, кудайды чындап сүйгөндөргө, акыйкатты көздөгөн, жүрөгү таза адамдарга берилген. Мына ошондуктан Мевляна дагы Мевлеви деп аталган. 1432-жылдарда жазылган бир суфий акындын мындай ыр саптары бар: «Эй Касым, эгер сен маани-маңыздын сырын издеп, тапкың келсе, Мевлевинин «Месневисин» оку» деген. «Биздин кожоюнубуз» деген маанини билдирген Мевляна сөзү, Желаледдин деген ысмынын баш жагына коюлуп, Мевляна Желаледдин деп айтылып калган. Азирети Мевляна өзүнүн өмүрүнүн көп бөлүгүн Рум өлкөсүндө, тактап айтканда Анадолуда өткөргөндүгү үчүн Мевляна Желаледдин Руми деп аталып, Руми, Румдук атуул дегенди түшүндүргөндүктөн, кийин анын аты-жөнү менен бирге колдонулуп калган. Өзгөчө батышта Мевляна Руми деген ат менен белгилүү (Сап, 2006:32).

Мевлянанын атасы Хусейин Хатиб уулу Мухаммет болгон. Ал Бахаеддин Велед деп таанылган. Ага «Султан-ул-улема» башкача айтканда аалымдардын

султаны деген наам берилген. «Султан-ул-улема» аалымдардын султаны деген маанини билдирет.

Чындыгында Бахаеддин Велед аалымдардын султаны гана эмес, адамдардын султаны, жоомарттыктын, тайманбастыктын, деги эле жогорку сапаттарга ээ султан болгон. Кыскасы бардыгына үлгү болчу адам болгон. Бардыгына жакшылык гана жасап, жаман нерселерден алыс болгон. Тегерегиндегилерди ыймансыздыктан, бузукулуктан коргоо максатында алар менен маектешип, эмне туура, эмне туура эмес экендигин айтып түшүндүргөн. Аны уккандардын жүрөгү сүйүүгө толуп, ыйманга келишкен (Сап, 2006:33).

Ал өз заманындагы эң белгилүү, барктуу, сөзгө чечен, Куранды мыкты билген жана Мухаммет пайгамбар жөнүндө уламыш, аңыз кептерди маңызына жеткире айта алган адамдардан эле, тактап айтканда, шарияттын устаты болгон. Ал ири суфий Ахмад ал-Газаллини өзүнүн диний устаты катары көрүп, замандашы суфий Нажмуддин Кубранын жактоочуларынан болгон. Бахаеддин Велед өзүнүн билимдүүлүгү, аалымдыгы жана мечиттерде окуган кутбалары (баян), шариятты түшүндүрүүсү менен атактуу болуп, аны менен токтоп калбастан, билгендеринин бардыгын бир жыйнакка чогултуп, аны «ал-Маариф» («Билим алуу», «Агартуу») – деп атаган. Бахаеддин Веледдин бул эмгеги уулу Желаледдиндин диний көз карашын калыптандырууга негиз болгон (Басылбеков К., 2007:11). Ал эми Мевлянанын апасы Мумине Хатун Хорезмшахтын үй-бүлөсүнөн чыккан деп айтылат (Сап, 2006:33). Ушундай мартабалуу адамдардын таалим-тарбиясы, алардын уулу Мухамметтин, биз билген улуу ойчул Мевляна Желаледдин Руминин ортого чыгышына түрткү болду десек болот.

Мевляна бала кезинен эле зээндүү, акылдуу, өзүнүн жашындагы балдардан башкача бала болгондугу белгилүү. Мевляна жөнүндө уламыш, аңгемелерди топтогон Эфлаки Ахметтин китебинде Мевлянанын бала чагына тиешелүү мындай уламыш бар: «Мевляна Балхта жашаган учурда, беш - алты жашында, ар -

дайым жума күнү, үйлөрдүн дубалдарына чыгып алып, Куран окучу экен. Балхтагы башка балдар дагы аны көрүп, жанына барышып, намаз убактына чейин аны менен баарлашышчу экен. Бир күнү балдардын бирөөсү дагы бир балага: «Кел, бул дубалдан аркы дубалга секиребиз», - дептир. Муну башкалары дагы угуп, ошол жерден чырлашып кетишет. Аларды көргөн Мевлана жылмайып: «Досторум, мындай нерселерди ит, мышык сыяктуу жандыктар кылат. Ал эми алардан жогору турган адамдын мындай иш жасашы туура эмес. Эгер руханий күчүнөр ашып, жаныңар кааласа, келгиле андан көрө көккө учуп, периштелердин ааламына жетели!» - дейт дагы, көздөрүнө көрүнбөй жоголуп кетет. Муну көргөн балдар корккондорунан кыйкырып жиберишет. Бир аздан кийин Мевляна кайра көрүнөт. Ошондо ал жердеги балдар, Мевлянанын бутуна жыгылышып, анын түбөлүк муриттери (окуучулары, шакирттери) болоорун айтышат. Мевляна аларга: «Силер менен сүйлөшүп жатканда, жашыл кийинген бирөөлөр келип, мени силердин араңардан алып кетип, көрүнбөгөн рух ааламын көрсөтүштү. Силердин кыйкырган үнүнөрдү укканда, мени кайра алып келишти» - деп айтып берген экен» (Eflaki, 1986:125). Ушул сыяктуу Мевлянанын улуулуугун даңазалаган аңгемелер, уламыштар аябай көп. Ал эми мындай көп аңгеме, уламыштар бир адам жөнүндө айтылган болсо, демек Мевляна Желаледдин Руми чынында эле керемет күчкө ээ, улуу адам болгон деп саноого болот.

Мевлянанын эң биринчи тарбиячысы анын атасы Бахаеддин Велед болгон. Андай улуу адамдын тарбиясын алган Мевляна жаш тайынан эле аң сезимдүү, акылы жетик болуп өскөн. Дубалдан дубалга секирип ойногон балдардын оюнун көрүп, аларды улуу адам деген жандык болуп, айбандарча ары бери секиргендигин сынга алган. Илимди, дин билимин үйрөнүп убактысын бош кетирбестен, пайдасыз нерселерден оолак болуп, кечилдик жашоо өткөргөн.

Балхадагы тарбиячысы, атасынын шакирти Сейит Бурханеддин Тирмизи падышалардын тахта мураскерлерин тарбиялаган улуу адамдардан болгон. Тахта мураскерлеринин тарбиячыларын “лала” же “атабек” деген наам берилген. Демек Мевляна жөнөкөй балдардай эмес, өзгөчө тартип, талап менен тарбия алган.

Бахаеддин Велед Балхадан көчүп кеткен учурда Сейит Бурханеддин дагы өз шаары Тирмизге кайтат. Бахаеддин өтүп кеткенде, Сейит Бурханеддин аманаты боюнча милдетин алып устат катары Мевлянага таалим-тарбия берүү үчүн Коньяга барат (Yeniterzi, 1995:6). Мевляна устатынын Коньяга келишине аябай сүйүнөт. Экөө Балх шаарында өткөн күндөрүн эскеришет. Мына ошондо Сейит Бурханеддин Коньяга эмне үчүн келгендигин түшүнөт. Бир убакта ал устатынын уулу Мевлянанын тарбиялоочусу болсо, эми анын руханий колдоочусу, устаты болду (Джан, 2008:107).

Кийин Мевлянанын уулу Султан Велед атасынын өмүр баяны тууралуу жазган эмгегинде мындай деп баяндайт: Коньяга келген Сейит Бурханеддин Мевлянага кайрылып: “Сенин билим деңгээлиң өтө жогору, сенин даражаңа көп адам жете албайт. Бирок сенин атандын билими гана эмес, руханий дүйнөсү дагы абдан бай болгон. Ошондуктан сен атандын жолун жолдоп, ордун толуктагың келсе, руханий дүйнөңдү да байытууга аракет жасашың керек. Ал үчүн абдан көп аракеттенип, талыкпай эмгектенишиң керек. Күн сымал ааламды агарт, чыныгы мусулмандыктын жолунан адашкандар үчүн акыйкаттын жолун көрсөт” – деп насаат берет. Мевляна бул сөздөрдү өзүнүн атасынан уккандай болуп, жүрөгүнө толгон кубаныч менен кабыл алат (Джан, 2008:107).

Ошол күндөн тартып Сейит Бурханеддин Мевлянанын устаты болуп калат. Устаты үйрөткөн, Кубревийе тарикатына таандык болгон кутбаларды кайталап окуйт. Сейит Бурханеддин Мевлянаны адегенде “халветти”¹ – “өзү менен өзү калуу салтын” үйрөнсүн деп, бир бөлмөгө камап салат. Мевляна атасынын досуна жолугуп руханий жалгыздыктан кутулгандыгына кубанып, устатынын үйрөткөн дубаларын кайра кайра кайталап окуйт (Джан, 2008).

Сейит Бурханеддин Мевлянанын көптү билгенине карабай, анын билимин дагы тереңдетиш үчүн, Халеп (Алеппо) жана Шам (Дамаск) шаарына барышын

¹ Араб. которгондо жалгыздык дегенди билдирет. Суфизм жолун жолдогондордун бир бөлмөдө жалгыз калып, аз жеп, аз ичип, аз уктап Аллага ибадат кылуусу. Халвет - Жараткан менен сырдашуу, баарлашуунун ыкмасы.

сунуштайт. Мевляна устатынын айткандарын угуп, бир канча досун жанына алып Халепке жөнөйт.

Мевляна Халеп шаарына барып, ошол учурда атагы чыккан диний мектеп болуп саналган Халавия медресесинде эки жыл билим алат. Анын медреседеги окутуучусу атасынын дагы бир досу Кемаледдин, ал жердин атактуу аалымы болот. Ал Мевлянаны өзүнүн уулундай көрүп мамиле кылат. Мевлянанын тубаса талантына, акылына баа берип, билимин бардык жактан өркүндөтүүгө жардам берет. Халеп шаарынан кийин билимин тереңдетүү максатында Шам (Дамаск) шаарына барат. Ал учурда Шам көптөгөн аалымдардын, илимпоздордун, суфийлердин борбору болгон. Мевляна ал жерден дагы көп нерсени үйрөнүп, билимин тереңдетет. Мевляна Шамда төрт жыл жүрөт, ал жердеги көпчүлүктүн урмат-сыйына татып, көп досторду табат. Ошентип Коньяга кайтуу убагы келет.

Коньяга келип устаты Сейит Бурханеддинге жолугат. Сейит Бурханеддин Мевлянанын билиминин дагы тереңдеп, руханий жактан жетилгендигин байкайт. Ошентип ал милдетин аткарып, досунун уулу Мевлянаны туура жолго салат. Мындан ары дагы ага багыт бере турган болот (Джан, 2008:107).

Сейит Бурханеддин ислам дининин мыйзамдарын, Мухаммет пайгамбардын жолун, ошондой эле философияны жана так илимдерди жакшы билген чыныгы аалым болгон. Мындай улуу аалымдын таасири Мевлянанын руханий дүйнөсүн жана илим-билим жагынан өсүп-өнүгүүсүн байытууга өбөлгө болгон.

Көп убакыт өтпөй Мевлянанын устаты Сейит Бурханеддин дагы көз жумат. Өлөөрүндө өзүнүн китептерин Мевлянага тапшырып кетет. Ал китептеринин арасында Сейит Бурханеддиндин “Макалат” деген китеби болгон (Джан, 2008:107).

Сейит Бурханеддиндин Тирмизинин өлүмүнөн соң, Мевляна Коньядагы медреседе таалимчи ишмердүүлүгүнө киришип, дарс окуп, окуучуларга сабак бере баштайт.

Мына ушундай атасы менен үзөңгүлөш жүргөн Сейит Бурханеддин өңдүү мартабалуу аалымдардын «булагынан» суу ичкен Мевляна, руханий жактан бир кыйла телчигип, атак-даңкы алыска угула баштап, медреселерде дарс окуп, шакирттерине жол көрсөткөндөн сырткары өз билимин үзгүлтүксүз өркүндөтүүгө көбүрөөк эмгек сарптаган.

Мевляна бир жагынан дин билимин өркүндөтүп, бир жагынан башка илимдерди дагы жакшы билген, атасы сыяктуу ааламдардын султаны деген наамга татыктуу болгон.

Эл Мевлянага таңдангандай, суктанчыдай эле болгон. Анын жасаган иштери, жүрүм-туруму, адамкерчилиги, мартабалуу болгондугуна карабай анын жөнөкөйлүгү, мал-мүлккө кайдыгерлиги, атасы сыяктуу пайгамбар жолун жолдогондугу анын эл арасында чыныгы адам катары таанылышын тастыктаган.

Дал ошол мезгилдерде Мевлянанын жашоосун өзгөрткөн окуя болот. Конья шаарына Шемседдин Тебризи келет. Жогорку таасирге ээ таалимчилиги менен эл арасында белгилүү болгон аалым, кыраакы суфий, улуу устат Мевлянаны шаарда жаңы пайда болгон Шемседдин Тебризи биротоло өзгөрттү. Анын жаратканга болгон сүйүүсүн арттырды (Сап, 2006:47).

Тебриз шаарынын тургуну Шемседдин Мухаммет Шам (Дамаск) шаарынан Коньяга келип кербен сарайга токтоп, ошондо туруп калат. Күндөрдүн биринде ал сыртка чыгып дарбазанын жанында отурган болот. Ал алыстан качыр минип, шакирттерин ээрчитип, бир аалымдын келатканын көрөт. Топ Шемседдинге жакындап калганда, ал ордуна туруп Мевлянага мындай суроо менен кайрылат:

- Айтчы мага, Алланын букараларынан кимиси өйдөрөөк турат; Мухаммет пайгамбарбы же Бистамдык Баязеддинби?²

² Баязид Абу Иазид Бистами (874-ж. өлгөн) белгилүү суфий, эки негизги суфисттик агымдын негиздөөчүсү.

- Албетте Мухаммет. Курандын өзүндө да айтылат эмеспи. Ал адамзатка жиберилген акыркы пайгамбар, “пайгамбардын мөөрү” деп жооп бергенде, Шамс айткан экен:

-Анда Мухамметтин “Оо Алла, биз сени анык биле ала тургандай туя албайбыз” десе, Баязеддин “Мен асылмын! Мен асылмын! Кудуретим күчтүү жана зор адам менмин” дегени кандай? – дептир. Бул сөздөр Жалаладдиндин ээсин оодарат. Шемседдинден ал таптакыр бөлөк адамды туят. Тагдыр аны ушул күнгө чейин мындай инсандарга туш кылган эмес эле. Мевляна жолоочуну медреседе жайгашкан үйүнө чакырып, жолуккандан тартып бүт баарынан колун үзөт. Он алты ай бою экөө бирге болуп чер жазышат. Мевляна мурдагыдай медреседе сабак берүүсүн токтотуп, окуучуларын унутат, үй бүлөсүнө да анда санда жолугуп, күндөрүн Шемседдин менен бирге өткөрөт. Шемседдин Мевляна үчүн ыйык сезилип, анын жүзүнөн Жараткандын нурларын көргөн болот. Анын бузулгус бекем достугу, ысык мээримдүү мамилеси буга чейин болуп көрбөгөн жаңы мистиканын, ой-толгонуунун дүйнөсүн ачат. Мевляна аны эч кимге окшобогон, дүйнөдө табылгыс ыйык адам экенин түшүнүп, турмушта жол көрсөткөн насаатчысындай көрүп, ансыз жашай албасын түшүнөт. Мунун баары байкалбай көмүскөдө калган жок. Чоң нааразычылык туудуруп, күчөгөндөн күчөп жатып Шемседдиндин өмүрүнө коркунуч келтирди, ал өлүмдүн кырында болуп өлбөй аман калат. Ичи тар адамдардын аны жөн койбосун сезген Шемседдин 1246-жылы жашыруун Коньядан чыгып, Шамга кетип калат. Муну билип калган Мевляна кайгынын түбүнө түшүп, Шемседдинд издеп жөнөйт. Шемседдиндин Шам шаарында жүргөнүн билип, ишенген жалгыз адамы уулу Султан Веледди барып аны алып келишин өтүнөт. Султан Велед Шемседдинди таап, алып келет. Мевляна анын кайра келгенине абдан кубанат. Бирок Шемседдинди көрө албаган окуучулар, анын кайтып келишин жактырышпайт. Өлтүрөбүз, жоготобуз дегендерин коюшпайт. Акыры кек сактагандар 1247-жылдын орто ченинде аны өлтүрүп тынышат да, өлүгүн кудукка ыргытып салышат. Султан Велед Шемседдиндин өлүгүн тапканда, атасынын бул нерсени көтөрө албастыгын билип, жашырып көмүп коет. Мевляна болгон иштен кабарсыз, терең кайгыга

батып, акыры айласы кеткенде Шамга эки ирээт барып келет. Султан Веледдин жазгандары боюнча, Мевляна мындай чоң жоготуунун азабынан өтө оор абалда болот. Бала-чакасы, үй-бүлөсү жана жакындары Мевлянаны досунан түбөлүккө ажыраганын сезишип, терең кайгыргандан акылынан тайып калбаса экен деп тынчсызданышат (Басылбеков К. , 2012:7).

Кайгынын азабы Мевлянанын ички дүйнөсүн бүт аңтарып, мүнөзүн өзгөртүп салат. Ал мурдагы калыбына келбейт, иштерин таштайт, бирок акылынан ажырабайт. Оор жоготуунун запкысын жеп, досунан түбөлүккө айрылгандыктын ачуу кайгысын башынан өткөрүп, өз трагедиясын сезген анык акын болот. Мевляна Шемседдинге чейин эле ыр чыгарып жүргөн, бирок Шемседдин менен кыйышпас дос болушу жана андан түбөлүккө ажырашы, оор запкынын күчү анын сезиминде үргүлөп илхамын ойготот. Адамдын аң-сезимин эргитүүчү мистиканы камтыган, адамдыкты бийик көтөргөн ырларды жазат. Анын жыйнагына кирген ырлардын көпчүлүгүн “Шемс” деген ат менен жазган. Себеби Шемседдин Мевляна үчүн таптакыр жоголуп кеткен жок, жашынып эле калды, ал өзүнүн (Мевлянанын) жаны менен бирге болуп ырлары анын (Шемседдиндин) тили менен сүйлөйт дегенди билдирейин дегени (Басылбеков К. , 2012).

1.2.Мевлянанын руханий - педагогикалык мурастары

Шемстин өлүмүнөн бир канча жыл өткөндө араң өзүнө келе баштаган Мевляна, суфийлерге жол көргөзүү, калкка кызмат кылуу менен алектене баштайт. Андан соң Сейит Бурханеддиндин окуучусу Салахаддин Зеркуб менен достошуп, аны халифе шайлайт, он жыл бою чогуу жүрүп, чогуу иштешет, акырында Салахаддин дагы ооруга чалдыгып, көз жумат. Дагы бир досун жоготуу Мевляна үчүн оор кайгы болду, мындай чоң кайгынын таасири астында да ал ырлар жаратты (Şafak, 2005:15).

Салахаддинден кийин Мевлянанын халифеси Хусамеддин Челеби, анын курбусу жана сырдашы болду. Мевлянаны урматтап, сыйлаган аны жан досундай көргөн Хусамеддин Челеби, устатынын жазмаларын, улуу ойлорунун, алардын

ичинен “Месневинин” системалуу жыйнакка салып жазууну өтүндү. Анда Мевляна ага “Месневинин” башкы 18 бейтин сунуп, буга чейин ал да андай ойдо болгондугун айтты. Андан кийинки 10-15 жыл бою, Мевляна “Месневисин” Хусамеддин Челебиге айтып берип, Челеби болсо кагаз бетине түшүргөн, кайра аны өзүнө окуп берип тиешелүү жерлерин оңдогон соң, 6 томдон 26 бейттен турган көлөмдүү эмгек жаралган (Şafak, 2005:15).

Мевлянанын “Месневиден” башка адамзат үчүн калтырып кеткен баалуу эмгектери бар, алар “Диван-и Кебир” (Улуу ырлар жыйнагы), “Межалис-и Себа” (Жети осуят), “Мектубат” (Каттар) жана “Фих-и Ма Фих” (Ичиндеги нерсе ичинде). Таалим - тарбия жагынан алганда алардын баарында адамзат үчүн баалуу санат-сабактар камтылган.

Шемседдиндин Мевлянага тийгизген таасиринен улам жаралган чыгармасы “Диван-и Кебир” (“Улуу ырлар жыйнагы”) деп аталат. Касыйда, газал жана рубаилерден түзүлгөн бул жыйнак, кээде “Диван-и Шемси Тебризи” (Шемси Тебризи Дивандары) деп аталып жүрөт (Исмаилов, 2007:27). Газелдерден жана рубаилерден турган бул көлөмдүү чыгарма тасаввуфта даанышмандыктын, акылмандыктын жана улуулуктун күзгүсү катары бааланат (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:73). “Диван-и Кебирдеги” ырлар көбүнчө лирикалык мүнөздө жазылган. Кудайга болгон сүйүү, толкундануудан жаралган. Мевляна жүрөгүнөн чыккан ырларын төккөндө, анын достору жана шакирттери кагаз бетине жазып турушкан. “Диван-и Кебирдеги” ырларында бардык сезимдери чагылдырылгандыктан, ичинде Мевлянанын өзү бар десе болот. Мевлянанын ырлары жанды эргитет, кээде адамды ыйлатса, кээде күлдүрөт (Сап, 2006:384). “Диван-и Кебир” 25 миң сап газалдан жана 7000 миң саптан турган эки миңге жакын рубаилерден түзүлгөнү айтылат. Бирок, ар башка булакта ар башка маалымат берилет. Бул болсо китепке башка ырлар да кошулуп кеткендигинен улам деген пикирлер бар (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:73).

“Улуу дивандан” сырткары Румиге таандык дагы төрт салмактуу чыгарма бар. Алар: “Месневи” (Кош ыр саптары), “Межалис-и Себа” (Жети осуят), “Мектубат” (Каттар) жана “Фих-и Ма Фих” (Ичиндеги нерсе ичинде).

“Межалис-и Себа” - Мевлянанын жети осуятын өз ичине камтыган кара сөз түрүндөгү чыгармасы. Анын мечиттерде айтылган диний үгүт-насаатарынан топтолгон терең диний мазмундуу эмгек болуп эсептелет. Аят жана хадистерге таянып адамзаттын турмушундагы жана бири-бири менен болгон мамилесиндеги өзүн алып жүрүү, баарына бирдей мамиле кылуу, адилет болуу ж.б. эң негизги эрежелер, сабак болуучу турмуштук кыска аңгемелер менен бирге мурунку китептеринен да айрым аңгемелер, ырлар берилген. Мындан тышкары Мевляна бул эмгегинде Ибн Синанын, өзгөчө өзү жогору баалаган Феруддин Аттар жана Санаинин ырларына да орун берген жана аларга өзүнүн сөзү, көз карашы менен кеңири түшүндүрмө айткан. Мындай кара сөз менен да, ыр саптары менен да жазылган бул китеп түрк тилине бир канча ирет которулган (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:73).

“Мектубат” - Мевлянанын жакын санаалаштарына, досторуна жана айрым аалымдар менен өкүмдарларга жазган каттарынын жыйындысынан түзүлгөн китеп болуп эсептелет. Негизинен китеп жалпы саны 147 каттан турат жана мындагы каттардын мазмуну да мурунку эмгектериндей эле акыл-насаат, сунуш же бирөөнө жакшылык каалоо максатында жазылган. Бул китеп да китепканаларда табылган алты нускасынын негизинде Абдулбаки Гөлпынарлы тарабынан түркчөгө которулган.

“Фих-и Ма Фих” - Мевлянанын маек-баарлашууларынан түзүлгөн жыйнагы. Мевлянанын атасы Бахаеддин Веледдин “Маариф” (тарбия, билим берүү) жана Шемси Тебризинин “Макалат”(айтылган сөздөр) аттуу эмгектери сыяктуу эле үйдө, жыйналыштарда, мечитте достору, шакирттери менен отурганда айткан ар кандай үгүт-насаат сөздөрү, ой-пикири, көз караштары, суроого берген жоопторунан түзүлгөн китеп болуп эсептелет. Мевляна менен дайым ээрчишип бирге жүргөн шакирттери жана баласы Султан Велед тарабынан

жазылып алынган сөздөрү өзү өлгөндөн кийин китеп болуп басылып чыккан. Айрым гана бөлүмдөрү арапча болбосо, дээрлик фарсча, жөнөкөй тил менен жазылган, ошол доордогу жалпы коомдун ой-пикирин, маданиятын, дүйнө таанымын, көз карашын чагылдырган, бул китеп тарыхый жактан да зор мааниге ээ (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:73).

Бул чыгармалар Желаледдин Руминин шакирттери менен уулу Султан Велед тарабынан кагазга түшүрүлгөн.

Аталган асыл мурастардын баары фарс тилинде жазылган. Булардын ичинен Желаледдин Румини өзгөчө атак-даңкка бөлөп, аны дүйнөлүк даанышман акындардын катарына кошкон чыгармасы “Месневи” болуп эсептелет (Исмаилов, 2007).

Чыгыш адабиятында эки сап уйкаш бейттерден турган ыр түрүндөгү чыгармаларга “месневи” деген орток ысым берилет. Бирок бүгүнкү күндө “месневи” дегенде элдин эсине эң оболу Мевлянанын алты томдук ыр жыйнагы келет. Бул китеп Руминин жакын досу жана шакирти Хусамеддин Челебинин өтүнүчү боюнча жазылгандыгы белгилүү. Башкача айтканда, жыйнактын киришүү бөлүмүндөгү “Сыбызгынын муң-зары” аттуу он сегиз бейт Мевлянанын өз колу менен жазылып, калган бөлүгү баштан-аяк Хусамеддин тарабынан кагазга түшүрүлгөн (Исмаилов, 2007:25-27).

Куран аяттары менен руханий икаяларды, эл арасында оозеки айтылып жүргөн тамсил, анекдотторду кайрадан өз алдынча иштеп чыгып, аларды поэзиянын сыйкыр тилине салган Желаледдин Руми куюлушкан ыр түрмөктөрүн баскан-турган жеринде токтолбой айта берген. Ал эми Хусамеддин Челеби болсо устатынын оозунан төгүлгөн кошмок саптарды ирети менен кагазга түшүрүп турган. Ошентип болжол менен жыйырма алты миңге жакын бейтти өз ичине камтыган алты томдук «Месневи» жети жылда (1260-1267) жазылып бүткөн.

Мына ошол күндөн тарта караңгыда жол таба албай карбаластаган көр пенделердин кол чырагына айланган «Месневи» учурда тек гана түрк-мусулман

элдеринин эле эмес, жалпы адамзаттын руханий гүл азыгы болуп калды (Исмаилов, 2007:25-27).

Мевляна “Месневинин” үстүндө иштеп жатып жалаң эле тамсил, жомок, тамаша, болгон окуяларга гана кайрылбастан, Курандын ичиндеги хадистерге кайрылып алардын көбүн фарс тилине которуп, ыр менен айта бергендей болгон. Ал хадистерди жөн эле которуп айта бербестен аларды көркөмдөп, бал тилге салып, окуяларга байланыштырып аңгеме, жомок сыяктуу кылып, маани-мазмунун толук чечмелеп берген (Басылбеков К. , 2012:7).

“Месневинин” өзгөчөлүгү анын үч тараптуулугунда, тактап айтканда чыгарма үч тараптуу жолду көздөйт:

1. Мистикалык жол;
2. Курандан алынган жалпы мусулмандарга таандык окуялар;
3. Көркөм сүрөттөөлөр, аңгеме (икая), жомок, анекдот, тамашалар, элдик фольклорлор.

Мистикалык жолдо Мевляна жалпы окурмандарга жана мусулмандарга диндеги (Ислам дининдеги) мистика дүйнөсүн ачып берүүнү көздөгөн жана максатына толук жеткен. (Басылбеков К. , 2012:7) Мисалы, “Көп жыгылчу болдум деп качырдын төөгө айткан арыз-муңун айтканы жөнүндөгү” аңгемени окуп көрөлү:

Сырдашканда төөгө качыр айткан экен жагдайын:

Не себептен жол жүргөндө мен жыгылам ар дайым?

Андан дагы кээ бир кезде буттар алсыз чаташып,

Темселеймин бара жаткан түз жолумдан адашып.

Кайсы жолго мен түшпөйүн, таздын кейпин кийемин,

Жыгылганда башым менен жерге катуу тийемин.

А сен дайым түз басасың, мүдүрүлбөй, жыгылбай,

Жаман сөзгө алынбайсың, кемчилик жок кымындай.

Не себептен мунун баары? – десе айтат: - Ук, чунак,

Мени төө дейт, көзүм менин сеникинен чоңураак.

Көрчү менин боюм бийик, а сеники өтө пас.

Бул дүйнөгө мен үстүртөн көз чаптырам, аным ырас.

Ошондуктан түз, талаабы, ашууларбы ар кандай,

Баары менин көз алдымда алаканга салгандай.

Ошон үчүн Алла Таала багым ачып өнөмүн.

Бөлөк айбан көрбөгөндү алдын ала көрөмүн.

Сен го, качыр (көптөн бери байкап жүрөм мен сени)

Накта баамдап, көрө аласың жакын жаткан нерсени (Руми, 2000:92).

Мында байкалгандай төө көзү жетик анык мистиктин өзүн көрсөтүп турат. Ал үчүн Кудайдын чачкан кереметтүү жарыгы аркылуу бардык нерсе алаканга салгандай даана көрүнөт, ал эми качыр болсо куураган куу жаны менен алек болуп жашаган, руханий дүйнөсү кем сокур адамды билдирет. Мындай окуялар “Меснеvide” арбын кездешет (Басылбеков К. , 2012:7).

Мевляна Желаледдин Руминин чыгармалары эл ичинде кеңири тарап, белгилүү болгон. Мевлянанын чыгармалары жеткиликтүү, жөнөкөй курч тил менен жазылып, өкүмдардан баштап карапайым элге чейин болгон элдин турмушун, кем-карчын, чындыкты даана чагылдырган. Улуу ойчул Курандагы хадистерден бери чечмелеп, пайгамбарлардан бери жазып, тамсил, жомок, тамашалардан бери камтып өз доорунун эң мыкты чыгармаларын жараткан (Басылбеков К. , 2007:7).

Мевляна Желаледдин Руминин акыйкатка умтулган аң-сезиминин, алган билиминин, тубаса таланты менен турмуштук тажрыйбасынын ширелишинин негизинде жаралган ырлары жынысына, тилине, динине, улутуна карабай бардык адамдарды биригүүгө чакырган. Анын чакырыгында достуктун, биримдиктин, ынтымактын, тынчтыктын илеби уруп, адамзатты адилеттүү, чынчыл, адеп-ахлактуу, боорукер болууга үндөп турган. Ал гана эмес жагымдуу жылмаюуну пайда кылган тамсилдери да өз нугунан чыкпай, жөнөкөй окуя менен зор таалим-тарбиялык маанини бере алган. Шурудай тизмектелген ыр саптарында ак менен караны, жакшы менен жаманды, сүйүү менен кызганычты, улуулук менен жөнөкөйлүктү, өмүр менен өлүмдү салыштыруу аркылуу бул жашоонун ысык-суугун, ачуу-таттуусун, өйдө-ылдыйын таамай ачып берип, адамдарды акыйкатка үндөп Жаратканга алып баруучу жолду ачык көргөзүп койгон.

Мевлянанын чыгармалары негизинен Аллага болгон сүйүүнү, Куранды жана Мухаммед пайгамбардын сүннөттөрүн негиз тутуу менен адамдарды жөнөкөйлүк, сүйүү, акылдуулук, адептүүлүк сыяктуу нукура асыл сапаттарга ээ болууга үндөгөн руханий мурас, табылгыс булак катары бааланып келет (Жунусалиев, 2007:30).

Ошентип, 1273-жылдын 17-декабрында адамдарга акыйкат жолун ачкан, ааламга жарык нурун чачкан, караңгыда жол көрсөтүп турган жаркыраган жылдыз өчтү. Быйык Куранды жүрөгүнө кармап Жараткан Аллага сүйүүсүн арнап, пайгамбардын жолун туу тутуп жашаган улуу ойчул, акын Мевляна Желаладдин Руми өлүмдү Акка же Аллага жолугуу деп эсептеп, ал учурду өзүнчө бакыт катары сезген. Ошентип, 66 жашында өзү эңсеп жүргөн бактысына жолугууга мүмкүнчүлүк алды. Анын эмгектери баа жеткис руханий мурас катары улам кийинки муунга өтүп, дүйнөнүн көптөгөн тилдерине которулуп келет. Бүгүнкү күндө 8 кылым өтсө да, көптөгөн Ислам аалымдарынын, суфийлердин, окумуштуулардын жана философтордун изилдөө объектиси болуп келген ырларындагы сырлары али толук ачылбай келет (Басылбеков К. , 2007:30).

Биринчи бөлүмдүн корутундусу

“Мевлянанын улуу даанышман таалимчи, педагог катары калыптанышы” деп аталган бул бөлүм өз ичине эки параграфты камтыйт. Улуу адамдардын жаралуусуна, инсан болуп калыптанышына таасир эткен факторлор болот. Адамды улуу инсан болушуна коом, жашаган доор, ал таалим алып өскөн адамдар өбөлгө болот. Ошондуктан биринчи параграфта Мевляна Желаледдин Руминин аалым жана акын катары калыптанышынын негизги этаптары каралат.

Андан ары даанышман, акындын руханий мурастарына көз чаптырдык. Мевлянанын ар бир эмгеги өзүнчө бир океан болгондуктан, ар бир эмгеги өз-өзүнчө изилдөөнү талап кылат. Мевлянаны кылымдар бою изилдеп келген улуу адамдар, анын ар бир эмгегин талдап, түшүндүрүүгө аракет жасап келишкен. Ошентсе дагы биз үчүн али ачыла элек маселелери дагы көп. Андыктан, биздин максат анын ар бир эмгегинин баалуулугун аныктоо, педагогикалык таасири зор экендигин айкындоо болду.

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК ИДЕЯЛАРДЫН НЕГИЗГИ БАГЫТТАРЫ

2.1. Мевлянанын “Месневиси” улуу педагогикалык мурас катары

Адамды терең ойго салган, реалдуу жашоону унуттурган чыгармалар көп. Андай чыгармаларды окуганда адам баласы күнүмдүк жашоодо болгон нерселерди убактылуу унутуп, башка дүйнөгө кирип, башка каармандардын арасына кошулуп, чыныгы жашоосунан качкысы келет. Бирок чыныгы жашоо алда канча кызык экендигин билбеген гана адам, өзүнүн жашоосунан качат. Албетте чыныгы жашоодон алынган улуу эмгектер да арбын. Чыныгы жашоодон алынган, реалдуу окуяларга негизделген чыгармалар, адамдын басып өткөн жолунун, тажрыйбасынын жыйынтыгы. Ал эми жеке тажрыйба, реалдуу турмушта болгон окуялар адам үчүн эң таасирлүү сабак. Мындан улам адамга көбүрөөк пайдалуу болгон чындыкка негизделген эмгектер окулса деген пикир жаралат. Реалдуу бирок ошол эле учурда таалим-тарбиялык таасирге ээ, адамды өзүнө кызыктырып тарткан эмгектердин катарына Мевлянанын “Месневисин” кошо алабыз. Мындан VIII кылым мурун жаралган бул эмгектин таалим-тарбиялык таасири терең болгондуктан адамзат үчүн чыныгы педагогикалык мурас катары кароого болот. “Месневи” кечээки, бүгүнкү жана эртеңки адамдын руханий дүйнөсүн иретке келтирген, таасирдүү чыгармалардын бири.

“Месневи” дин жана ахлак жөнүндө гана китеп эмес. Ал учурдун билинген жана билинбеген сырларын чагылдырган, таалим-тарбия берген, үйрөтүүнүн булагы болгон китеп. Месневиде күнүмдүк жашоо, коом, адамдар болгону болгондой жандуу түрдө чагылдырылып, баяндалган (Genç, 1997:181).

Мевляна “Месневисинде” жөнөкөй бирок адамды ойго салуучу жана эң негизгиси пайдалуу сабак ала турган далилдерди мисалга келтирип, түшүндүргүсү келген нерсени ачыктап көрсөтөт, ал кээде тамашалуу аңгемелерди дагы мисалга келтирип баяндагандан тартынган эмес. Ал бир казалында; “Мен күлкүлүү нерселерди айткан себебим, адамдарды күлдүрүү эмес,

аларга ошол күлкүлүү нерселер аркылуу бир нерсени ачык маанайлуу түшүндүрүү, үйрөтүү, тарбия берүү” дейт.

“Месневиде” реалдуу турмуштан алынган нерселерге да маани берилген. Анда жалаң аңгемелер гана эмес, Мевляна өзү саякат кылган жерлерде көргөн реалдуу окуяларга да чоң маани берет. Ошол доордун салт-санаалары, салтанаттары, көз менен көрүп, сезимдер менен туюлган нерселер жандуу түрдө “Месневиде” чагылдырылган. Кээ бир учурларда Мевляна өзү күбө болгон авантюралык окуяларды ачык же каймана түрдө баяндап, өз пикирин ачыктайт. Мисалы “Месневинин” башындагы аңгеме Мевлянанын өз башынан өткөргөндүгүн четке какпайт, ошондой эле Шемс жөнүндө да сөз кылынат. “Месневидеги” бардык аңгемелер жалаң Мевлянанын өзү тарабынан ойлонуп табылган дегенге дагы болбойт. Мевляна өз пикирин түшүндүрүү үчүн элдик аңгеме, жомокторго, макал-лакаптарга кайрылат. “Месневиде” биз билген макал-лакаптар дагы кездешет. Мындан “Месневинин” фольклордук баалуулугу бар экендигин дагы чоң мааниге ээ.

“Месневи” баштан аяк маданияттын ааламы болуп саналат жана дүйнөлүк чыгармалар арасында маанилүү орунга ээ, ал эми мистикалык ыр түрүндөгү чыгармалардын арасынан “Месневиге” татыктуусу жок (Genç, 1997:163-164).

“Месневиде” башка китептерде табылгыс өзгөчөлүктөр бар. Биздин терс кыялыбыздын, туура эмес ойлорубуздун, руханий дүйнөбүздүн дартына дабаа табылат. Андагы ачуу дары-дармектер аңгеме, анекдот, кызыктуу окуялар ичинде катылып руханий дартка дабаа катарында сунулат (Сап, 2006:374).

Мевлянаны жана өзгөчө анын “Месневисин” жакындан таанып билгилери келген адамдардын саны барган сайын артмакта. Мунун эң негизги себеби, Мевлянанын Месневисиндеги индивид же коомго таасир тийгизүүчү идеялардын барлыгы. Өзгөчө “Месневидеги” аңгемелерге көбүнчө көңүл бурулуп, акыркы мезгилдерде “Месневидеги аңгемелер” деген аталыштагы эмгектер көбөйө баштаган. Ошону менен бирге эле аңгеме түрүндө эмес жазылган эмгектер да болгон. Көбүнчө Мевлянанын “Месневидеги” ой-пикирлери менен аңгемелердин

ортосундагы байланышты курган идеялар түшүнүүгө оор болгондуктан көбүнчө жазыла бербейт. Месневинин мазмунун кыска жана көлөмдүү аңгемелер түзгөн жана маанилүү ролду ойногондугу белгилүү (Karaismailoğlu, 2005:107). Түрк маданиятында “Месневинин” котормолору менен түшүндүрмөлөрү өтө маанилүү. Себеби “Месневини” анын ачыктоолору жок түшүнүү кыйын. Түшүндүрмөлөрүнүн жазылыш себеби да ошондо (Kaplan, 2002:4). Ал эми эски түшүндүрүүчүлөр Мевлянага болгон сый-урматынан, анын эмгектерин бүгүнкү илимий көз-карашта изилдешкен эмес (Kaplan, 2002:5).

Мевлянанын аңгемелеринде эки маанилүү нерсе бар, бири кандайдыр бир окуя жана ага чалдыккан каармандар, экинчиси аңгеменин максаты (Karaismailoğlu, 2005:117 (Karaismailoğlu, 2005)). Бул эки фундаменталдуу нерселерди Мевляна маанилик аңгеме жана түзүмдүк аңгеме деп атайт. Аңгеменин маңызын алгач түшүнүү зор, анткени кандайдыр бир чаташкан окуялар, көп каармандар аңгемени татаалдаштырган учурлар кездешет. Мындан улам көпчүлүк “Меснеvideги” аңгемелерди тике, болгонун болгондой түшүнүшөт. Ага Мевлянанын: “Уккун азыр, тоскоол эмне болду? Угуучунун көңүлү башкада сыяктуу. Аңгемени жөн гана укпастан, көңүлүңдү дагы бур!” – деп айткандыгы, аңгеменин сырткы түзүлүшү дагы маанилүү, ал маңызына карай жолго бурат. Бирок ички түзүмү алда канча маанилүү экендигин айтат. “Адамдын дагы сырткы келбети биринчи көзгө учурайт, бирок анда анын жаны, ички дүйнөсү, кулк мүнөзү жатат. Же болбосо жемишти сыртынан караганда анын даамынын кандай экендигин билбейсиң, анын да маңызы ичинде.” Демек аңгеме дагы туура жолго алып баруучу жарык сыяктуу, аңгеменин чындык же ойлонуп табылгандыгы маанилүү эмес, анда айтылган окуялардын чаташтыгы, каармандары, болгон заманы негизги нерсе эмес. Аны Мевляна мындайча тастыктайт: “Бул жерде максат жөн гана аңгеме айтуу эмес, аңгеме аркылуу даярдоо, тарбиялоо, жол көрсөтүү. Тамашанын максаты дагы бир нерсеге үйрөтүү, анын сырткы маанисине туткун болбой, ички маанисин, үйрөтүүчү нерсени кабыл ал.” Аңгемелердин сырткы түзүлүшүнө эмес, түпкү маанисине

көңүл бурууну Мевляна “Месневинин” көп жеринде эскертип айтат (Karaismailoğlu, 2005:113).

“Месневинин” ичиндеги дагы бир аңгеменин киришинде мындай деп айтылат: “Айтылган нерсе, аңгеменин тышкы көрүнүшү. Албетте тышкы көрүнүш дагы маанилүү, ал негизгисине, маңызына багыт берүүгө, жол көрсөтүүгө жардам берет. Адамдын да тышкы келбетин, турпатын алгач көрөсүң, андан кийин гана анын жан дүйнөсүн билүүгө болот, ал эми жан дүйнөсү, анын мүнөзүн чагылдырат. Мөмө жемишти карасак, биринчи өңү түсүнөн башка эмнесин биле алабыз? Анын даамын татып, жегенде гана маңызын билебиз (Karaismailoğlu, 2005:113).” Адамды тааныбай сырткы келбетин көрүп, анын кандай экендигин айта албайбыз. Бул тууралуу “Месневидеги” “Лайлиге болгон ак сүйүүндөн кечкин дешип, аны ошого көндүрүүгө аракет жасашкан адамдар” тууралуу аңгемесин карасак:

Кой, Мажнун деп, далай жолу какшашса да канчалык,

Эс акылды жоготкондой сенин Лайлиң анчалык

Чүрөк эмес. Айлыбызга андан көрө барсаңчы,

Жүз, эки жүз чүрөктөрдүн бирин тандап алсаңчы.

Оңой-олтоң жеткениңе тагдырыңа кубанып,

Макоолорго Мажнун анда жооп бериптир кубарып:

Не бир сонун, таң калтырган кооз идиштер өтө көп,

Бирок наркын ичиндеги заты анын көтөрөт.

Силер үчүн уккус гана турса анда куюлуп,

Мага тунук шарап деген зат куюлат буюруп.

Уккус ичип көнгөн неме шарап даамын билеби?

Андайларга тийип койбойт махабаттын илеби.

Алла күчтүү, бир мезгилде бир идиштен ал сузат,

Буга ууну тамчылатып, мунусуна бал сузат.

Сырткы идиш түзүлүшүн көрөт ар ким көз менен,

Татыктууга заты маалым, айтсак кыска сөз менен (Руми, 2000:134).

Аңгемеде Лайлинин тышкы келбетин көрүп, ички дүйнөсүн билбеген адамдар, ички маңызга маани бербегендиктен, тамаша кылып жатышты. Адамдын руханий дүйнөсүн аңдай албаган адамдар, ал дүйнөдө ааламдай сыр бар экенин биле алышпайт. Сырткы көрүнүш аркылуу тыянак чыгаруу адамдардын жаңылыштыгы. Мевлянанын “Месневисиндеги” аңгемелеринин да түпкүрүндө терең ойлор бар болгондуктан, аларды окууда, анын сырын түшүнбөстөн, тарбиялык маанисин аңдабастан, көз чаптырып койсок, эч пайдасын билбейбиз. Ошондуктан Мевлянанын ар бир бейтине, аңгемесине маани бөлбөсөк көп нерсени түшүнүүгө, андан туура сабак алууга кыйын болот. “Месневини” түшүнүү кыйын болгондуктан, түшүндүрмөлөрү менен Месневи китептери жазылган. Ал китептерди жазган адамдар өмүр бою “Месневини” окуп, кайра-кайра чечмелөөгө мажбур болушкан.

2.2. Мевлянанын “Месневисинде” адам табияты жөнүндөгү педагогикалык көз-караштарынын философиялык негиздери

Адам жөнүндөгү илимдердин арасында ушул убакка чейин адамдын өзүн өзү жана маңызын таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо эң татаал философиялык маселелерден болуп эсептелет.

Өзгөчө адамдын ички дүйнөсүн түшүнүү анын психологиялык, анатомиялык, физиологиялык, интеллектуалдык, социалдык жана башка ушул сыяктуу өзгөчөлүктөрүн үйрөнүүдө алигиче такталбаган маалыматтар өтө көп. Бул дүйнөгө бирдей болуп жаралган, бирдей эле шартта жашаган адамдар ар кандай аракеттерге келишип, бир эле нерсени ар кандай түшүнүшөт жана ар кандай көз карашта болушат.

Бул жөнүндө Адам ата жана Обо (Ева) эненин балдары Авель жана Каинди мисал келтирсек болот. Бир ата-энеден төрөлгөн, бирдей шартта чоңойгон эки бир тууган ыймандуулукту, боорукерликти, таш боордукту ж. б. түшүнүктөрдү ар кандайча кабыл алып, ар кандай түшүнүшөт (Асипова, 2010:32).

«Биз, баардык адамдар чыныгы адамды издөө менен алекпиз. Кемчилиги жок адамды табуу абдан кыйын. Биз жакшы көрүп, сыйлап, кемчилиги жоктой көргөн адамдарыбыздын кишиликти, пенделикти катарларын, жаңылыштыктарын көргөндө, «кемчилиги жок адам» деген жок турбайбы деп ойлойбуз.

Бүгүнкү күндө моралдуулукка караганда материалдуулукка көп маани бере баштаган бул дүйнөдө, чыныгы адамдык сапатка ээ жакшы адамдар дагы кезигет. Алар ким болушу мүмкүн? Алар маани-маңыз ааламынын, адам дүйнөсүнүн күнү болуп эсептелет. Биз эгерде бир мүнөткө бул материалдуу дүйнөдөгү күндүн карарып, өчүшүн элестетсек, дүйнө, жашоо-тиричилик, жер үстүндөгү бардык нерсе, токтоп калат (Can, 2006:153).

Ал эми руханий дүйнөнүн күнү өчсөчү? Биз ал күндүн жардамы менен жашайбыз, адамды таанууга багыт алып, анын жардамы менен адам болуп жетилүүнү көздөйбүз. Алар жер жүзүнөн кеткенде, аларсыз руханий дүйнө токтоп

калат да, адамдар карбаластап калышат, адамдар адамдык касиетин жоготушуп, жамандык, калп айтуучулук, ачуулук, жинденүү, ач көздүк, эгоизм сыяктуу ар кандай жаман нерселер таралып, дүйнөнү каптайт да, адамдар, тактап айтканда тышкы көрүнүшүндө адам келбетиндеги жаныбарлар бири-бирин жеп кыра башташат (Сап, 2006:153).

Бул боюнча Синоптук философ Диогендин күндүз, чак түштө колуна шам чырак алып, көчөгө чыгып адам издегенин эсибизге келтирсек болот. Анын тегерегинде адам жок беле? Бар болчу, бирок философ алардан адамды көрбөй жаныбарларды; түлкү, карышкыр, коён, доңуздарды көрөт. Анын көзүнө көчөдө толгон адамдардын ордуна, толгон-токой жаныбарлар көрүнөт.

Ал эми жалаң гана суфийлерге эмес, жалпы адамдарга мисал болуучу улуу суфий айым болгон азирети Рабиятүл-Адевийе, бир күнү өзүн жоготуп, ал замандын салтына ылайык келбеген ачык кийимчен көчөгө чыгат, базарды кыдырып кете берет, бир маалда алдынан чыккан дин адамы азирети Хасан Басрини көргөндө жүзүнүн бир тарабын жоолугу менен жаба салат, өзүнө келген соң, анын көчөгө жамынбай чыккандыгынын себебин сурашат. Ал: «Мен жол бойлоп кетип баратканда бир дагы адам көргөн жокмун, дүкөндөрдө түлкүлөр, көчөлөрдө карышкырлар жана бир-бирине үргөн иттерди гана көрдүм. Бир убакта бул жаныбарлардын арасында жарым-жартылай адамды көргөнүмдө бетимдин жарымын жаптым», - деп таң калтыра жооп айткан экен (Сап, 2006:154).

Дагы бир ойчул адамдарды имараттарга окшоштурган экен. Имараттардын көчөнү караган тарабы, таза жана кооздолгон болсо, арка тарабы каралбаган, кир болот. Анын сыңары биз жакшы деп эсептеген адамдын бир тарабы эле сулуу болушу мүмкүн, бир тарабы болсо жаман болушу мүмкүн. Ал эми биз жаман адам, деп эсептеген адамдардын да көп жакшы жактары болушу мүмкүн. Демек бир эле адам жаман дагы, жакшы дагы адам болот турбайбы (Сап, 2006:154). Мевляна ар бир эмгегинде адам маселесин козгойт, ал эми “Меснеvide” адам, инсандык, чыныгы адам деген нерселер негизги түшүнүктөр болуп эсептелет. Мевлянанын адам түшүнүгүнө өзгөчө көңүл бургандыгы анын гумандуулугун

далилдейт. Мевляна адамдын чыныгы адам, инсан болушуна чоң маани берет, адамзат жашоосуна ал кайдыгер эмес. Адам өзгөчө жандык болгондуктан анын вазыйпасы дагы өзгөчө болуш керек деп эсептейт.

Мевлянада адам болмушу Курандан, хадистерден алынып бизге жеткиликтүү болуш үчүн өзүнүн тили менен ачыктоого аракет жасаган. Адам деген жандык ортоңку катмарда жаралган. Үстүнкү катмарда периштелер, ал эми алдынкы катмарда жаныбарлар жайгашкан. Адамдар акылы жана билиминин жардамы менен периштелерге жакын боло алышат. Каалоо жана кара санатайлыгы менен да жаныбарларга жакындайт (Сап, 2006:158).

Мевляна “Месневисинде” мындай деген: “Хадистерде айтылгандай: Кудай барлыктарды үч түрдө жаратты бири периште, бири айбан, бири адам. Периштелерге акыл, билим, жоомарттык берилген. Алар напси дегенден кабары жок, баштан аяк нурдан жаралышкан, алар Кудайга болгон сүйүүсү менен жашашат. Дагы бири айбандар, алар жакшы-жаманды айырмалай алышпайт. Дагы бири адам, алар жарым периште, жарым айбан жандыктар (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1500, с.IV).”

“Месневиде” адам баласы дагы өз ара үчкө бөлүнөт: “Адам деген жандык Кудайдын сыноосу менен түрлөргө бөлүнгөн... Бардыгынын сырткы келбети адам, бирок өз ара айырмаланат: Бир түрү периште сымал, жаман сыпаттардан арылгандар. Андан кийинкилер жаныбар сыяктуулар, алардын кылык-жоруктары айбандыкындай. Алар периштелик сапатын жоготушкандар. Мындай адамдар укмуштуудай нерселерди жасашат, колунан бардык нерселер келет, алтындан кийим тигишет, деңиздин түбүндө жаткан берметтерди алып чыгышат, илимдин сырын дагы ачышат, бирок бул жөндөмдөрү аларды Кудай жолуна алып барбайт (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1510, с.IV). Адамдын дагы бир түрү бар, ал ар дайым өзүндөгү жаныбардык сапатын жеңүү максатында, ал сапаты менен күрөшүү, салгылашуу менен алектенет (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1530, с.IV).

Демек адамды периште жандуу, жаныбар жандуу жана периште-жаныбар жандуу деп үчкө бөлүп кароо мүмкүн. Периште жандуу адамдар булар Кудайды

сүйгөн, жүрөгү менен Кудай жолун жолдогон ыйык адамдар, пайгамбарлар, напсилерин жеңе алган адамдар. Андан кийин жаныбар жандуулар, булар өз кызыкчылыктарын көздөгөн, айбан сыяктуу эч нерсеге тойбогон адамдар. Андан кийинки түрдөгү адамдар жогорудагы эки сапатка тең ээ болгондуктан ар дайым бир тарабы менен салгылашып турат. Булардын сапаттарына карата категорияга бөлгөндө эң жогорку баскычта периште жандуу адам, андан кийин периште-жаныбар жандуу адам, андан соң жаныбар жандуу адам турат.

Периште жандуу адам Мевлянананын түшүндүргөнүнө ылайык бул идеалдуу, кемтиксиз, ыйык адам. Мевляна мындай адамдарды “Инсан-и камил” деп атаган жана аларда эң жогорку сапаттар камтылган. Инсан-и камил, башкача айтканда кемтиксиз адам ач көздүк, ичи тардык, кызганыч, көрө албастык, ачуулук (же жинденүү) сыяктуу сапаттардан арылган.

Андан кийинки баскычтагы адамдарда периштелик жана жаныбардык касиеттер бар. Бардыгынан да бул адамдар кыйналышат. Себеби алар же толугу менен ыйык адам эмес, же толугу менен жаныбар эмес. Алар жаныбарга окшогон сапаттары менен күрөшкөн адамдар, алар же жакшы же жаман адам боло албай кайсактап жүргөндөр. Бул адамдар ортоңку баскычта турат.

Эң ылдыйкы, эң төмөнкү баскычта өтө жаман сапатка ээ, тактап айтканда жаныбардык сапатка ээ адамдар турат.

Мевляна, адамдардын бир жагын, бир эле тарабын карабастан, аны ар тараптан карайт. Адамдын кемчиликтеринен кутулуу жолун издейт жана аны чыныгы адам кылууга аракет жасайт. Адамдын табигый муктаждыктарынан, адамдын жаныбардык сапаттарынан айрылуусун жок кылганга аракет жасайт (Сап, 2006:154).

Месневинин II-томунун 1405-бейтинин башында Мевляна мындай деген: “Адамдын денеси, жан-жаныбарларга толгон токойго окшош, жок болуп кетпешибиз үчүн уктап калбашыбыз керек, өзүбүздү жоготпошубуз керек. Биздин денебизде миндеген карышкыр, доңуз сыяктуу жандыктар бар, таза же болбосо кир, сулуу же түрү суук сыпаттар бар. Мына ошол ичибиздеги сыпаттардын

кайсынысы башкы орунга чыкса, кайсынысы өкүм сүрүп, башкарган болсо, биз ошого баш ийүүгө тийишпиз. Эгер ал токойдо карышкыр өкүм сүргөн болсо, анда ал адам карышкырдай жырткыч болуп калат. Кээ бир учурда жакшы сапат өкүм сүрсө, ай жүздүү болуп, сулуу болуп калат. Адамдын жаман жакшы сапаттары кезеги менен алмашып турат. Кээде адам шайтан болуп кетет, кээде жырткыч болсо, кээде периштедей боло калат (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1405-1425, с.IV).”

Адамды ар кандай мүнөздөгөн, ар кандай сыпаттаган Мевлянанын мындай дагы сөздөрү бар: “Адамдын бизге көрүнгөн келбети, көрүнүшү, түзүлүшү бир бирине карама - каршы келген, оң-терс сапаттардын биригишинен улам ортого келген. Адам кээде шайтан болот, кээде периште, кээде жаныбар болуп кетет. Бул адам деген жандыктын сырдуулугу, керемети – анын бир убакта эң терс сапаттарга да жана эң жакшы, жогорку сапаттарга ээ болгондугунда (Сап, 2006:155)”.

Мындайча Мевляна адамдын чындыгында эле жаман – жакшы сапаттарынын, касиеттеринин топтолушун көрүп, анын жаман жагынан кутулуу, жамандыктан коргоо жолун издейт (Сап, 2006:156).

2.3. Педагогикалык маданияттар тарыхындагы инсан идеалы жөнүндөгү түшүнүктөрдүн Мевлянанын “Месневисинде” өнүктүрүлүшү

Ар кандай сыноолорго толгон, бирде кайгы бирде сүйүнүчкө, бирде барчылык бирде жокчулукка дуушар болуп, айтоор ар бир адам өмүрү жипке тизгендей болбойт. Телегейи тегиз адам жокко эсе. Мына ушул кем дүйнөдө ар дайым жакшы адам болуу оңой-олтоң иш эмес. Жакшы адам болсо да аларды башка, напсисине ээ боло албаган адамдар, көрө албастыктан жок кылууга же оюн бузууга аракет кылышат. Мындай адамдардын арасында ар дайым жакшы адам болуу, идеал инсан болуу кыйын. Адамзат тарыхында нечендеген улуу адамдарды көрө албаган ичи тар адамдар жок кылып, же тагдырына тоскоол болуп жашоолорун өзгөртүшкөн. Тилекке каршы бул кем дүйнөдө жакшы адам чанда кезиксе, напсиге алдырган өз кычыкчылын гана ойлогон өзүмчүл адамдар көп. А балким андай адамдар болбосо чыныгы идеал адам кандай болоорун билбей

калмакпыз. Ар бир нерсенин агы-карасы болот дегендей, адамдын да жакшы-жаманы болот турбайбы. Ошол эле адамдар кээде жакшы болсо кээде напсиге баш ийип жаман болуп кетиши мүмкүн. Ал эми ар дайым идеал инсан болуу адам үчүн татаал нерсе. Идеал инсан ким боло алат? Бул жашоодо кемчилиги жок адам болуу мүмкүн бү? Баардыгыбыз үчүн идеал инсандын модели бирдей би? Аны баардыгыбыз бирдей элестетип, сүрөттөп бере алабызбы же салыштырмалуу нерсе би? Адамзат тарыхында идеал инсан туураалуу ар кандай ой-пикирлер айтылып келген. Идеал инсандын образы ар кайсы доордо ар кандайча мүнөздөлүп келген. Алсак, мифологиялык көз карашта идеал адам катары ажайып күчкө ээ баатырлар же жарымкудайлар (Геракл, Прометей) эсептелген. Диний көз карашта идеал адам бул - Кудай жиберген пайгамбарлар, христиандарда ал – Иса жана ыйыктар, Исламда – Мухаммед пайгамбар, буддизмде – Будда (Исаченко, 2014:2086).

Демек, идеал инсан жөнүндө бирдиктүү түшүнүк жок, ал руханий турмуштагы татаал жана карама-каршылыктуу түшүнүк. Кээ бирөөлөр идеал инсанды каарман же баатырда көрүшөт да, андагы идеалдуулукту физикалык, адеп-ахлактык, психологиялык, руханий өзгөчөлүктөрүнүн гармонияда болушун же кандайдыр бир ажайып күч болгондугундан көрүшөт (Исаченко, 2014:2086).

Эгер адамзаттын тарыхындагы, философиялык концепцияларды карасак анда инсан идеалы түшүнүгү ар тараптуу. Кытайдын салттуу окуусу даосизмде идеал инсан түшүнүгү үч категория “Дао”, “Дэ” жана “У-вей” аркылуу каралат. Лао-цзынын окуусу боюнча идеал инсан бул алдыга шашпаган, ашепке умтулбаган адам – ал ар дайым баарынан артта жүрөт жана ошенткени менен ал алдыга озуп чыгат. Лао-цзы боюнча өтө бийик жакшылыкка ээ адам, ал суу сымал, адамдарга жана бардык жандыктарга жакшылык гана алып келет. Ал эч качан жаңылбайт, ал дүйнө менен бир болушу керек, анын жүрөгү ички дүйнөсүн чагылдырат, ал башка адамдар менен достук мамиледе болуусу зарыл, анын сөздөрү чын жүрөгүнөн чыгыш керек, өлкөнү башкарууда алдын ала көрө билүүсү зарыл, ишин мүмкүнчүлүгүнө жараша жасаш керек, иш-аракетин убактысы менен дал келтирүүсү зарыл. Ошол эле кытайдын ойчулу Конфуций

боюнча идеал инсандын: “Өзүңө эмнени каалабасаң, башкаларга ошону жасаба” деген принципке негизделет (Исаченко, 2014:2087).

Антикалык доордогу акындардын, ойчулдардын эмгектеринде идеал инсандын тышкы келбети менен ички дүйнөсүнүн сулуулугунун төп келүүсү тууралуу айтылган. Көпчүлүк антикалык философтордун ой-пикиринде идеал инсан “изгилик” деген нерсеге ээ, бирок ал түшүнүк салыштырмалуу. Сократ жакшылык деген нерсени билим менен байланыштырган, чыныгы кут бул – “аң сезимдүүлүк, ойлом, эс жана алар менен жакын болгон нерселер: туура ой жүгүртүү жана акыйкаттуу ой-пикирде болуу (Исаченко, 2014:2087).” Кыскасы Сократтын пикиринде идеал инсан бул – “көптү билген адам”.

Платондун окуусунда бардык иште идеалдуулукка жетүү зарылдыгына басым жасалат. Билим берүүнүн максаты – идеалдуулукка жетүү, ал эми идеалдуулукка жетүү үчүн балага туура таалим-тарбия берүү керек, ойноп жаткан баланын жан-дүйнөсүнө, келечегинде бардык нерсени билгенге, идеалдуулукка жеткенге умтулуусун сиңирүү зарыл. Платондун идеал инсаны – бул руханий дүйнөсү бай адам, андай сапаттар жок дегенде адам улгайганда ортого чыгуусу зарыл. Аристотелдин идеал инсан түшүнүгүнүн негизинде адилеттүүлүк жана мыйзамдуулук жатат (Меликян, 2014:26)

Орто кылымда христиандарда, абсолюттуу түрдө идеалдуу инсан бул – Иса. Орто кылымдын ойчулу Августин боюнча идеалдуулук бул адамдын идеалдуу эместигин аңдоо. Августин боюнча кудайдан башка нерселер идеалдуу боло албайт (Меликян, 2014:26).

Антропоцентризм өкүм сүргөн Кайра жаралуу доорунда, идеал инсан тууралуу түшүнүгү антикалык доордон тамырын алып, аны гармониялуу адамда көрөт. Тагыраак айтканда тышкы келбети сулуу жана ички дүйнөсү бай, чыгармачыл адамдар даңкталган. Мисалы илимпоз жана сүрөтчүлүк таланты бар “универсалдуу адам” - Леонардо да Винчи идеал инсан катары каралат. Кайра жаралуу доорундагы эң негизги идея – “интеллектуалдуу адам”, назик бирок кемчиликсиз жандыктын башка жандыктардан айырмалаган өзгөчөлүгү анын

“акыйкатты билүүгө” умтулгандыгында жана эркинин бар болгонунда. Пико дела Мирандола өзүнүн антропологиялык манифестинде “туура акыл эс” жөнүндө айткан. Ал боюнча, кудай адамды дүйнөнүн так ортосунда жараткан жана өз жолун өзү тандоого мүмкүнчүлүк берген. Ал эми Н.Макиавеллидеги өкүмдардын образындагы идеал инсан Ф.Ницшенин “суперменинин”³ жышааны болгон сыңар.

Немец классикалык философиянын өкүлдөрү И.Кант менен Г.В.Ф.Гегелдин идеал инсан феномени таптакыр башкача түшүндүрүлгөн. И. Канттын идеал инсанында адеп-ахлак маанилүү (Меликян, 2014:27). И. Кант адамдын проблемасын антропологиялык дуалисттик мааниде карап, бирок дене менен жан деген мааниде эмес, ахлактык жана табияттык дуализм түрүндө карайт. Адам бир жагынан табиятка көз каранды болгон, экинчи жагынан, адеп-ахлак эркиндигине ээ, башкача айтканда, жаныбардан айырмаланып өзүнүн каалоо сезимдерине көз каранды эмес. Адамды уникалдуу жана сырдуу маңыз катары баалаган И. Кант, адамдын руханий кызыкчылыктарынын ишке ашышын төмөнкү төрт суроонун негизинде карайт: 1) Мен эмнени биле алам? (метафизика, философия); 2) Мен эмне кылышым керек? (ахлак, этика); 3) Менин үмүтүм эмнеде? (дин); 4) Адам деген эмне? (антропология) (Канке, 1996:96). Идеал инсан практикалык (“Өзүңө кандай мамиле кааласаң, башкаларга да ошондой мамиле жаса, башка бирөөнү пайдаланууну көздөбө”) жана категориялык императивге (“бардыгы үчүн жалпы бир мыйзам болгондогудай иш-аракет жаса”) ылайык жүрөт (Меликян, 2014:27). Кант адамдын бактылуу болушу керек болгон бир барлык экенин, ага ахлактуу болуу менен гана жете ала тургандыгын айткан. Бирок Канттын пикири боюнча азыркы шарттарда (материалдык дүйнө үстөмдүгүндө) ахлак менен бакыттын бир жерге келиши, шайкеш болушу абдан кыйын (Топагоглу, 2003:135).

Канттын ою боюнча адамдын ахлактуу болуп, бакытка жетиши жана кынтыксыз бир барлык болушу үчүн эки шарт керек. Биринчиден, ал өлүмсүз болушу зарыл. Себеби, адамдын азыркы өмүрү өтө кыска жана түйшүктөрү түмөн. Чыныгы бакытка жетиш үчүн адам соңсуз бир жашоонун ээси болууга

³ Башка адамдардан өзүн жогору койгон адам.

тийиш. Экинчи жана эң маанилүүсү, буларды адамга камсыз кылып бере турган теңдешсиз бир улуу күчтүн болушу керек. Булардын баарын ойлоонун жолу да ааламды ахлак эрежелерине ылайык башкарып турган чыныгы бир барлыктын буйругуна жараша болот (Топагоглу, 2003:136).

Канттын айтканына караганда, ахлак принциптери принцип гана бойдон калбаш керек. Алар практика жүзүндө колдонулушу, турмушка ашырылышы керек. Ошондо гана мааниге ээ болот (Топагоглу, 2003:136).

Гегелде идеал инсан Абсолюттук идеянын алып жүрүүчүсү, анын эң жогорку баскычы Абсолюттук рух. Бул этапта кемчиликтүүлүктөн арылууга, идеалдуулукка өтүүгө, таза ойломго ээ болууга мүмкүн болот. Адам Абсолюттук рухка акырындап, санаттан философияга дин аркылуу жете алат (Меликян, 2014:27).

Ислам маданиятында идеал инсан же “камил инсан” деп, исламдын, шарияттын мыйзам-шарттарына баш ийген аны туура так аткарган адам эсептелген. Ал эми Куран менен педагогика илимин айкалыштырып карасак, Куранда педагогикалык аспекти көп, илимий негизде Курандагы таалим-тарбиялык мыйзамдарды алсак, көп нерсе төп келишет. Үй-бүлө, адеп-ахлак, жүрүм-турум(этика), гигиена жана башка адам баласына тиешелүү маанилүү нерселер бар. Демек, Куран бул адамды идеал инсан болууга багыттаган, адеп-ахлакка тарбиялаган ыйык китеп.

Ислам дини боюнча жаратылган жандыктар арасында эң баалуу барлык бул адам. Адам борбордо тургандыгын белгилеген бул динде дүйнөдөгү бардык нерсе адам үчүн жаралган. Эгер жер жүзүндө адам баласы болбосо, анда ошол эле диндин, китептин, пайгамбардын ортого чыгуу кереги болмок эмес. Ошондуктан бардыгы адам үчүн жаратылса, негизги максат да адамдын бактысы, тынчтыгы жана бейпил жашоосу. Адам ар кандай күчкө жана жөндөмгө ээ болуп, башка барлыктардын ага кызмат кылуусуна мүмкүнчүлүгү бар. Адамдын бир жагынан акылга, бир жагынан инстинкттик каалоого ээ өзгөчөлүгү аны периштеден да,

айбандан да жогору экендигин тастыктайт (Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-I, 2007:457).

Адамды өзгөчө барлык кылган сапаттар – анын адеп-ахлактын, моралдык өзгөчөлүктөрү. Демек адамды мартабалуу инсан кыла турган нерселер кандайдыр бир баалуулуктардын негизинде ишке ашат (Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-I, 2007:457).

Мевлянанын мурастарындагы ой-толгоолору Куранга жана Азирети Пайгамбардын сүннөттөрүнө негизделген жана анын адамга болгон мамилеси жана сүйүүсү да Ислам динине байланыштуулугу белгилүү.

Адамды жогору баалоо жана адамды сүйүү Мевлянанын ой-пикирлериндеги эң негизги нерсе. Ал эч кимди дини, расасы, этносу, түспөлү, тилине карата ажыратып, бөлбөйт, ал үчүн бардык адамдарды бирдей чексиз сүйүү, Жаратканга алып бара турган жол (Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-I, 2007). Жараткандын ааламдагы күзгүсү болгон адамды, руханий аманатты алып жүрүүчү катары караган Мевляна, динине ажырым кылбастан, бардык диндеги адамдарга да бирдей мамиле жасайт (Bardakçı, 2008:3). Баардык адамдарды Жараткандын кулу катары көргөн Мевляна: “Эй бечара! Эч бир адам баласын кордоп, кемсинтпе!” – деп бардык адамдарды бирдей көргөн.

Мевлянанын “Месневиси” жалаң гана динге, Куранга негизделген эмес, анда өткөн-кеткендер, күнүмдүк жашоодо болгон окуялар, аңгеме, тамашалуу окуялар аркылуу адамзатка таалим-тарбия берилип жатат. Бардыгы адам менен байланыштуу.

«Мевляна, адамды сыртынан караганда, анын тышкы көрүнүшүндө кичинекей, чакан дүйнөдөй болуп, ал эми чындыгында чоң аалам, кең дүйнө экендигин айтат. Мисалы бакта өскөн мөмөнү карасак, анын негизи бутак экенин көрөбүз. Бирок чындыгында ал бутак мөмөдөн пайда болгон. Багбан мөмөнү сүйбөсө, бакты тикпейт эле да, көчөт отургузбайт эле. Бактан, дарактан мөмө ортого келсе да, бак негиз катары көрүнсө да, ал бактын жаралышынын себеби

мөмө болот (Kocatürk, 2001:64). «Месневиде» мындай жазылган: «Демек сен бир караганда кичинекей ааламсың, асылында кең дүйнөсүң. Бутак дагы мөмөнүн негизи сыяктуу, а бирок ал мөмө үчүн жаралган. Мөмө жыйнайм дебесе, багбан ал бакты тигет беле? Көрүнүштө мөмө бактан жаралса дагы, чындыгында ал бак мөмөдөн жаралган (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 522, с.IV)». «Месневиде» адамды мөмөгө окшоштурганы жөнүндө мындай деп жазылган жери дагы бар:

Жалган дүйнө алма бактын анык өзү экен. – Биз,

Шагы ийилген ошол бактын мөмөлөрү экенбиз.

Алар чийки мезгилинде эч бир санаа тартышпайт,

Бышсын, - дешип көрүшкөндөр көзүн ага артышпайт.

Маалы жеткен бутактагы көрсөң бышкан алманы,

Түшөйүн деп араң турат улам кетип дарманы.

Ар ким эле жесемби дейт. Калгысы жок арманда,

Өзү жерге түшмөйүнчө өтө бышып андан да.

Адамзаттын жетилгени – акыл-эси тереңдеп,

Түшүнүүгө түрткү берет өмүр бүткөн экен деп (Руми, 2000:83).

«Эй аалым, сен «Мен туура эмес нерселердин жардамы менен, туура нерселерди биле алам» дейсиң, а өзүң бардык нерсени ар дайым туура аткарасыңбы, ишке жарайсыңбы же аны дагы билбеген карыясыңбы? Бул туура, бул туура эмес, бул түз, ийри экендигин билесиң, өзүң туурасыңбы, дуруссуңбу?»

Өзүңдү карап көр! Ар бир кездеменин баасын билесиң да, өзүңдүн баанды билбейсиң... (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 2648-2652, с. II)» деген сөздөрү менен Мевляна адамдын канчалык көптү билсе да, өзүнүн ким экендигин билиши зарыл экендигин баса белгилейт. Мевляна «Месневинин» көп жеринде адамдын ар биринде бар болушу керек болгон идеалдуулук, кемтиксиздикти көрсөткүсү келет. Кудайдын сапаттары чагылган кудайлык күзгү – идеал адам, бул дүйнөнүн жаралышынын себеби (Genç, 1997:309).

Мевляна өзгөчө идеалдуу адамды, Жараткан менен жаралгандардын арасындагы ортомчусу катары көрөт. Кудай адамды өзүнүн жер үстүндөгү орунбасары. Ошондуктан Мевлянада адам ааламдын барлыгынын себеби (Genç, 1997:315).

Биз идеалдуу адамды тапкыбыз келген жарым адамбыз. Ошондуктан акылдуу адамды таап, ага сокур адамдардай болуп жабышып жүрүшүбүз керек. Жарым-жартылай билимге ээ адам, өзү турган төмөн жактан чокудагы, бийик мартабага жетүү үчүн, көп билимге ээ болгон идеалдуу адамга өзүн багыштоосу зарыл. Идеалдуу адам ким боло алат? Ыйык же жакшы адамдар идеалдуу адамдар десе болот. Ал жаркыраган күзгүгө айланган. Ага түкүргөн адам өзүнүн жүзүнө түкүргөн болот. Анын бетине чапса өзүнүн бетин чапса болот. Ал күзгүдөн түрүү суук бирөөнү көрсө өзүн көргөн болот. Ыйык адам таза жана тунук адам, кири жок адам (Kocatürk, 2001:68-69). Идеалдуу, кемтиксиз адам бул сүйүүнү өзүндө тапкан, ал сүйүү менен жашаган адам болуп эсептелет. Ошондуктан адам өзүнүн жаны менен аны туят, андан соң чын досуна жете турган бир барлык болуп эсептелет.

Мевлянанын идеалдуу адам жөнүндөгү баяндоолорун «Месневиде» карасак, идеалдуу адам ааламдын жүрөгү катары каралат.

Мевляна “Месневидеги” аңгемелеринде идеал инсан болууга умтулуунун негизги критерийлери болгон баалуулук сапаттарын ачып көргөзүүнү көздөйт. Адамдагы жакшы-жаман сапаттарды ар кандай мисалдар менен ачыктайт. Мисалы “Короз менен иттин кеби” деген эмгегинде ачкөздүк, алдамчылык,

карасанатайлык сыяктуу терс сапаттарды көргөзгөн. Анда адам баласы жаныбарлардын тилин билип алып, короз менен иттин сүйлөшкөндөрүн терс түшүнүп, ачкөздүгүнөн өзү орго түшөт. Аңгеме “Бирөөгө көр казсаң, өзүң түшөсүң” деген макалды туюндурат.

Аңгемеде жанды куйкалаган насаат айтат. Адам баласы башкаларды алдоонун ордуна өзүн алдаган учурлары болоорун айткан. Адам эч кимди алдабай жашоосу керек. Алдануу да жаман нерсе. Адам өз өлүмүн башкалардыкынан узак көрөт, өлөөрүнө ишенбейт, бирөө өлсө андан сабак албайт. Мен өлгөнгө чейин көп бар деп ойлоп, жасаган иштерине жооп бергиси келбейт. А бирок бир күн анын маалы келсе, эч жакка кача албайт. Адам өлүмүн ойлогон учурда, жасагандарына жооп берээрге келгенде өзүн эч кандай күнөөсү жоктой ойлойт. Мындай нерселерди Мевляна педагогикалык ыкма аркылуу түшүндүрүүгө аракет кылат.

Мевляна жаныбарларды сүйлөтүп, адамдарды туура жолго салгысы келет. Адамды тарбиялоодо тамсил, символикалык түшүндүрмөлөрү, терең ой камтылган санат сөздүү аңгемелери өтө маанилүү.

Бул аңгемеде адамдын өлүмгө эч кандай каршылык кыла албастыгы, адам үчүн мал-мүлк жана өз жанынын мааниси канчалык деңгээлде керек экендиги жөнүндө, адам ахлакы жөнүндө айтылат. Аңгемедеги каарман аркылуу адамдардын өзүмчүлдүк сапаты көрсөтүлгөн. Ал эшеги менен атынын өлөөрүн билгенде, өзүнүн жапа чегээрин билген адам, башканы ойлобой, өз башын куткарууга шашат. Бул башкаларга жакшылык кылууну билбеген адам туураалуу кеп. Өзүнүн керт башын ойлоп, ишти башкага түртө салган адам ахлактуулуктан ажыраган адам.

Адамдын терс сапаттарын бири да, өзүмчүлдүк. Адамдагы бул терс сапаттан арылуу үчүн өзүн өзү тарбиялоо жана жана жаман ойдон качуусу зарыл, себеби бул адамды адам кылган чен-өлчөм. Адамды ахлактуулуктан алыстаткан нерсе бул өзүмчүлдүк. Аңгемедеги өз кызыкчылыгын ойлоп, башкалардыкын

ойлобогон адамдын алдамчылыктан сырткары көптөгөн терс сапаттарга ээ (Doğan S. , 2013:198).

“Арстан жөнүндөгү” аңгемеде да ачкөздүк, напсинин тойбостугу жөнүндө айтылат. Анда арстандын буйругу менен түлкү жана карышык олжону бөлүштүрүүнү сунуштайт. Шашкан карышкыр туура эмес айткандыгынан өлүмгө учурайт. Ал эми түлкү сабырдуулук менен арстандын купулун толтурат, да олжого ээ болот (Doğan S. , 2013:90). Бул аңгемедеги негизги сабак “Сабырдын түбү сары алтын” же адам канчалык кыйынчылыкка туруштук берип чыдаса акыры тилегенине жетет деген кеп.

Бака менен чычкандын достугу аңгемесинде, жаңылыштык менен дос болуп калган адам көңүлү калып анан тажрыйба алат деген мааниде айтылган. Жаңылган адам жетилүү жолуна багыт алат. Эгер эч кандай тажрыйбага ээ болбосо, башынан эч нерсе өткөрбөсө жетилүү да кыйын (Doğan S. , 2013:260).

Казына жөнүндөгү аңгемеде жердин баарын казып, казына издеген адамдын аракети бош болгондой, бирок бүт күчүн кетирген адам акыры казынаны өзүндө экендигин андайт. Аңгемеде жетилүү жолунун сыры бул үмүт, аракет, туруктуулук жана өзүнө болгон ишеним экендиги айтылат. Адам сабырдуулук менен гана жетиле алат (Doğan S. , 2013:249). Сүйүүнүн жолун өзүндө таба ала турган идеал адам, бул адамды өзүндөй кылып жараткан кудай менен психологиялык байланыш курган, аны аң-сезиминде сезген жана башынан аягына чейин руханий туу чокуга жеткен адам. Ал адам өзүн табышы үчүн өзүндөгү жаныбардык касиеттеринин урандыларынын арасынан таап чыгышы керек. “Месневиден” карасак: “Казына издеген дербишти байлыкты издеген бирөө деп караба, ал өзү казына. Кудайды сүйгөн, кудай сүйгөн болот (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 2259, c.VI)”.

Адамдын ичиндеги сырдуу аалам анын терең түбүндө. Бул - тышкы аалам - макрокосмостун чагылышын, адамдын ички дүйнөсүндө-микрокосмосто көрө алабыз деген мааниде (Genç, 1997:314). Ар бир адам идеал инсан боло албайт, бирок ошентсе да гумандуу адам болууга аракеттенсе, балким бул дүйнөдөгү терс

көрүнүштөр, терроризм, согуш, кылмыш, уруулук, талап-тоноочулук, баңгизаттарды таратуу, зордук-зомбулук, коррупция сыяктуулар такыр жок болбосо да, азаймак. Тилекке каршы адам акылы өсүп-өнүккөн сайын адамзат артка кетүүдө. Адамкерчилик, бирөөгө жакшы мамиле кылуу азаюуда. Мындай жагдай бардыгыбыз үчүн коркунучтуу туудурат. Бул баардык илимдин эң негизгиси педагогиканын көйгөйү болуп эсептелет. Адам коом арасында теңдикти, акыйкаттуулукту, тынчтыкты жана бейпил жашоону сактоо үчүн жакшы адам болууга аракет жасоого тийиш.

2.4. Мевлянада инсандын калыптанышын аныктоочу факторлор жөнүндөгү педагогикалык көз караштары

Педагогикада инсан түшүнүгүн тактоо туурасындагы маселеге маани берилип келген. Инсан деген ким? Анын адам деген түшүнүк менен жакын болгондугунун өзгөчөлүгү эмнеде? Генетикалык жагын алып караганда, адамдын жалпы өнүгүшүндө биологиялык жана социалдык деген эки тарабы бар экендиги белгилүү. Адам баласы жаралганда биологиялык жандык катары каралат да, аны инсан деп кароого болбойт. Биологиялык процесс аркылуу анын сөөгү, булчуң эттери, ички органдары ж.б. өрчүйт. Андан кийин жаш курак этабы аркылуу балалыгы, жетилүүсү, карылыгы өтөт (Харламов, 1999:40).

Адамдын биологиялык жактан өнүгүшү менен бирге, коомдук жандык катары социалдык жактан өрчүшү жүрөт. Бир жарым айлык бала өзүнүн жакындарын сезгенде жылмаят, анан бара-бара сүйлөй баштайт, нерселерди кармап башкалар жасаганды жасап, эмгектене баштайт. Андан кийин ар кандай билимге ээ болуп, адеп-ахлактык нормаларды үйрөнө баштайт. Бир тилдүү эле улуттагы адамдар социалдык тиричилиги ар кандай болсо, алардын жүрүм – туруму айырмаланып турат. Демек адамдын социалдык сапаты тукумкуучулукка эмес, жашоо шартына байланыштуу (Харламов, 1999:40). Мевляна боюнча ар бир адам өзгөчө, ал тукумкуучулукка ылайык адамды бир-бирине окшоштуруу туура эмес. Бир адамдын экинчи адам менен айырмасы асман менен көктөй деп

белгилеген Мевлана, ар бир адамдын өзүнө гана тиешелүү өзгөчөлүгү бар деген. Ал эми адамдын уруу-тукуму менен мактануусу бул жаңылыштык. Ата-баба, уруу-тукум бул жөн ган көшөгө. Жараткандын эрки. Ата-эне, тукум бул Жараткандын буйругу аркылуу берилген каражат, акыйкатты түшүнүүгө багытталган себеп түзүмү. (Ergün, 1993:291).

Биологиялык жандык болгон адам жашоо процессинде социалдык сапаттарды жана касиеттерди өнүктүрүп, коомдогу ордун аныктайт. Мындан улам илимий көз карашта адам биосоциалдык жандык катары каралат (Харламов, 1999:40).

Инсан (личность) деген түшүнүк өзүнө социалдык сапат жана касиеттерди гана камтыйт, аларга сүйлөө, аңсезим жана ар кандай көндүм адаттар кирет жана бул нерселер анын коомдук жандык экендигин аныктайт. Биологиялык сапаттары бул түшүнүккө кирбейт. “Инсан” деген түшүнүк адамдын коомдук маңызын аныктап, анын жашоосунда калыптанган социалдык сапаттарынын жана касиеттеринин жыйындысы болуп эсептелет.

Инсандык сапаттар адамдын жашоо учурунда калыптангандыктан, адамдарда ал сапаттар ар кандай көрүнөт (Харламов, 1999:46).

Философия жана педагогика илиминде адамдын инсан болуп калыптанышына таасир эткен факторлор жана алардын ортосундагы өз ара байланыш каралган. Адамдын инсан болуп калыптанышына таасир эткен факторлор тышкы жана ички болуп бөлүнөт. Тышкы факторлорго айлана – чөйрө жана таалим-тарбия кирсе, ички факторго табияттан болгон шык, каалоо, жөндөм жана адамдын сезимдеринин топтому кирет. Бул эки фактордун өз ара байланышы аркылуу адам калыптанат. Тарбия адамдын ички фактордук стимулдашуусуна жана активдешүүсүнө таасирин тийгизгенде гана инсан болуп калыптанышына өз ишин аткарат. Демек адамдын умтулуусу жана активдешүүсү инсандык калыптануусуна өбөлгө түзөт. Мисалы, тамеки чеккен адамга тамекини тыштатуу үчүн ар кандай аракеттер жасалат, насааттар окулат, тарбиялык методдор колдонулат, бул кээде жардам берет бирок кээде эч кандай жыйынтыкка

алып келбейт. Бул учурда ал адам эрки менен ички каалоосу менен ал адатты токтотушу керек болот. Тарбия бул учурда тышкы стимулдун ролун ойнойт. Эгер бул тышкы стимул ички стимулга терең жетип, аны козгосо ал өзү активдүү иштей баштайт. Мына мындан улам тарбиянын канчалык деңгээлде күчтүү болушу жана ички сезимдерди ойготууга даяр болушу керектигин билүүгө болот (Харламов, 1999:46).

Мевлянанын адамдын инсан болуп калыптанышына таасир эткен ички факторлор; шык жана жөндөм тууралуу айткандарына кайрылсак: Ар бир жандыктын түпкүрүндө көрүнбөгөн сырлар бар, алар карама-каршы болушу мүмкүн. Ал жандык качан гана жетилгенде гана анын маңызы такталат. Бышпаган абалдан жетилүүгө жеткире турган нерсе шык жана жөндөм. Шык жөндөмдү туура багытка сала турган шарттар керек, болбосо билинбеген бойдон кала берет (Ergün, 1993:292).

Барлыкта шык жана жөндөм такыр болбосо, ага таасир этүүчү тышкы шарттар эч кандай таасир эте албайт. Мисалы, күн бардыгына бирдей нурун чачат. Күн тийгенде алтын жаркырайт, дарак жаркырабаса да жалбырактары бүрдөп, жашылданат. Күн нурунан жандуу бак-дарак тирилсе, кургап, соолуган бактарга карама-каршы таасирин тийгизет. Ар бир өсүмдүктүн мөмөсү өз түрүнө жараша бышат. Демек, ар бир жандык өз табиятына же шык- жөндөмүнө жараша таасирленет (Ergün, 1993:293).

Педагогикадагы маанилүү факторлор болгон шык-жөндөм, өсүү, жетилүү, муктаждык, айлана-чөйрө шарттары, тышкы стимул сыяктуу факторлор менен тыгыз байланышта (Ergün, 1993:293).

Адам баласы инсан катары ар кандай таасирдин, шарттардын астында калыптанат. Анын өсүп-өнүгүүсү, социалдык жактан калыптанышы, коом үчүн пайдалуу инсан катары жетилиши негизинен үч фактордун, себеп же шарттын таасири астында ишке ашат. Аларга: атайын максатка ылайык уюштурулган тарбия, инсандын өзүн-өзү тарбиялоосу жана адамды коомго карата социалдашуусу кирет (Асипова, Социалдык тарбия, 2004:13).

Педагогиканын бир бутагы болгон социалдык педагогикада, адамдын социалдашуусуна таасир эте турган факторлор каралган. Алар макрофакторлук жана микрофакторлук таасирлер. Социалдашуунун макрофактордук негиздерине өлкө, этнос жана этностук менталитет кирет.

Микрофакторлорго негизинен үй-бүлө, кошуналар жана теңтуштук топтор кирет. Үй-бүлөлүк тарбия деп улуу муундар тарабынан үй-бүлөнүн жаш мүчөлөрүнө: кичине бала, өспүрүм жана жаштарды коомго пайдалуу, ар тараптан өнүккөн, адеп-ахлак жактан жетилген инсан катары калыптандыруу максатында жүргүзүлгөн аракеттерин түшүнсө болот (Асипова, Социалдык тарбия, 2004:107). Үй-бүлө коомдун баштапкы уюму катары пайда болгондон тартып тарбиялоонун бирден бир фактору катары кызмат өтөп келе жатат (Апыш, 2006:211).

Үй-бүлөлүк тарбиянын негизги максаты болуп баланы келечекте ата-энесинин оюндагыдай, коомго пайдалуу жана инсандык жактан ар-тараптан өнүккөн адам катары тарбиялоо жана турмушка даярдоо эсептелет (Асипова, Социалдык тарбия, 2004:107). Баланы үй-бүлө ал төрөлгөндөн эле баштап тарбиялайт. Эненин карап эмизип, режим сактоосу, ага жасаган мамилеси бөбөктүн биринчи адаттарынын калыптануусуна таасир тийгизет. Үй-бүлөдөгү бардык адамдар анын тарбиячысы. Алардын ар биринин жүрүш-турушу бөбөктүн көңүлүн бурат, анын инсан катарын өсүшүнө өбөлгө түзөт (Апыш, 2006:213).

Үй-бүлөдө туура эмес тарбияланган адамдын өз жашоосу гана татаал болбостон, коомго, айлана-чөйрөгө да терс таасирин тийгизет. “Уядан эмнени көрсөң, учканда ошону кыласың” дегендей, адамдын адам болушу үй-бүлөдөн башталат. Ата-эненин тарбиясынан башталат. Ата-эненин эң негизги принциптеринин бири бул жоопкерчилик болушу керек. Ата-эне баланы тарбиялоодо, аны өздөрүнүн гана баласы эмес, жалпы адамзаттын баласы катары тарбиялоосу зарыл.

Мевлянанын баланын үй-бүлөдө инсан болуп жетилүүсү тууралуу мындай деген: “Баланын жаны бала бойдон калса, чоңойгондо ал оюнчукка айланат. Анын ойлору дагы оюн бойдон калат. Бала кезинде ойносон болот, бирок бой жетип,

чоң адам болгондо, балалык кыялды, ойлорду таштайсың (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 4110, с.Ш)!” Демек Мевляна боюнча бала үй-бүлөдө инсан катары жетилип, адам болбосо, кийинки жашоосунда ал турмуштун оюнчугуна айланышы мүмкүн.

Таалим – тарбиянын эң негизги максаттарынын бири адамдын өсүп – өнүгүүсү, жетилүүсү. Эгер адам өсүп-өнүкпөсө билимдин, өнөрдүн пайдасы эмнеде?- деген суроо туулат. Адамдын жетилүүсү өтө маанилүү, билимсиздик жетилген кишиде билим жана өнөргө айланат, жетилбеген кишиде билим жана өнөр, билимсиздикке жана өнөрсүздүккө алып барат. Адам ээ болгон илим – билим өзү үчүн керек. Укукту үйрөнгөн адам өз укугун коргогонду билет, астрономияны жана жылдыздарды окуган адам, өзү жана башка адамдар үчүн жакшы же жаман убакты биле алат, медицинаны үйрөнгөн үчүн ден соолугуна кам көрүүгө же кесиби аркылуу акча табууга мүмкүн болот. Бул жана башка илим – билим түрлөрү, бул ааламдагы бардык кубулуштарды жана барлыктарды изилдейт. Ал эми адам ааламдын негизи болуп эсептелет (Tekin, 2012:3).

Мевляна боюнча жер жүзүндөгү жашоонун өзү – адам рухун “акыйкатка” тарбиялоочу систематикалык окуу, ал окууну ар бир окуучу өз денгээлине жараша түшүнүп, кабыл алат. Ал эми окуу жай бул биздин дүйнө; окуу мөөнөтү – адамдын өмүр; окуу куралдар – биздин болмушта туш болгон жагдайлар, жолугуулар, нерселер жана тирүү жандар; сынактар – турмуштун сыноолору жана ар кадай азгырыктар... Ал эми мугалим – биздин Жараткан (Руми Д. , 2007:10).

Адамга себилген таалим – тарбия уругу, ал адамдын эмгегине жараша, анын руху жана акылынын даярдыгына жараша жетилип, өсүп, гүлдөйт жана жаңы үрөөндү жаратат ал үрөөндөр башка жакшы адамдарга жетип рухуна жана акылына кирет. Билим адамдын башына жөн гана орун алуу үчүн берилбейт, адамдын мээсин жөн гана кампа катары колдонуу туура эмес (Tekin, 2012:3).

Мевляна боюнча таалим - тарбиянын мааниси, адамдын өзүн гана өнүктүрүү эмес жана билимди башында кампадагыдай сактоодо эмес, ал билимин башкалар менен бөлүшүүдө тагыраак айтканда укумдан – тукумга өткөрүп берүүдө.

Мевляна адамдардын жөнөкөй, дурус болууларын, башкаларга жакшы мамиле кылууларын каалаган, ал кайдыгерликке, сүйүүнүн жоктугуна, жамандыкка, фанатизмге каршы болуп, Исламдык жана инсандык негиздерди өзүнүн ырларында чагылдырган жана кылымдар бою адамзатка өз таасирин тийгизген улуу таалимчи болуп саналат (Tekin, 2012:).

2.5. Мевляна боюнча тарбиячы, устатка коюлуучу талаптар

Мевляна устасыз санатка, өнөргө ээ болууга мүмкүн эмес сыяктуу эле, окуучунун тарбиячысыз, мугалимсиз таалим-тарбия, билимге ээ боло албашын баса белгилейт (Şimşekler, 2014). “Дүйнөдө даражасы өтө төмөн деп эсептелген өнөр дагы устасыз, билбегенге оор келет, ар бир өнөрдө шык, билим деген нерсе биринчи турат андан кийин иш-аракет. Эй, акылы бар адам! Өнөргө ээ болгун келсе, аны үйрөтө турган туура устат адамды тап! (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1054-1057, с.V)” - деген Мевляна, устаттын, тарбиячынын ролунун маанилүүлүгүн белгилейт.

Мугалим окууга келген балага окуганды, жазганды мисалдар аркылуу башка дисциплиналарды дагы үйрөтүүгө тийиш, ооруса да үйүнө чейин чакырып билим берүүсү зарыл (Tekin, 2012:4). Тагыраак айтканда кандай болсо да мугалим жан дили менен билим берип, окуучунун көңүлүн буруп, көп нерсени үйрөтүүнү максаттоосу зарыл. Демек, мугалим алгач ирээт өз кесибин жана окутуп, таалим – тарбия бере турган балдарын сүйүшү керек. Өз кесибин, жасаган ишин сүйбөгөн адам ооруган адам сыяктуу же бир жүк ташыган адам сыяктуу болуп, натыйжада өзү үчүн да, башкалар үчүн да зыянды алып келет. Мугалим же деги эле башка бир кесиптин ээси ар дайым ишине берилсе, өзүнө болгон ишеничи да артат. Ошол эле учурда мугалим окуучуларын өзүнө тартып, сабакка кызыктыруусу зарыл, бир калптуу методду колдонуусу окуучулардын билимге, окууга болгон кызыгуусун жоготуп бара- бара окуудан качуу амалын ойлоо сыяктуу терс нерселерге да алып барат. “Месневиде” мындай маселеге “Мугалим жөнүндө” деген аңгеме берилген:

Болгон экен бир мугалим китептердин ынагы,
Сабак берүү, окутуунун жанып турган чырагы.

Тандан кечке окуткан ал. Тыныгууну ойлобой.
Окуучулар жүдөп-какайт, сейилдешпей, оинобой.

Тилектери: ооруп-сыктап, жатып калса ылайым,

Анча-мынча демин суутар кылар бизге ырайым – деп окуудан тажаган окуучулар, мугалиминин сабакка келбей калышын тилешет. Мындай учурлар азыркы мектеп окуучуларында да болгон көрүнүш. Андан ары аңгемде окуучулардын бирөө мугалимин ооруп калгандыгына ишендирүүгө аракет кылат:

-О, урматтуум, - деди тапан, - кызык адам экенсиз,

Ооруп калган турбайсызбы, дарыланбай бекер, сиз (Руми Ж. , 2000:85).!
– дегенде мугалим ишенбейт, бирок окуучулардын бардыгы кайталаган соң, акыры мугалим ишенип сабакты токтотот. Ооруганына ишенген мугалим үйүнө барат да, жубайын урушат. Оорубай эле турганын айтса да ага ишенбестен, төшөктө ооруган болуп жата берет. Ошондо да окуучуларын ойлогон мугалим, аларды үйүнө чакыртып окутайын дейт. Бирок дагы амал тапкан балдар үндөрүн катуу чыгарып ого бетер мугалиминин башын оорутушат. Чыдамы кеткен мугалим окутканын токтотуп коёт. Ошентип сабактан тажаган окуучулар максатына жетишет. Кээ бир учурда мугалимдер окуучуларды, өздөрүнүн монотондуулугу менен, ар дайым бир нерсени кайра-кайра кайталап айта бергендиги менен тажатышат. Андыктан окуучу жаңы нерселди билгиси келип, үйрөнгүсүсү келет, бир калыптагы ыкмадан тажай баштайт. Көп окуучулар мугалимдеринен тажап, ага ар кандай ылакап, аттарды коюп, шылдыңдап, сабактан качуунун амалын ойлоп табат. Албетте, мындай учурларда мугалим балдардын жалкоолугуна шылтоолойт. Бирок бул мугалимдин да жаңылыштыгы, себеби анын максаты окуучуларды өзүнө тартып, сабакка кызыктыруу дагы. Аңгемде сабактан, мугалимден тажаган окуучулар,

мугалимине каршы амал ойлоп, андан эс алуунун жолун табышты. Чыныгы турмушта да мындай окуялар көп болот, сабактан же жаман көргөн мугалиминен качкан окуучулар жогорудагы аңгемеден да жаман нерселерди ойлоп таап сабактан качышат. Мевлянанын бул аңгеме аркылуу айткысы келген ою, мугалимдерди эски нерсени кайра-кайра кайталабастан, алдыга карай умтулуу үчүн жаратмандуулукка ээ болуусу керек. Улуу ойчул Мевляна мындан VIII кылым мурун эле заманбаптуулукту, өзгөрүп – өнүүгүнү таалим – тарбиядан баштоо керектигин айтып кеткен экен (Tekin, 2012).

Дагы бир аңгемеден устатынын шакиртин бышырууга, жетилүүгө жеткирүү үчүн отко салганы туураалуу баяндайт. Анда устат образын ашпозчу айым, ал эми шакирти чийки буурчак аркылуу чагылдырылган.

Окуу учурундагы сыноолор жана азгырыктар окуучуга, аңгемедеги буурчактыкындай сыяктуу “тозок отундай” сезилет, бирок ал сыноолор аркылуу гана жетилет (Руми Д. , 2007:57):

ЫСЫГАН КАЗАНДАГЫ СЕКИРИП ЖАТКАН БУУРЧАК ЖӨНҮНДӨ

Кары айткан накыл кепти капка жигит салып ал,

Зыяны жок, пайда болот көкүрөктө калып ал.

От жагылып, казандагы буурчак текши куурулуп,

Айрымдары секириптир топ ичинен суурулуп.

Айым, менин сөзүм укчу, - деген экен дан, болбой,

Бышаарына аз калганына от илеби жан койбой.

Мени сатып алыш үчүн бардың беле базарга?

Анан кордук көрсөткөнү салганыңбы казанга?

Отгон дагы сала түшүп айым айтты: -Ар дайым

Тамак- ашка ниетип ак, айтсам иштин жагдайын.

Дагы кайнап сен бышасың эзилесиң жарылып,

Боркулдайсың ботко болуп, туз ченемдүү салынып.

Чийки кезде жаш экениң даана көзгө байкалып,

Сугарылып, ээн өскөнсүң тоо койнунда жайкалып.

Тээ башында буюргансың казан менен отко сен,

Ач курсакты тойгузасың, аш болосуң ботко, сен (Руми, 2000:97)!

Бул аңгемеде буурчакты бышырган айым муршит же мугалимдин образы болсо, буурчак мугалимдин шакирти, муриди. Мевляна аңгемеде мурит жана муршит же мугалим менен окуучунун ортосундагы мамилени буурчак жана ашпозчу айым аркылуу чагылдырган. Мында талаадан терилип келген чийки буурчак казанга салынат, ал чийки буурчак билимге жаңы сүңгүтөн окуучунун символу. Буурчак казанга түшүп кыйналат, окугусу келбеген окуучу сыяктуу, ашпозчу айымдан куткаруусун суранат, бирок ашпозчу айым, (мугалим) анын бышып, пайда бере турган аш болоорун, ошондуктан анын чыдашын буюрат (Сап, Mesnevi Hikayeleri, 2005:307).

Мевляна мугалимге карата “шейх”, “пир”, “муршит”, “жан дүйнө кожоюну (ээси)”, “ариф (билгин)” жана “кемчиликсиз адам” деген сөздөрдү колдонгон.

Колдонгон түшүнүктөр башкача, ар түрдүү болсо дагы, негизги мааниде (бүгүнкү күндөгү мугалим түшүнүгү)таалим-тарбия, билим берүү жана окутуу иш-аракети менен алек болгон, билимге ээ, инсандык даражага жеткен аалым (билге адам) (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна напсини жеңип, чыныгы инсандыкка жетүү үчүн таалим – тарбия, билим берүүчүнүн (таалимчи –устаттын) болушу зарыл экендигин айтат. Талаа кантип талаа айдоочу узмандын иш-аракетинин натыйжасында эгин берсе, адам дагы алгач, өз акылынын күчүн үйрөнүп жана белгиүү бир билимдерге ээ болушу үчүн ага жол көрсөтө турган таалимчиге муктаж (Özdemir, 2011:1-13).

Адамдын сырткы көрүнүшүндө кичинекей, чындыгында эң чоң барлык деп түшүндүргөн Мевляна, таалим – тарбия, билимге ээ болуп, толуктап жетилген адамды “Кемчиликсиз адам (инсан-и камил)” деп атаган дагы, ал адамды жээги жок, ичинде жүз каттуу түбү бар терең деңиз деп сүрөттөйт.

Мевляна боюнча таалим-тарбиячы бул табиятка дем берүүчү - жаз жамгыры сыяктуу. Дартка даба берүүчү (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна таалим-тарбиячыга (таалимчи, окутуучу) тиешелүү сапаттарды, касиеттерди төмөндөгүдөй берген:

- 1- Таалимчи жогорку сүйүүгө ээ болушу керек.
- 2- Таалимчи ички дүйнөнүн узманы болуусу керек.
- 3- Таалимчи адамдын жетилишине көмөкчү болушу керек.
- 4- Таалимчинин жүрөгү жумшак болушу керек.
- 5- Таалимчи агартуучу болушу керек.
- 6- Таалимчи кесибин сүйгөн адам болушу керек.
- 7- Таалимчи кесибин мыкты билиши керек.
- 8- Таалимчинин кеңешчи болушу зарыл.

9- Таалимчи жогоруулатуучу, көтөрүүчү болушу керек.

10- Таалимчинин сабырга ээ, көтөрүмдүү болуусу зарыл.

11- Таалимчи кечиримдүүлүккө ээ болушу керек (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна таалимчинин көп өзгөчөлүктөргө ээ болушун каалайт. Бүгүнкү күндө дагы таалим-тарбия иш-аракетинде бул өзгөчөлүктөрдүн болушу зарыл. Ошондуктан Мевлянанын пикирлери бүткүл дүйнө үчүн чоң мааниге ээ баалуулук катары каралуусу керек.

2.6. Мевлянада гуманисттик негиздеги тарбиялоо методдорунун өнүктүрүлүшү.....

“Тарбиялоо” – деген түшүнүк педагогиканын алдынкы түшүнүктөрүнүн бири. Ал кенен да, тар да мааниде колдонулат. Тарбиялоо кенен мааниде коомдук көрүнүш катары, коомдун инсанга тийгизген таасири катары каралат. Мындай учурда тарбиялоо социалдаштыруу менен окшоштурулат. Тарбиялоо тар мааниде айтылганда педагогикалык процесстин шартында билим берүүнүн максаттарын ишке ашыруу боюнча педагогдор менен тарбиялануучулардын атайын уюштурулган иш-аракети болуп эсептелет (Абдыкеримова М. А., 2011:183).

Тарбиялоонун түрлөрү ар кандай негизде классификацияланат. Ал жалпысынан алганда акыл-эс, адеп-ахлак, эмгек, дене-тарбиясы болуп бөлүнөт. Тарбиячы менен тарбиялануучунун ортосундагы мамиленин стили боюнча авторитардык, демократиялуу, либералдык, эркин тарбиялоо; тигил же бул философиялык концепцияга байланыштуу практикалык, аксиологиялык, коллективдик, жекече жана башка түрдө тарбиялоо – болуп бөлүнөт (Абдыкеримова М. А., 2011).

Тарбиялоо жөнүндөгү азыркы илимий түшүнүктөр бир катар педагогикалык идеалардын узакка созулган карама-каршылыгынын натыйжасынан келип чыккан. Орто кылымдарда эле авторитардык тарбиялоо теориясы калыптанып,

азыркы кезде ар кандай формада колдонулат. Бул теориянын өкүлү көрүнүктүү немец педагогу И.Ф.Герbart болгон. Ал тарбиялоо түшүнүгүн балдарды башкарууга жакындаштырган. Башкаруунун максаты – баланын жапайы шоктугун басуу; ушул учурда башкаруу анын жүрүш-турушун аныктайт жана сырткы тартипти сактайт. И.Ф.Герbart башкаруунун ыкмалары деп коркутуу, буйрук берүүнү, тыйуу салууну жана аларды көзөмөлдөп турууну сунуштаган (Абдыкеримова М. А., 2011:183).

Авторитардык тарбиялоого каршы Ж.Ж.Руссо сунуш кылган эркин тарбиялоо теориясы пайда болгон. Ал жана аны жолдоочулар өсүп келе жаткан баланы адам катары сыйлоого, кысынтпай, баланын өсүшүн, тарбиялоонун жүрүшүнө, ар тараптан колдоо көрсөтүүгө чакырышкан. Бул теория тарбиянын стихиялуу жана өз алдынча өтүүчү теория катары көптөгөн өлкөлөрдө өз колдоочуларын тапкан.

20-кылымда бала жөнүндө конкреттүү, ар тараптуу маалымат берген педология илими интенсивдүү өнүккөн, ал тарбиялоону жана окутууну дифференциялоо үчүн шарт түзгөн. Ошол жылдарда тарбия берүү мекемелеринин аракеттери мактоолорду жаратып, бүт дүйнөнүн көңүлүн бурган. Бирок Советтер Союзунун курамындагы өлкөлөрдө гуманизмге негизделген педагогика көпкө жашаган жок. Тоталитардык мамлекеттик системанын күчөшү менен тарбиялоо практикасында катуу регламентация жана өсүп келе жаткан адамдын аң сезимин текшерүү, аларды токтолгончо акырындап үлгү боюнча тарбиялоо жана педагогдордун авторитаризми күчөй баштаган (Абдыкеримова М. А., 2011:183). Авторитардык тарбиялоого күбө болгондорго бизге чейинки муундар, биздин ата-энебиз кошулат, алар өздөрү айтып бергендей, ал учурда мугалимге өйдө карап сүйлөө, өз пикиринди эркин айтуу деген да жок болгон экен, бардык нерсе белгилүү бир тартип, эреже менен өткөн. Жада калса Советтер Союзунун идеологиясына туура келбеген китептерди окууга, музыка угууга жол берилген эмес. Муну бизге чейинки муундун бардыгы тастыктай алат. Мындай авторитаризмге көнүп калган биздин өлкөдө да айрым мугалимдердин, ошондой ыкманы колдонгондору да жок эмес.

Мындай кемчиликтерди жоюу максатында тарбиялоонун гуманисттик концепциялары иштелип чыга башташган. Гуманисттик негизде тарбиялоо – инсанды ар тараптан өстүрүүнү жана педагогикалык процесстин катышуучуларынын ортосундагы мамиле гумандуу мүнөздө болуусун максат кылат. Мындай мамилелерди белгилөө үчүн “гумандуу тарбиялоо” деген термин колдонулуп, билим берүү структуралары коомдун өзгөчө камкордугунда болуусу керек (Абдыкеримова М. А., 2011:186).

“Азыркы кезде “гумандуу педагогика” деген термин көбүрөөк колдонулуп жүрөт. Дегинкиси, жаш муундарга билим жана тарбия берген педагогика өзү – табиятынан эң гумандуу илим (Тайиров жана Мурзаев, 2009:96).

Гуманисттик негизде тарбиялоо социалдаштыруу, тарбиялоо жана инсандын өзүн өзү өстүрүү актыларында ишке ашырылат.

Дүйнөлүк теорияда жана практикада гуманисттик негиздеги тарбиялоонун жалпы кабыл алынган максаты болуп, кылымдардан бери келе жаткан ар тараптуу жана гармониялуу өнүккөн инсандын идеалы эсептелет. Бул максат – идеал инсандын келишимдүү мүнөздөмөсү. Анын динамикалык мүнөздөмөсү болсо өзүн-өзү өнүктүрүү жана реализациялоо түшүнүктөрү менен байланышкан. Ошондуктан так ушул процесстер гуманисттик негиздеги тарбиялоонун максатынын өзгөчөлүгүн аныктайт: инсандын коом менен гармониялуу өзүн-өзү өнүктүрүү жана реализациясын ишке ашыруу үчүн шарт түзүү керек (Абдыкеримова М. А., 2011:188).

Белгилүү педагог, окумуштуу жана практик Ш.А.Амонашвилинин идеясынын мазмунун балага табиятынан берилген кудреттин инсандык сапат катары ачылышына, өнүгүшүнө жардам берүү, окуучунун жан-дили жана жүрөгүн сүйүү, анын таанып-билүү жөндөмүн арттырып, билимдерин, көндүмдөрүн жана билгичтиктерин өстүрүү маселелери түзөт. Ал бул максатка жетүүдө төмөнкүдөй усулдарды жана ыкмаларды колдонгон: Окуучуга гумандуу мамиле; окуучуга жекече мамиле; окуучунун тилинде сүйлөшө билүү (баарлашуу

чеберчилиги); үй-бүлө педагогикасынын мүмкүнчүлүктөрүн пайдалануу; окуу ишмердүүлүгү (Тайиров жана Мурзаев, 2009:97).

Ш.А.Амонашвилинин гумандуу педагогикасынын үч закону бар:

1. Баланы сүйүү, ал кандай болсо, аны ошондой сүйө билүү.
2. Баланы түшүнүү. Анын үмүт-тилегин, каалоосун билүү.
3. Оптимист болуу, ар бир окуучунун келечекте мыкты адам болоруна ишенүү.

Гумандуу педагогиканын үч принциби:

1. Баланын чөйрөсүн гумандаштыруу.
2. Баланы инсан катары баалоо.
3. Баланын өсүүсү үчүн чыдамкайлыкты көрсөтүү.

Гумандуу педагогиканын үч насааты:

1. Баланын мүмкүнчүлүгүнүн чексиздигине ишенүү.
2. Мугалимдин өзүнүн педагогикалык чеберчилигине, жөндөмүнө ишенүү.
3. Балага жасалган гумандуу мамиленин күчүнө ишенүү.

Гумандуу педагогиканын үч таянычы:

1. Баланын өсүүгө умтулуусу.
2. Баланын чоңоюуга умтулуусу.
3. Баланын эркиндикке умтулуусу.

Гумандуу педагогиканын үч сапаттык белгиси:

1. Бала менен пикирлешүүнүн жыйынтыгы.

2. Адамдык ачык жана чын дилден мамиле.
3. Берилгендик (Тайиров жана Мурзаев, 2009:98).

Жаштарды тарбиялоодо, билим берүүдө гуманисттик көз карашты калыптандырууда жаңы ХХI кылымда эң зарыл жана тагдыр чечээр маселе. Гуманисттик көз караш жүрүм-турум, эркиндик, боорукерлик, акыйкаттык ак ниеттүүлүк, ырайымдуулук сыяктуу адеп-ыймандын сапаттарынын негизинде калыптанышы мүмкүн (Исаев, 2009:156).

“Азыркы муун түрк түптүү даанышман Мевлянадан эмнени алат, улуу ойчул эмнени мурастап, эмнеси менен бүгүнкү жаштарга, дегеле адамзатына, анын өсүп өнүгүшүнө жол көрсөтө алат. Ал Мевляна Желаледдин Руминин чыгармаларындагы таалим-тарбия, адеп-ахлак, адамды сүйүү, достук, биримдик, ынтымак, жаратканга терең ишенүү менен түбөлүк жашоо философиясы. Эгер мезгилге кайрылсак, даанышман жашап, өлбөс чыгармаларын, осуятын жазган доор ХIII кылым болуп өз мезгилиндеги цивилизацияга салым кошуп келсе азыр, ХХI кылымда дүйнөлүк цивилизация өнүгүп-өсүп өзүнүн туу чокусуна жетип, илим-билим болуп көрбөгөндөй өнүгүшкө ээ болуп жатканда Мевлянага окшогон даанышмандарга кайрылууга эмнеге мажбур болуп жатабыз? Эмне үчүн улуу адамдын айткандары биз үчүн таберик болуп, келечектин жолу болуп жатат. Анткени канчалык өнүгүп өспөйлү, Адам таануу, адеп-ахлак, ыйман, адамды сүйүүчүлүк кайсыл мезгил болбосун актуалдуу болуп кала берет экен. Мевлянанын чыгармаларындагы эң негизги идея “Адам болуп жаралып калган үчүн адамды урматтоо керек” деген терең гуманисттик философиясы азыркы жаштарды тарбиялоого табылгыс нарк. Бүгүн бүт дүйнөдө балдарды тарбиялоо, адеп-ахлакка үйрөтүү чыныгы доордун Адамы кылып чыгаруу, келечектеги жашообуз дун маңызын түзөт (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:115).”

Мевлянада гуманизмге негизделген тарбиялоо методдору анын эмгектеринин ар биринде ачык айкын көрүнүп турат. Себеби ойчулдун эмгектеринде маани

берилген борбордук маселе адам жана ал адамдын чыныгы инсан болуу мүмкүндүгү жана муктаждыгы.

“Инсан” – адамдын социалдык касиеттеринин чыныгы абалын чагылдырган түшүнүк гана болбостон, адам идеалын түшүндүрөт. Инсан эң алдыңкы баалуулук катары гуманизмге негизделген педагогиканын теориялык түзүлүштөрүндө жана технологиялык иштеринде анын аксиологиялык мүнөздөмөсүнө таянат. Таанылган (субъективдүү – объективдүү) жана чыныгы объективдүү баалуулуктарды айырмалоо үчүн муктаждык деген категория колдонулат (Абдыкеримова М. А., 2011:184).

Педагогикада муктаждык адамдын активдүүлүгүнүн, ишкердигинин булагы жана өнүгүүсү катары каралат. Алар өздөрүнүн жаралышында жана өсүүсүндө эки стадияны басып өтөт. Биринчи стадия – муктаждык иш аракетин ички, көмүскөдөгү шарты катары мүнөздөлөт. Бул стадияда муктаждыкты канааттандыруучу баалуулук чыныгы дүйнөнү билүү менен ошол муктаждык жөнүндөгү билимди салыштырууну болжолдогон идеал катары каралат, ал ошол муктаждыкты канааттандыруу үчүн каражаттарды тандоого жардам берет. Муктаждык экинчи стадияда, адамдын белгилүү иш аракетин жөнгө келтирүүчү күч. Муктаждык аракеттерди активдештирет жана өзүнүн аталышын ушундан алган. Ошол эле учурда иш аракет өзгөртүүчү жана жаңы объекти түзүүчү процесс гана болбостон, инсанды да өзгөртүү процесс болуп эсептелет (Абдыкеримова М. А., 2011:185).

Мевляна дагы таалим - тарбия, билим берүүнүн негизи катары муктаждык түшүнүгүн ортого коёт. Ал боюнча таалим-тарбия, билим берүүнүн милдеттүүлүгү мындай; адамдын бул дүйнөгө келген учурдагы чийки жөндөмдүүлүктөргө ээ болушунан улам, ошол чийки жөндөмдүүлүктөрдү өнүктүрүүдө таалим – тарбия, билим берүү муктаждык катары каралат (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна адамдын таалим – тарбия, билим берүүгө муктаждыгын, өсүмдүктүн жамгырга муктаж болгондугуна окшоштурат: “Биз эгилген дан сыяктуубуз, бул

мейкиндикте алсыз болуп, оозубуз кургап, жаныбыз, жүрөгүбүз менен жамгырдын булутун издеп, күтөбүз.” Бул жерде ооздун кургаганы - адамдын быша элеги (чийкилиги) жана толуккандуу жетилбегендиги деген мааниде. Бул нерсе адамды изденүүгө түртөт. Жетилбегендиктен улам ортого келген нерсе бул муктаждык, изденүү. Булар адамдын чаңкоосун кандырат, аны тойгузат. Жетилбегендик жана кемчиликти жоюучу нерсе бул таалим – тарбия, билим берүү (Özdemir, 2011:1-13).

Мевлянанын таалим – тарбия, билим берүүгө болгон муктаждыкты мындай түшүндүрөт: “Бул алдамчылардын базарында чынчыл көрүнгөндөр көп; сенин акылың күчтүү болсо дагы, сени алдап кете тургандар көп (Özdemir, 2011:1-13).”

“Ааламдын тирөөчү, ишеничи болсоң дагы баары бир мага муктажсың, жарыкка ээ болсоң да, күнгө муктажсың.” “Мен жаркыраган асыл ташмын десең дагы, күндүн жарыгысыз жаркырай албайсың (Özdemir, 2011:1-13).”

Жогоруда Мевляна таалим – тарбия, билим берүүнү күн менен окшоштурат; күн кандайча караңгы дүйнөгө жарык чачса, таалим – тарбия, билим берүү дагы караңгы жандарга жарык нурун төгөт. Адам кандай жеке өзгөчөлүктөргө ээ жана канчалык деңгээлде жөндөмдүү болсо дагы, ал ар дайым таалим – тарбия, билим алууга муктаж. Мевлянанын таалим-тарбия тууралуу ой-пикирлеринде практикалык иш-аракетти колдонуу методдорун талап кылгандыгы жөнүндө сөз кылынган. Ал методдору төмөндөгүдөй кароого болот (Özdemir, 2011:1-13):

а) Адамдын аң-сезиминин деңгээлине жараша мамиле кылуу

Мевляна таалим – тарбия иш-аракети жүргүзүлө турган коомчулуктун түшүнүктөрү жана ой-пикирлеринин деңгээлине көңүл бурулушу керек деген:

“Сөз укканга айтылат. Тикмечи кийимди адамдын чен өлчөмүнө жараша тигет (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 1241, с.VI).” “Билими жок караңгы адамга бир нерсе үйрөткүң келсе, өзүңдүн тилиңди унутуп ошол адамдын тили менен сүйлөшүшүң керек. Ал ошондо гана билим-илимдерди үйрөнө алат (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 3317, с.II).”

“Менин ишим балдар менен байланыштуу болгондуктан, мен алардын тилинде сүйлөшүүм зарыл (Eflaki, 1986, s. 156, с.II)”- деген Мевляна таалим – тарбиячынын (устаттын) балдардын алдындагы жоопкерчилик катары, ал балдардын акыл-эси, физикалык өзгөчөлүктөрү жана жашы тууралуу билүүсү, ошол деңгээлге жараша өзүн алып жүрүшү зарыл демекчи.

Мевляна чыгармаларынын түшүнүктүү болушуна маани берген. “Сөздү баары түшүнө ала биле турган деңгээлде сүйлөгөнүбүз оң. Себеби Пайгамбарыбыз дагы, “адамдарга алардын акыл деңгээлине жараша сүйлө” деп айткан. Түшүндүрмөлөрүндө тамсилдерди колдонуп, конкреттүү мисалдарга орун бериши, даража-деңгээлге жараша түшүндүрүү методун колдонгондугун байкоого болот (Özdemir, 2011:1-13).

б) Кызыгууну жана жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү

“Кудай бардыгыбызды бир иш үчүн жараткан” дейт Мевляна, бирок адамдарды ар кандай өзгөчөлүктөргө ээ болуп жаралгандыктан, алардын жөндөмдүүлүгүнө жараша таалим-тарбия, билим алышы керектигин айтат.

Мевляна дарыгер оруулунун анализдери аркылуу аны дартын кантип билсе (диагноз койсо), таалимчи дагы окутуучун сүйлөгөн сөздөрүнө жана жүрүм-турумуна байкоо жүргүзүү аркылуу, аны таанып анын кызыгууларын жана жөндөмдүүлүктөрүн орто чыгарат (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна таалим-тарбия, билим берүүдө окуучулардын кызыгуусуна жана жөндөмдүүлүгүнө маани берилиш керек деген жана ага жараша бир окуу жайда эле өзүнчө топко(класска) бөлүп окутуу зарыл деген пикирде болгон. Мындай айырмалоо аркылуу окуучулар ар тараптан өнүгүү кадамына жетип, жөндөмдүүлүктөргө ээ боло алышат (Özdemir, 2011:1-13).

в) Суроо-жооп методу (усулу)

Суроо-жооп методу, таалим-тарбия, билим берүүдө натыйжа берүүчү, окуучулардын практикалык иш-аракетинде активдүүрөөк катышуусу менен

жана берилген билимдердин максатына кыска жол менен жетүү методу болуп саналат.

Мевлянанын таалим-тарбиялык, билим берүү түшүнүгүндө суроо-жооп методу негизги мааниге ээ. Анын чыгармаларында суроо берип, жооп кайтарган методдор көп кезигет (Özdemir, 2011:1-13).

г) Түшүндүрүү методу

Мевляна боюнча илим *үйрөнүү* сөзү менен башталат. Устаттын (таалим-тарбиячы, мугалим) өз ишине берилип иштегендиги анын окуучусунан байкалат. Анын жогорулугун сүйлөгөнүнөн эмес аны уккан адамдардан байкоого болот. Чеги жок сонун сөздөрдү айткан адамдын уккан кишиси жок болсо, анда анын сөздөрүнөн эмне пайда.

Мевлянанын жогоруда айткандары, таалим-тарбияда түшүндүрүү методуна маани бергендигин көрсөтүп турат. Бул методдун бүгүнкү күндө дагы зарыл экендиги маалым (Özdemir, 2011:1-13).

Мевляна билим берилип жаткан коомчулуктун түшүнүү деңгээлине маани берет дагы, билим бериле турган адамдардын кабыл алуусуна дагы көңүл буруп, суроо-жооп жана түшүндүрүү сыяктуу ар кандай методдордун колдонуунун зарыл экендигин билдирет.

Анын чыгармаларында бул методдору колдонгондугу анын аяттарга, хадистерге кайрылып, аларды түшүндүргөндөрүнөн көрүүгө болот. Метафордук түшүндүрмөлөр жана жеңил түшүнүлүшү үчүн аллегориялар да анын чыгармаларында орун алган. Табияттагы ар кандай мисалдарды, жан-жаныбарлар, курт-кумурскалар, жада калса курал-жарактардан, күнүмдүк жашоодон, конкреттүү тарыхый окуялардан мисалдарды келтирип темаларын оңой түшүнүндүрүүгө аракет кылган. Келтирилген мисалдарынын жөнөкөйлүгү менен жеткиликтүү таасир берип, көбүнчө таалим-тарбиялык, насааттык сапатка ээ болгон. Ошондой эле, сүйүү тууралуу аңгемелерге, уламыштарга,

жомокторго, араб жана перс ыр саптарына, белгилүү аалым, суфисттердин улуу сөздөрүнө, акыл-насааттарга жана алар тууралуу аңгемелерге, элдик салт-санаа, ишенимдерине кайрылып, жөнөкөйлөштүрүү аркылуу жеткиликтүүлүккө, түшүнүктүүлүккө барган (Özdemir, 2011:1-13).

Жогоруда Özdemir ачыктаган Мевлянанын 4 усулун Dogan дагы толуктаган: Байкоо методу; Сократтык метод; Көркөм-элес методу; Баарлашуу методу; Сүйүү; Кечиримдүүлүк; Өзүн өзү кармана билүү; Мактоо жана жазалоо; Тууроо жана аткаруу; Сабырдуулук; Көзмө-көз; Тамаша методу; Музыка жана “Сема” методу; Роль –модель методу; Аңгеме айтуу жана метафора колдонуу методу; Аңыз-кеп айтуу; Ыр айтуу (Doğan, Mesnevi’de Eğitim Yöntemi ve Pedagogik Yaklaşımlar).

Жогоруда берилген Мевлянанын усулдарынан гумандуу педагогиканын методдору менен дал келгендери: Баарлашуу, Сүйүү, Кечиримдүүлүк, Өзүн өзү кармана билүү, Сабырдуулук, Көзмө-көз методу жана тамаша колдонуу методу.

Мевляна окуучуну жазалоо туурасында да ойлорун айткан. Мугалим окуудан качкан, сабакка келбеген жана түшүнбөгөн окуучуну жазалайт (Mevlana, Mesnevi, 2011, s. 3006, c.V). Бирок мугалимдин жазалоосу ал окуучунун таалим – тарбиясы үчүн деген (Özdemir, 2011:1-13).

УРУП, САБАП ТАРБИЯЛАГАНДЫН ПАЙДАСЫ ЖӨНҮНДӨ

Бир жетимди ээси сабап, колдон камчы түшүрбөйт,

Таяк жеген шордуу неме эч нерсеге түшүнбөйт.

Сабаганын бирөө көрүп, жаны кейип, курушуп,

Келип ага айткан экен кыжырланып, урушуп:

Эмне эле сен бул жетимди уруп сабай бересиң?

Кудайдан бир корксоң боло, таш боор кандай немесин?

Таңкыраган зөөкүр анда жооптуу минтип кайтарды:

Жетимге мен тийген жокмун, сабап куудум шайтанды.

Бул жетимди шайтан минип, ниети жок тоготор,

Бир күнү ал экөө мени түбүм менен жоготор.

Каяктагы сөздөр менен эне тилдейт баласын,

Ал ошентип айдасам дейт жаман жорук балаасын (Руми, 2000:96).

Кээ бир учурларда мугалим болобу, ата-эне болобу балдарды себепсиз уруп сабаган учурлар болот. Же болбосо болгон күчүн ошол алсыз баладан чыгарышабы, айтор, адамдык сапатын унуткан зөөкүрлөр да туура эмес мамиле кылып, баланын психологиясын, ички сезимин ойлобостон кыйнай беришет. Мындай учурларда балким жөн гана маектешип, сүйлөшүп коюу жетишет.

Мевлянанын таалим-тарбия тууралуу ойлорунда коомдо жана анын ичинде жаштардын арасында жаралган кризистик абалды жеңүүдө мугалимдин, таалимчинин ролу чоң экендиги айтылат. Мугалим, таалимчи, тарбиячы “идеал инсан” (insan-ı kâmil) сыяктуу болуп окуучулардын психологиялык жана социалдык абалын аңдап, изилдеп анан ага жараша методдорду колдонушу зарыл (Tekin, 2012).

Экинчи бөлүмдүн корутундусу

Изилдөөбүздүн экинчи бөлүмүндө “Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялардын негизги багыттары каралды. Бул бөлүмдө алгач “Месневинин” таалим-тарбиялык мүнөзү аныкталып, педагогикалык ойлорго бай мурас экендигин тактадык.

Экинчиден, педагогиканын негизги субъекти адам баласынын “Месневидеги” философиялык негиздерин иликтедик. Мында адам ким, башка жандыктардан эмнеси менен айырмаланат жана өзгөчөлүгү эмнеде экендиги аныкталды.

Үчүнчүдөн, “Месневидеги” *идеал инсан* түшүнүгү педагогикалык маданият тарыхындагы бул өңдүү түшүнүктөрдүн окшоштуктары жана айырмачылыктары каралды. Ошондой эле инсандын калыптануусуна шарт болгон факторлордун Мевлянанын педагогикалык көз караштарда кандайча берилгендигин аныктадык. Андан ары Мевляна боюнча тарбиячы, устаттын кандай өзгөчөлүктөрү болушу керектигин талдадык жана Мевлянанын тарбия усулдарынын гуманисттик негиздеги тарбиялоо методдору менен шайкештигин тактадык.

ҮЧҮНЧҮ БӨЛҮМ

МЕВЛЯНАНЫН “МЕСНЕВИСИНДЕГИ” ПЕДАГОГИКАЛЫК АКЫЛ ОЙЛОРУНУН АЗЫРКЫ КЫРГЫЗСТАНДЫН МЕКТЕПТЕРИНДЕГИ (ТААЛИМ-ТАРБИЯ ПРОЦЕССИН) ЖАЛПЫ МАЗМУНУН ӨНҮКТҮРҮҮДӨГҮ МААНИСИ

3.1. Мевлянанын мурастарынын таалим-тарбия системасында колдонулуш абалы

Советтер Союзунун учурунда СССРдин курамындагы бардык өлкөлөрү үчүн Ислам динине байланыштуу эмгектер, ислам ойчулдары көз жаздымда калгандыгы жалпыга маалым. Ал эмес “мен кудайга ишенем” деген сөздү айтууга да тыюу салынган, ал мезгилде андай эмгектерди окумак турсун, бир кароо да мүмкүн болгон эмес. Мындан улам Ибн-Сина, Ал-Фараби, Низами, Ясеви, Руми (Мевляна) сыяктуу ислам ойчулдарды терең изилдеп, таанууга эми гана үлгүрүп олтурабыз. Чыгыш ойчулдары тууралуу эмгектер Советтер Союзу тарап, анын курамындагы өлкөлөр эгемендүүлүккө жеткенде гана эркин изилдене баштады. Алсак 2000-жылы Мевлянанын күйөрмандарынын бири болгон, көркөм котормочу Кубанычбек Басылбеков Мевлянанын “Месневисин” кыргыз тилине которуп, “Дил сыры” деп аталган китебин чыгарган. 2007-жыл Бириккен Улуттар Уюмунун Билим, илим жана маданият боюнча бөлүмү тарабынан Мевляна Желаледдин Руми жылы деп белгиленгендиктен, Кыргыз Республикасынын маданият министирлиги жана “ДА” коомдук фонду, эл аралык “Zaman” газетасы менен биргелешип, Мевляна Желаледдин Румиге арнап макалалар конкурсун жарыялаган. Бул конкурстун натыйжасында макалалар “ДА Кыргызстан” журналына басылып чыккан. Б. Жунусалиев, А. Исмаилов, А. Кадырманбетова, К. Басылбеков, У. Ботобеков, А. Ормушев, А. Муратов, Н. Исаева жана башкалар Мевляна Желаледдин Руминин чыгармачылыгы жана ой-пикирлери туурасындагы темалар боюнча макалалардын авторлору болуп эсептелишет. Мына ушул иш-чарадан кийин Кыргызстанда дагы Мевлянанын чыгармаларына болгон кызыгуулардын артып баштаганын көрүү мүмкүн. Дагы бир маанилүү эмгек А. Исмаиловдун “Мевляна Желаледдин Руминин “Месневисине” кирген

аңгемелердеги сүйүү жана тынчтык темасынын көркөм чагылышы” деген темада жазылган магистрдик диссертациясын белгилеп кетүүбүз керек. Кыргыз-Түрк “Манас” университетинин бүтүрүүчүсү А. Исмаиловдун бул эмгегинен тышкары Мевляна тууралуу макалалары жазылып, жогорудагы конкурс боюнча биринчи орунга ээ болгон. А. Исмаиловдун Мевляна сыяктуу улуу адамдын күйөрманы болуусуна себепкер болгон, Кыргыз-Түрк “Манас” университети, себеби көптөгөн студенттер түрк ойчулдары менен Кыргыз-Түрк “Манас” университетинде терең таанууга мүмкүнчүлүк алып келүүдө. Университеттин окуу программаларына “Түрк ойчулдары” тууралуу курстар бар. Мисалга алсак, Коомдук Илимдер Институтунун Педагогика бөлүмүнүн магистратура багытында, “Кыргыз жана Түрк ойчулдарынын таалим-тарбия жана маданият жөнүндөгү идеялары” аттуу атайын бир сабак милдеттүү түрдө өтүлөт. Бул сабактын максаты “Болочок мугалимдерди түрк жана кыргыз педагогикалык ойлорунун тарыхындагы баалуулуктар жана аларды изилдөө, талдоо, колдонуу боюнча системдүү билимге жана баштапкы тажрыйбага ээ кылуу”. Бул сабактын натыйжасында студенттер Кыргыз-Түрк элдеринин педагогикалык акыл-ой түшүнүктөрүнө; кенчтерине, казыналарына, булактарына; ар түрдүү доорлордогу кыргыз-түрк педагогикалык акыл-ойлордун өнүгүшүнө; Кыргыз-Түрк элдеринин педагогикалык акыл-ойлорунун улуу жаратмандары жана алардын эмгектериндеги көп кырдуу педагогикалык ойлору менен терең таанышууга толук мүмкүнчүлүк алышат. Түрк ойчулу катары Мевляна боюнча атайын сабак, лекциялардан тышкары, семинар сабагы, “слайд-шоу” менен даярдалган көрсөтмө-курал аркылуу кызыктуу сабактар өтүлөт. Студенттерге тапшырма иретинде түрк ойчулдары тууралуу докладдарды, рефераттарды даярдоо аркылуу алардын кененирээк таануусуна өбөлгө түзүлөт. Ошондой эле философия, социология, туркология, теология бөлүмүндө түрк ойчулдары тууралуу кенен окутулат.

Улуу аалымдар унутка салынса да алардын аты өчкөн жок, себеби Советтер Союзунун курамына кирбеген түрк улуттуу өлкөлөрүндө жана чыгыш өлкөлөрүндө алардын атты өчпөстөн жашап келген. Алсак, Туркия

Республикасында, Иранда бул ойчулдар тууралуу көп маалымат табууга болот. Азыр биз үчүн кошуна мамлекеттей эле болуп калган Туркия Республикасынан көп маалымат-материалдар менен танышууга толук мүмкүнчүлүгүбүз бар. Улуу түрк-ислам ойчулдары деп эсептелинген аалымдар Туркиянын таалим-тарбия системасында, окуу программаларына киргизилип таанытылат. Ал эми Мевляна тууралуу Туркияда билбеген адам жок десек жаңылышпайбыз. Мевляна жана эмгектери мектепке бара элек балдардан жана мектепке жаңы кадам таштаган балдардан баштап ЖОЖдордогу студенттерге чейин таанытылат.

Мевляна негиз салган “Дербиштердин ааламды айланткан бийи” бүгүнкү күнү абдан популярдуу. Жыл сайын 10-17-декабрда “Дербиштердин ааламды айланткан бийи” фестивалы Туркиянын Конья шаарында уюштурулуп, Мевлянанын чыгармачылыгына арналган майрам өтөт. Адатта, Мевляна майрамына улуу ойчулдун чыгармаларын урматтаган миллиондон ашык күйөрмандары дүйнөнүн төрт бурчунан ат арытып келишет. Ал эми Туркия Республикасынын Президенти, Премьер-министри жана Спикери баш болгон бийик даражалуу журт башчылардын улуу гуманистке арналган майрамга катышуусу салтка айланып калган (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:33).

“Дербиштердин ааламды айланткан бийинин” философиялык мааниси терең. Коньядагы Мевлянанын күмбөзү жайгашкан кең сахнага исламияттын суфий агымына кирген Мевлеви жамаатынын дербиштери чыгып, добулбас менен сыбызгыган чоордун коштоосунда тегерене бийлей баштайт. Дербиштер тегеренген сайын кооз чапандарынын этектери барпиректей айланат. Дербиштердин оң колу жогору көтөрүлүп, ал эми сол колу төмөн түшүп турат. Анын мааниси: жогору көтөрүлгөн оң колу аркылуу көктөгү Жараткандан бата алуу, ал эми сол колу аркылуу ал батаны жерге, бүт ааламга таратуу. Тегеренген дербиштердин баштары жер шары сыяктуу 23° градуска оң ийинине жатып турат. Дербиштер терең транска кирип, бир орунда жети күн бою тегеренип бийлегенин айтышат. Көрөрмандарга дербиштер тегеренбей эле, жер шары алардын таманы астында тегеренип жаткандай сезим калтырат. Мевляна тегеренген ритмикалык

кыймыл менен Курандын сүрөөлөрүн айкалыштыруу аркалуу Кудай сүйгөн акыйкатка жетүүгө болот деп эсептеген. Жылына бир гана жолу белгиленүүчү “Дербиштердин ааламды айланткан бийи” аркылуу Мевлянанын шакирттери улуу устатын дамамат эскерип турушат (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013:34).

Мевлянаны жана анын баалуу мурастарын Туркиянын улуу мууну гана эмес, өсүп келе жаткан балдары дагы тааныйт десек жаңылышпайбыз. Себеби бөбөктөр үчүн Мевлянанын “Месневисинен” алынган аңгемелер анимацияланып, тарбиялык таасирдеги мультфильмдер тартылган, балдар үчүн иллюстрацияланган китептер чыгарылган. Ал эми эгенмендүүлүккө кечээ гана жеткен өлкөргө Мевляна дагы жаңыдан таанылып келүүдө.

Мевлянанын педагогдорду кызыктырган жагдайы анын тарбиялануучуларга болгон гуманисттик түшүнүгү жана теманы түшүндүрүүдөгү методдору. Советтик учурда И.А.Крыловдун тамсилдери кеңири окутулуп, колдонулуп келген. Ошол тамсилден алынган сабактар көпчүлүктүн эсинен кетпей, күнүмдүк турмушта да колдонулуп келет. Мисалы, кышка же оор абалга даярданбай турган кишини ийнеликке, иштемчил адамды кумурскага окшоштурабыз. Дал ушул тамсилдер аркылуу адамдарды же алардагы жаман сапаттарды ал кишинин ысымын колдонуп маскаралабастан, инсандын укугун сыйлап, кыйытуу, кайманалоо менен берет. Мындай ыкма Мевлянанын чыгармачылыгын коштоп жүрөт, улуу ойчулду изилдөөчүлөр белгилегендей, анын поэтикалык мурастарында эле эмес, адамзаттын өсүп-өнүгүүсү, алардын өз ара мамилелери тууралуу баа жеткис методологиялык, философиялык жана педагогикалык мурастарында да аллегориялык образдар жетиштүү санда колдонулган (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013). Эгер Советтик доордогу балдар Крыловдун тамсилдери менен өссө, азыркы мезгилдин (Кыргызстандын ж. б. Постсоветтик өлкөлөрдүн) муундары Мевлянанын асыл мурастарындагы, аңгеме, тамсилдери менен тарбияланса жаман болбойт. Ошол эле “Месневиден” алынган аңгемелердин негизинен тартылган мультфильмдерди кыргыз тилине которуп, бөбөктөргө көргөзүү да болот. Анткени

Мевлянанын таалимчилдик таасири белгилүү гана категорияга тиешелүү эмес, бардык жаштагы адамдарга багытталган. Кичинесинен чоңуна чейин улуу ойчул-педагог Мевлянадан сабак алуу мүмкүнчүлүгү бар.

3.2.Мевлянанын “Месневисин” азыркы Кыргызстандын мектептеринде тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрү

Бүгүнкү күндө Кыргызстан ар тараптан өнүгүп өсүп келе жаткан учуру, заманбап жашоого кадам таштап, илим жараткан өнүгүүлөргө жетүүдө. Дүйнөдөн артта калбай өнүгүүгө умтулуу албетте жакшы. Бирок өзгөрүүгө кадам таштаган өлкө болуу менен бирге коомдун пейили да өзгөрүп жатат. Өсүп келе жаткан жаңы муун заманбап жашоону аркалап, салттуу баалуулуктарды четке кагууда. Заманбап адам болобуз деген кыргыздар, өздөрүнүн менталитетине жарашпаган кылык-жоруктарды кылып, өзгөрүүдө. Жөнөкөйлүк, боорукердик, чын пейилдик, толеранттуулук сыяктуу баалуу сапаттардан алыстап баратышат. Ал тургай бирөөгө сылык жооп берип, жакшылык кылган адамдарды да аз жолуктурасын. Адамдын жакшы жагын көрбөй дароо сынап, кемчилигин көрүп калышты. Эмнеликтен кыргыз элин “оройлук”, “көрө албастык”, “ташбоорлук”, “өзүмчүлдүк” сыяктуу терс сапаттар байырлап бара жатат. Балким бул тарыхтын өзгөрүүсүнө байланыштуу болуп жаткандыр.

Түпкүлүгүндө кыргыз эли коллективдик жашоо образында жашап келишкен, кыйынчылыкта ар дайым бири-бирине камкор мамиледе болуп, адамкерчилик, боорукерлик, адеп-ахлактуулукту башкы орунга коюшкан. Улуу муун ар дайым накыл-насаат кептери, макал-лакаптарды, мисалдарды айтып кичи муунду тарбиялап келишкен. Кыргыз элинде тарбия туурасындагы түшүнүктөрдү карап көрөлү:

Кыргыз элинин түшүнүгүндө тарбия көп жактуу, татаал кубулуш. “Тарбиялоо” деген түшүнүктөн ажырагыс компоненттеринин бири бул “тартип”. “Тартип”- фарс сөзү, кыргыз тилинде “ирет”, “ыраттуулук” деген маанини

билдирет. Ал эми “тартиптүү” деген сын атооч инсандын жүрүм-турумун белгилөө ыраатка салынгандыгын, андагы өрнөктүү, үлгүлүү инсандык касиеттерди мүнөздөйт. Демек, “тартиптүүлүк” бул тарбия алгандыкты, тарбиялагандыкты же тарбия ишинин натыйжасын билдирет (Өздемир жана Ялын, 2002:75).

Кыргыз тилинде адамдын тарбиялангандыгын, маданий көрөнгүсүн мүнөздөп көрсөтүп турган терминдер арбын. Алардын катарына “каадалуу”, “көргөн-өскөн” сыяктуу сөздөрдү кошууга болот. Булар түшүндүрмө сөздүктөрдө “каада”, “салт” деген түшүнүктүн түгөйү катары чечмеленген. Ал эми “каадалуу” деген сын атооч сөз адамдын тартибин, адебин, жүрүш-турушун сапаттоо маанисинде колдонулат. Дегинкиси “каадалуу” деген түшүнүк ар ким өзүнүн жаш курагына, турмуштагы ордуна, вазыйпасына ылайык адеп-тартипке, акыл тажрыйбага, жүрүм-турум маданиятына ээ болуу кыргыздардын күндөлүк турмушунда көп кездешкен “көргөн-өскөн” деген сөздөрдө да терең педагогикалык мазмун катылган. Ал сөздөр, көбүн эсе акыл-эси менен айырмаланган, жүрүм-туруму өрнөктүү, адептүү нарктуу адамды мүнөздөө иретинде айтылат (Өздемир жана Ялын, 2002:79). Демек, мурун кыргыз эли адептүүлүккө, адамдын жүрүм-турумуна көп маани берип келсе, бүгүн өнүгүүгө умтулабыз деп олтуруп, азыркы муунга инсан идеалын туюндурган түшүнүктөрдү үйрөтүү, адептүү тарбиялоону эске албай баратат.

Элдин идеалына ылайык өркүндөгөн инсанды калыптандыруу үчүн тарбиянын составдуу бөлүгүнүн бири адеп-ахлак тарбиясы. Адептүүлүк - өркүндөгөн чыныгы инсандын негизги касиети. Адеп адамдардын коомдогу жана жеке турмушундагы бири-бири менен мамилелеринин жана жүрүм-турум нормаларынын тарыхый жыйындысы (Апыш, 2006:56).

Адам адеп-ахлак жүрүм-турумуна ээ болуп төрөлбөйт. Адеп-ахлактык жүрүм-турум ар кайсы коомдо ар кандайча сыпатталып келген. Биз кайсы учурда өзүбүздү кантип алып жүрүүнү, жашаган коомдун улуу муунунан үйрөнө алабыз. Демек адеп-ахлак педагогика илиминин изилдөө объекти экендиги анык.

Келечегин алдын ала ойлогон коом, адеп-ахлактуу муунду тарбиялоого маани берген. Себеби адеп-ахлак индивидуалдык гана эмес, жалпы коомдогу бакубат жашоонун негизин түзөт (Ауар, 2011:28-29). Адеп-ахлак тарбиясы диний мүнөздөгү тыюу салына турган эрежелер катарында түшүндүрүлбөстөн, инсандын өнүгүүсүнө таасир этүүчү жана баланын баамдуулугун арттыруучу процесс катары кабыл алынуусу зарыл (Ауар, 2011:30). Адеп-ахлак тарбиясынын максаты жөн гана үйрөтүү эмес, өз каалоосу менен аткартуу болуп саналат. Себеби адеп-ахлактык эрежелерди тапшырма катары окуп, жаттоо аркылуу окуучу ыктыярдуу түрдө ал тарбияга ээ боло албайт, тескерисинче тажап, керексиз нерсе катары кабыл алып терс түшүнүккө ээ кылышы мүмкүн. Ошондуктан адеп-ахлак тарбиясы үч өлчөмдө берилиши керек. Сезим, ойлор жана эрк менен байланышкан инсандык сапаттардын бирдиктүүлүгүнө кайрылуу зарыл. Себеби адеп-ахлак тарбиясында жүрүм-турум эрежелерин үйрөнүү жетиштүү эмес. Жүрүм-турум нормаларынын ишке ашышы үчүн адатка айлануусу зарыл (Ауар, 2011:31). Ал үчүн балдарга адеп-ахлактуулукту баалуулук катары кабылдантып, бул дүйнөдөгү жашоонун маңызы мындай жогору баалуулуктарды ишке ашыруу экендигин түшүндүрүү зарыл.

Бүгүнкү ата-эне баланын ар тараптан өнүгүүсүн билим берүү мекемелерине гана жүктөйт жана кымбат болсо жакшы окутат, тарбиялайт деген пикирде болушат, бирок албетте эч кандай кымбат мектеп ата-энелик мээримди, көңүлдү алмаштырбайт. Андыктан азыркы мектептердин, деги эле Кыргызстандын бардык билим берүү мекемелеринин негизги милдети балдарды жөн гана окутуу менен чектелбей, адеп - ахлактык жактан тарбиялоого, руханий дүйнөсүн байытууга жана инсандык баалуулуктарды маанисин андай биле ала турганындыгына көмөк көрсөтүүсү абзел. Себеби көпчүлүк жаштар убактысынын көп бөлүгүн окуу жайда өткөрүшкөндүктөн, педагогдордун милдеттери зор.

Педагог - мугалим, тарбиялоочу, устат, жол көргөзүүчү, багыт берүүчү инсан болууга тийиш. Ал салттык баалуулуктарды жаңы шартка ылайыктап, жаш муунду ар тараптан тарбиялоосу зарыл. Эң негизгиси өсүп келе жаткан, биздин жаш муундарга руханий дүйнөсүн туура өңүттө тарбиялоо үчүн багыт берүү

керек. Ал эми руханий тарбия эмне аркылуу жүрөт? Албетте, Мевляна сыяктуу улуу адамдардын руханий дүйнөн байыткан, адеп-ахлактык таалим-тарбия берген ой-пикирлери аркылуу. Улуу ойчул Мевлянанын эмгектеринде анын таалимдик тажрыйбалары, аңгеме-түшүндүрмөлөрү чагылдырылган.

Алсак башталгыч класстарда атайын тема жана саат бөлүнүп окутулуучу предметтердин башкылары – адеп, эне тили жана адабий окуу (Тургунбаева, 2004) сабактарында Мевлянанын адеп-ахлак баалуулуктарын, инсан идеалынын чен өлчөмдөрүн калыптандырууда колдонуу мүмкүн. Адеп сабагы түздөн-түз, толугу менен адептик тарбиялоого багытталат. Бул окуу предмети адегенде ыйман сабагы деп коомдук ишмер Д.Сарыгуловдун демилгеси менен 1990-1992-окуу жылында Тала облусунун мектептерине киргизилген. 1991-жылы новатор мугалим катары Ш.А. Амонашвили Талас облусуна чакырылып, мугалимдерге атайын семинар өткөн. Сабактын программасы түзүлүп, облустук “Таластурмушу” газетасына басылып, 1998-жылы “Ыйман сабагы” сабагы аталышында авторлору К.Бекбердиева, М.Калмамбетов болгон китеп чыккан. 1992-93- окуу жылында бул предмет Ош облусунда да айрым мектептерге сынак катары киргизилген жана окуу программасы түзүлгөн. “Ыйман сабагы” предмет катары 2002-2003-жылында республиканын жалпы эле окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептеринде сынакка коюлган да кийин министрлик диний мазмунуна басым койбоо керек деген сунуштардан улам 2004-жылдын 19-июлунда №545 буйругун чыгарып, предметтин атын “Адеп сабагы” деп өзгөртүлүп (Тургунбаева, 2004:55), гуманитардык циклдеги предмет катары киргизилип, 1-11-класстарда окутулуп жатат (Акматов, 2012:14).

1-4-класстын окуу программасында “Башталгыч мектепте адеп сабагын окутууда окуучулардын руханий-ыймандык, маданий-адептик жан дүйнөсүнүн пайдубалын түптөөгө басым жасалып, алардын өздөрү, кулк мүнөзү, жүрүм-туруму тууралуу ойлонуп-толгонуусуна, адеп-ыймандуулук тууралуу баштапкы билимдерге ээ болуп, адамдын, дүйнөнүн жана адептик дөөлөттөрдүн ар түрдүүлүгү жөнүндөгү түшүнүктөрүн калыптандырып, көп тилдүү, көп маданияттуу, ар кандай ишенимдеги адамдардын коомунда жашоо үчүн зарыл

болгон сапаттарды өнүктүрүүгө көңүл бурулат” жана сабактын “түпкү мүдөөсү – турмушунда “туура ойлонгон, ойлогонундай сүйлөгөн, сүйлөгөнүндөй жашаган”, тыштан алган билими менен ички ишеними “тил табышкан”, адамдын адамдык парасатын ардактап сыйлай билген, адеп-ыймандуу, акыл-эстүү атуулдарды калыптандыруу” -, деп көрсөтүлгөн (Тургунбаева, 2004). Адеп предметинин программасындагы максат-талаптар Мевлянанын таалим-тарбиялык ой-толгоолорунда баштан аяк берилген десек жаңылышпайбыз. Жогоруда саналган “көп тилдүү, көп маданияттуу, ар кандай ишенимдеги адамдардын коомунда жашоо үчүн зарыл” сапаттар Мевлянанын:

Кел, кел, ким болсоң да кел!

Бутпарассыңбы же отко сыйынган оёнсуңбу,

Орозонду он миң ирет бузсаң дагы кел!

Жараткан бизге үмүттүн жарыгын чачат,

Кел, кел, ким болсоң да кел! – деген ыр саптары аркылуу, өзүнүн турмуштук принцибин даан тастыктаган. Анткени ал адамдарды байлыгына, тутунган динине жана улутуна карата эч качан бөлгөн эмес. Тескерисинче, ал кулчулукка каршы күрөшүп, адамдык ар намысты туу тутуп жашаган (Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация, 2013). Ошондой эле сабактын “түпкү мүдөөсү – турмушунда “туура ойлонгон, ойлогонундай сүйлөгөн, сүйлөгөнүндөй жашаган”, тыштан алган билими менен ички ишеними “тил табышкан”, адамдын адамдык парасатын ардактап сыйлай билген, адеп-ыймандуу, акыл-эстүү атуулдарды калыптандыруу” идеясы менен Мевлянанын:

Кандай болсоң, ошондой көрүн элдин көзүнө,

Көрүнгөндөй болгун же туруктуу бол сөзүңө!- деген насааты дал келет.

“Месневиде” Мевляна адам пендесин аруу жолдон адашпоого, ашыктыкты аздектей билүүгө чакырат:

“Керек болсо жерге айлан,
Мандалактай кайрадан гүлдөш үчүн.
Арам жолдон арыс бол, ачууланба,
Алдай көрбө башканы байлык үчүн!”

Мевлянанын адеп-ахлак туурасындагы ой-пикирлери жана методдору “Адеп” боюнча окуу куралдарда колдонулса болот. Алсак С. Иптаров жана Н. Кулматовдун “Адеп билими” усулдук колдонмосунда (2001) Сулайман пайгамбардын насааттарын колдонуу сунушталган (Иптаров жана Кулматов, 2001). Бул китептегидей Мевлянанын накыл-кептерин дагы мектеп жашындагы балдарга окутуп, талдатууга болот.

Мевлянанын “Месневисин” азыркы Кыргызстандын мектептеринде тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүүгө мүмкүнчүлүк бар. Мевлянанын улуу таалимчилик тажрыйбасы менен колдонгон методдорун Кыргызстандын мектептериндеги предметтерде колдонууга болот. Себеби азыркы педагогикадагы колдонулуп жаткан окутуу методдору менен мындан VIII кылым мурун жашаган улуу ойчул Мевлянанын таалимдик ишмердүүлүгүндөгү колдонулган методдору шайкеш келет.

Мевлянаны изилдөөчү түрк педагог Сулейман Доған (Doğan, *Mesnevi'den Pedagojik Telkinler (Yorum)*) белгилегендей, жашоосунун көп бөлүгүн таалим-тарбия иши менен өткөргөн Мевляна, өзүнүн бардык эмгектеринде да коюлган максаты адамзатты тарбиялоо болгон. “Месневини” жазуу себеби дагы ошондой болгондугу айкын. Өзгөчө мугалим жана алардын окуучулары колдонуусу үчүн жазылган. Демек “Месневи” дидактикалык чыгарма экендиги анык (Doğan, *Mesnevi'den Pedagojik Telkinler (Yorum)*). Мевляна “Месневинин” баш саптарында эле, адамдын таалим-тарбияга болгон муктаждыгы маанилүү экендигин белгилейт. Адам бул дүйнөгө кам жана таза бойдон келет. Мевлянанын көздөгөн максаты, адамды жетилүүгө алып баруу үчүн жолдоо. Мевлянанын таалимдик максаты адамдын шык-жөндөмдөрүн өнүктүрүү менен бирге

Жаратканга көтөрүү (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar). Мевлянаны камдыктан кутулуп бышып, күйгөн адамын, өзгөргөн, тажрыйбага ээ болгон, жетилген жана терс нерселерден арылган деп түшүүнүгө болот. Ал эми адамдын бышып жетилишине көмөк боло турганга ар кандай усулдар бар. Алсак, адамды эки жүздүүлүктөн арылткан нерсе бул алоолонгон от (Şimşekler, Konya'dan Dünya'ya Mevlana ve Mevlevilik, 2002).

Мевляна таалим-тарбия ишинде адамды борборго коёт жана бардыгын ага шарттайт. Таалим-тарбия ишинде индивидуалдуулукка маани берет: “Эгер жаңы төрөлгөн балага нан берип баксаң, ал берген наныңдын кесепетинен өлдү дей бер, тиштери чыкканда өзү нанды талап кылып жейт. Канаты чыга элек куш учканга аракет кылса, жырткычка жем болоору анык”. Мевлянанын “Месневисиндеги” бардык аңгемелери, тамсилдери, мисалдары, макалдары-лакаптары тарбиялык максатты көздөйт, алар түшүндүрүлө турган темага көрк берип, маанисин ачат (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar).

Таалим-тарбия адамдын туура жүрүм-турум нормаларына ээ болууга жана социалдаштырууга багыттаган иш-аракет. Ал белгилүү методдор аркылуу ишке ашат. Метод, жол, багыт, жардам, усул, ыкма кандайдыр бир максатка жетүүнүн алдын ала түзүлгөн жолу. Метод бир илимдин пайдубалы, илим методсуз пайдасы жок нерсе (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar).

Мевлянанын таалим-тарбиядагы колдонгон методу бүгүнкү күндөгү педагогикадагы теорияларынын бири перенниализм⁴ методу менен айкалышып кетет. Ал жөнөкөйдөн татаалга, жакындан узакка, конкреттүүлүктөн абстракттуулукка өткөн методду колдонгон. Педагогикада перенниализм теориясы жалпы таалим-тарбия теориясы болуп эсептелет. Бул теорияны жактагандар таалим-тарбиядагы эч качан өзгөрүүгө дуушар болбошу керек

⁴ Переннианизм (лат. түбөлүктүүлүк)

болгон мыйзамдарга таянууну белгилешкен. Алар боюнча жашоодо, коомдо, адамда ар дайым өзгөрбөгөн чындыктар, таалим-тарбия ишинде да болушу керек (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar). Мевлянаны колдонгон методдору адамдын пайдасына тийе турган методдор. Себеби ал өзү: “Адамдын жакшысы, башка адамдарга, жалпы адамзатка пайда келтирген адам болуп саналат (Önder, 1959:142)” деген. Ошондой эле адамда кандай өзгөчөлүк бар болсо, ошого жараша таалим алышы керек (Şimşekler, Konya'dan Dünya'ya Mevlana ve Mevlevilik, 2002) деп, дифференциациялык окутуу формасын жана ар кандай методдорду колдонууну сунуштаган.

Ар дартка бирдей даба боло турган, тактап айтканда, ар сабакка жана ар учурга бирдей туура келген метод болбойт. Ар бир методдун колдонуу формасы жана өзгөчөлүктөрү ар башкача. Ар бир метод ар башка максатты көздөйт. Бир метод белгилүү бир шартта ийги натыйжа берсе, башка бир метод ошол эле шартта орунсуз болушу мүмкүн. Демек, методдун түрү эмес, анын кырдаалга шайкеш келгени жакшы деп эсептелинет (Ташпынар жана Алимбеков, 2004:65).

Окутуу методу – окуу процессин камсыз кылуучу каражат. Мугалим бул каражатты канчалык ийкемдүү колдоно билсе, анда ага жараша аталган каражат да ошончолук ийкемдүү да, мыкты болот (Ташпынар жана Алимбеков, 2004). Улуу даанышман таалимчи Мевлянанын тарбиялык тажрыйбасында колдонгон методдорун Доган (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar) төмөндөгүдөй берген:

- 1) Байкоо методу;
- 2) Адамдын акыл деңгээлине жараша мамиле кылуу;
- 3) Кызыгууну жана жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү;
- 4) Суроо-жооп методу;
- 5) Түшүндүрүү (же айтып берүү) методу;
- 6) Сократтык метод;
- 7) Көркөм-элес методу;
- 8) Баарлашуу методу;

- 9) Сүйүү;
- 10) Кечиримдүүлүк;
- 11) Өзүн өзү кармана билүү;
- 12) Мактоо жана жазалоо;
- 13) Тууроо жана аткаруу;
- 14) Сабырдуулук;
- 15) Көзмө-көз;
- 16) Тамаша методу;
- 17) Роль жана модель (же окшоштуруу) методу;
- 18) Аңгеме айтуу жана метафора колдонуу методу;
- 19) Аңыз-кеп айтуу;
- 20) Ыр айтуу (Doğan, Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar) ж.б. методдор.

Бул методдордун көбү азыркы таалим-тарбиянын жалпы окутуу методдору менен шайкеш келет. Мисалы М.Ташпынардын жана А. Алимбековдун “Окутуунун жалпы методдору” (2009) окуу куралында: Айтып берүү; Баарлашуу; Сууроо-жооп методу; Көрүп байкоо методу; Роль ойноо методу; Окшоштуруу методу; Көп кырдуу зээн теориясынын негизиде үйрөнүү методдорунун Мевлянанын колдонгон методдору менен дал келет.

Алсак айтып берүү методунда түшүндүрүүгө басым жасалгандыктан, оозеки түшүндүрүүнү талап эткен сабактарда арбын колдонулат. Айтып берүү методу, түздөн түз окутуу стратегиясынын ичинен орун алат жана маалыматка ээ кылуу учурунда майнаптуу (Ташпынар жана Алимбеков, 2004:67). Мевлянанын “Месневисинде” бул айтып берүү же түшүндүрүү методу кеңири колдонулат. “Месневиде” алгач бир аңгеме түшүндүрүлөт, андан кийин ага жараша тыянак чыгарылат. Мисалы алсак, Карылык жөнүндөгү аңгеме баяндалат, андан кийин ага жараша окурмандардын эмнени түшүнгөнү, аңгемеден кандай сабак алгандыгын аныктоого болот (Doğan S. , 2013:178). Аңгемеде кары адам доктурга келет, ооруларын айтып кирет, ага доктурдун “анын баары карылыктын себеби” деп жооп бергени ар бир окурманды кайдыгер калтырбайт. Аңгеме аркылуу

мугалим окуучуларга, карылык дагы бир дөөлөт болгондугун, карыялардын сыйлоо керектигин түшүндүрүп, айтып берет.

Мевляна боюнча, адамга эң жагымдуу метод бул **байкоо** методу. Мевляна ааламдын эстетикалык дөөлөттөрүн байкоо менен гана көрө биле ала тургандыгыбызды айткан. Бир нерсенин маңызы карап эле койсоң түшүнүлбөйт. Көрүп түшүндүрүлгөн нерсе аркылуу гана билимге ээ болууга мүмкүн эмес, ал теория бойдон калат. Анын маңызы жакшылап байкалганда гана бардык күмөн саноолор кетет. Демек байкоо күмөн саноону кетирген өтө маанилүү метод. Мугалимдер окуучуларга байкоо жүргүзүп, ошол эле окуучуларга көрүп билүүнү үйрөтүшөт. Мевляна чындыкка жетүүдө күмөн саноо керектигин айтат. Декарттын түшүндүрмөсү менен “күмөн саноо методикасы” деп айтабыз. Мевляна бул методду нечендеген кылымдар мурун эле ортого коюп, күмөн саноо кээде адамды акыйкатка жеткирүүчү каражат деп эсептеген.

Сократтык метод. Бул метод антикалык доордогу грек философу Сократтын философиялык ой-толгоо жана билимин сыноо методу болуп саналат. Ал метод “Менон” диалогунда Сократтын бир кулдун баласына геометриялык теореманы чыгарттыра билгенден улам келип чыккан. Сократ чынында ага жаңы нерсени үйрөтпөйт, ал жөн гана белгилүү нерсени эсине салат, ойду туудурат. Акушердик иш сыяктуу. Себеби Сократтын апасы бала төрөтүп иштеген. Сократтык метод 3 этап менен ишке ашат. Биринчиден каршыдагы адамга суроо берилип, анын билген-билбегени аныкталат. Экинчиден мыскылдоо (ирония) методу. Акыркысы ой жаратуу методу. Бүгүнкү күндө Сократтык метод ой-чабыт (табуу) методу деп колдонулууда. Ошондой эле суроо-жооп методу менен башталган бул процесс индукция методу. Бул методду Мевляна эң көп “Месневисинде” колдонгон (Doğan S. , Mesnevi’de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar:4).

Өрнөк болуу методу. Көп түрдүүлүккө эмес бир маңызга таянган метод. Өзү жасап, аткаргандары менен өрнөк болуу дегенди түшүндүрөт. Жасанган-аткаргандары менен башка адамдарды үндөө методу (Doğan S. , Mesnevi’de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar:4). Бул усулду Мевляна “Тоту куш жана

соодагер” деген аңгемесинде чагылдырган. Анда капастагы тоту кушту эркиндикке чыгаруу үчүн башка тоту куш өрнөк болот. Калп өлүмүш болуп, кыймыл аракетин так туура жасаганда соодагер аны чыгарып салат. Бул аңгемде тоту кушка өрнөк болгон курбусу мугалим, устат, ата-эненин символу. Бала ата-эненин, мугалимдин, теңтуштарынын жасагандарын көрүп мисал алат. Алардын аткаргандарын көрүп жасайт (Doğan S. , 2013:80). Демек ар бир адам потенциалдуу тарбиячы, башкалар аны көрүп турат, балким андан өрнөк алат. Мындан адам ар дайым жасаган иши менен башкаларга өрнөк болоорун эсинде тутуп жүрүшү керектиги сөздүн кеби.

Баарлашуу методу. Баарлашуу аркылуу адамдарга пайдалуу насааттарды берүү. Бул насааттар адамдын ички дүйнөсүн ойготот.

М. Ташпынар жана А. Алимбеков (2009:80) баарлашуу методун мындайча мүнөздөйт: Баарлашуу (же панель) негизинен 5-9 кишиден турган чакан топтун көпчүлүктүн алдында белгилүү бир тема боюнча талкуу өткөрүү ыкмасы. Топтун ичинен бирөө жетекчи болот. Алар байкоочуларга көрүнө жана угула турган ортолукта жетектөөчү абалда отургузулат. Талкууну жетекчи кыскача кириш сөз сүйлөп ачат. Тема жана катышуучулар менен тааныштырат. Сүйлөөчүлөргө/докладчыларга кезеги менен сөз берет. Берилүүчү сунуштарды сүйлөөчүлөргө алдын ала таратып берүү пайдалуу. Докладчылар адис катары же темага алдын ала даярданган окуучу тейинде баарлашууга катышышы мүмкүн. Ошентсе да, баарлашуу учурунда докладчылардын сүйлөй турган сөзүн эркин айта албай, жазылган тексттен окуп бериши туура болбой калат. Бирок керектүү учурларда өзү тарабынан жазылган кыскача тексттерге кайрылууга болот. Жетекчи кезегинде маал-маал кошумча суроолорду узатып, тийиштүү түшүндүрмөлөрдү берип турушу шарт. Сүйлөөчүлөрдүн сөзү бүткөндөн кийин байкоочулардын суроолоруна кезек берилет. Суроолор докладчыга түз да, жетекчи аркылуу да берилиши мүмкүн. Жетекчи мындай учурларда уюштуруу иштерин так аткарууга тийиш. Баарлашуунун соңунда жетекчи корутунду сөз сүйлөйт.

Мевлянада баарлашуу методу анын “Месневисиндеги” ар бир аңгемесинде бар. Эки же андан көп каармандарынын маек, баарлашуусу аркылуу бир идеяга барылат.

Суроо-жооп методу. Үйрөнүү-үйрөтүү процессинде окуучуну сабакка жандуу катышуусун, эркин ой жүгүртүүсүн камсыз кылуучу ыкмалардын бири. Бул ыкма бүтүн күч-аракеттерди бир жерге топтоштура албаган кандайдыр бир бүтүмдү толуктап, тактоого жардам берген иш-чара болуп эсептелинет. Мугалимдер тарабынан бул ыкма пикир алышуунун ишенимдүүлүк даражасын арттыруучу бир жол катары белгиленип келет.

Билим берүү чөйрөсөндө колдонулган суроолор көп кырдуу. Ар түрдүү суроолор окуучуларды ар башка иш-аракеттерге багыттайт. Ушул себептен улам мугалимдер суроолордун маани-мазмунун мыкты андап түшүнүшү зарыл (Ташпынар жана Алимбеков, 2004:94). Суроо-жооп методу Мевлянанын “Месневисинде” көп колдонгон ыкмасы. Мисалы “Кемечи жана тилчи,” аңгемесинде суроо менен башталат. Анда тилчи кемечиден: “Тил эрежелерин (грамматика) билесиңби?” – деп суроо берет, кемечи “билбейм” деп жооп бергенде тилчи аны шылдың кыла баштайт. Бирок алар кемеге түшкөндө толкун башталып калат, анда кемечи тилчиден “сүзгөндү билесиңби?” дегенде, тилчи “билбейм” дейт. Бир адамдын билгени башка болсо, экинчинеки да башка. Тагыраак айтканда, ар бир адамдын билими башка болушу мүмкүн. Демек бир суроо менен гана адамдын кандай экендигин билүүгө мүмкүн эмес. Суроонун артынан суроолор келиши керек. Адамды суроо-жооп аркылуу таанууга мүмкүн. Мындан суроо-жооп методунун мааниси зор экендигин билүүгө болот.

Мээримдүү мамиле методу. Мевляна “мээрим өлгөн жанды да тирилтет” деген сөзү менен тасаввуфтук тарбия методун корутундулайт. Мээрим жок таалим-тарбия болбойт. Сүйүү көпүрөсү менен гана адамдар бири-бири менен мамиле түзө алышат. Бул метод аркылуу адамдар бири-бири менен жакшы түшүнүшүп, жакшылык жасоодо, пайда келтирүүдө жарышышат.

Айкөлдүк (Сабырдуулук) методу. Коркутпастан сүйүү жолу менен максатка жетүү. Маселени чечүүдө сабырдуулук менен аткаруу туура болот.

Бардыгына айкөл мамиле кылуу. Сүйүү, урмат, жоопкерчилик, сабыр, туруктуулук, бектик, берилгендиктин акырында бакыт келет. Ошондуктан сабыр тарбиянын эң жакшы жолу. Жан дили менен аткаруу дагы сабыр. Сабыр ийгиликке жетүүдө да өтө маанилүү.

Мээлүн болуу (Оор басырыктуу болуу) методу. Мевляна адамдын ортодо болуусун үндөп, бир сөзү менен мээлүүндүктүн пайдасын айтат: “Топурак, суусуз кирпич болбойт, бирок суусу өтө көп болсо да кирпич болбойт.”

Көзмө-көз методу. Бүгүн заманбап тарбия системасында сөз көзгө берилет. Көз жүрөктүн күзгүсү. Жүрөккө нур көз аркылуу тийет. Мевляна: “Адам көзүнөн көрүнөт, сөзүнөн байкалат. Көз нуру көңүл нуру аркылуу келет. Окуу көз менен угуу сыяктуу (Doğan, Mesnevi’de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar)”.

Аңгеме жана метафора аркылуу түшүндүрүү методу. Мевляна айта турган сөздүн кеби аңгемелер аркылуу берилет. Мевляна аңгемени деңиздин жээгиндеги маякка окшоштурат. “Месневидеги” аңгемелердин ар түрдүүлүгүн ар бир дарртын сыпаасына жараша берилген сымал (Doğan S. , 2013:52).

Ал эми Мевлянанын “Месневисинде” эң кеңири колдонгон методдору булар: Аңгеме айтуу жана метафора методу; Аңыз-кеп айтуу; Тамаша; Көркөм-элестөө методу.

Мевлянанын тарбиялоо методдорун жаш-курак категориясына жараша талдап кароого болот. Алсак “Месневидеги” аңгеме-окуяларды балдар, жаштар, чоң кишилер үчүн бөлүп кароого болот. Себеби кээ бир аңгеме-окуялардын мазмуну, тарбиялык мааниси чоң кишилерге тиешелүү болгондуктан жаш балдарга ылайык келбейт (Ток, 2012). Жаш балдарга көбүнчө айбанаттар, жан-жаныбарлар жөнүндөгү аңгемелер кызыктуу жана тарбиялык жактан дагы баалуу. Албетте ал аңгемелерди балдарга жеңил, түшүнүктүү кылып жеткирүү ал биздин милдет. Мевляна ар кандай мисалдар аркылуу бул кем дүйнөдө боло турган жакшылык-жамандыкты, туура жана туура эмес иш аракеттерди жана ошондой эле адамдардын ар кандай сапаттарын, оң же терс мүнөздөрүнүн мисалдарын берген. Жөнөкөй бирок кызыктуу, аңгемелер аркылуу адам

баласынын кемчиликтерин мисалга келтирип, аны тарбия жолуна салууну көздөйт. Кандайдыр бир себептен улам же напсиге алдангандан адам баласынын каталыкка баруусун, түшүндүргүсү келген Мевляна керек аңгемелер аркылуу, керек нускалуу кеби аркылуу айтат. Алсак “Аюнун достугуна ишенген макоо” жөнүндөгү аңгемеде, адам өзүмчүлдүктүн кесепетинен улам, аюу сыяктуу айбанды дос көрүп, трагедияга чалдыккандыгы тууралуу баяндайт.

Аңгемеде аюуну адамдан жогору коюп, аны мактап, коргогон адам, туура насаат айтканды укпай, өзүмчүлдүгүнүн азабынан бирди көрдү. Кээ бир учурда адамдар өз кызыкчылыгына карап, акылсыздар менен же арамза адамдар менен достошуп, кайра өз капасына түшүшөт. Бул аңгеме соңунда балдарга суроо-жооп методун колдонуп, анализ жүргүзүүгө болот. Мисалы:

1. Адам эмне үчү аюуга жардам берди? Деген суроого балдар: Себеби жакшы адам ар дайым кимге болбосун жардам бериши керек, деп жооп кайтарышат.
2. Эмне үчүн адам аюу менен дос болду?

Анда балдар: Себеби ал аюуга жардам берип андан да жардам күтөт – деп жооп беришет. Демек жакшылыкка жакшылык кайтаруу керектигин билишет.

3. Адамдын аюу менен болгон достугунун жыйынтыгы эмнеге алып барды? – дегенде балдар: Аюу акылсыз болгондуктан, билбестен адамды өлтүрдү деп жооп беришет
4. Демек, акылсыз менен дос болуу жакшы бы? –деген суроого балдар: Жок акылсыз менен дос болбош керек, жакшылык кылып, бирок ага ишенбеш керек деп жыйынтык чыгарышат. Соңунда “Акылсыз достон, акылдуу душман артык” деген макалды мисалга келтирүү мүмкүн.

“Месневидеги” аңгеме, жомоктордогу каармандар арасында карама-каршылыктар кездешет. Мындай карама-каршылыктардын жакшы жагы аңгемелерге болгон кызыгууну арттырат. Алсак, “Чычкан жана төө” деген аңгемесинде эки жаныбар ортосунда айырмачылыктар, бири-бирине каршы сапаттардын салгылашуусу жөнүндө баяндалган. Анда төө менен чычкан

ортосунда бир гана тышкы чатак эмес, ички чатак дагы бар (Ток, 2012). Аңгеменин тарбиялык мааниси, адам өзүн канчалык деңгээлде кыйын сезбесин, андан күчтүүлөр дагы бар экендигин билиши керек. Ар бир адам алына ченеп иш кылышы керек. Алсак, кээ бир адамдар бардык нерсени кыйратып, аткарам деп, кооз сүйлөп, бирок ишке келгенде ар кайсы шылтоону айтып качып кутулушат. Өзүн ар дайым башкалардан жогору сезип, көйрөндөгөн адамдардын башына иш түшсө, кыйынчылыкка дуушар болсо, бир байкуш болуп чыга келишет. Тилекке каршы андай адамдар көп. Ошондуктан адам ар дайым өзүнүн ким экендигин аңдап билип жүрүшү керектигин Мевляна дагы айткысы келген.

Мевляна бул аңгемедеги чатак-күрөштөн да татаалыраагын “Эшек жана түлкү” деген башка аңгемеде да көрсөтөт, аңгемеде бир тараптан түлкүнүн эшекти алдоо максаты бар болсо, бир тарабында эшектин өз ичинде каалоолоруна каршы чыгуусу чагылдырылган (Ток, 2012).

“Меснеvideги” аңгеме, жомоктордогу аллегориялык түшүндүрүү ыкмалары адамдын эстетикалык түшүнүгүн, табитин байытууга өбөлгө түзөт. Жомоктордун балдардын жүрүм-турумундагы кээ бир туура эмес нерселерди жоюушу жана жакшы нерселерге ээ кылышы үчүн, жомок пайдалуу нерселерге бай, тарбия берүүчү касиетке ээ болушу керек. Жомок бир жагынан таалим – тарбия берүүчү жана үйрөтүүчү касиетке ээ болуусу, бир жагынан ар кандай символдук мотивдердин эсебинен эстетикалык сулуулукка болгон табиттин жаралуусуна көмөк болуусу зарыл. “Меснеvideги” баяндалган окуялардагы символдор, образдар жөнөкөйлүгү менен айырмаланат. Мевляна абстракттуу түшүнүктөрдү женилдетип конкреттүү нерселерге өтүүгө аракет жасаган. Мевляна реалдуу чындыктан алыстабаш үчүн кыялга келбей турган, ашепке фантастикалык нерселер жөнүндө баяндаган эмес. Себеби “Меснеvideги” символикалык түшүнүктөр жана аллегориялык окуялардын максаты чындыктан алыстоо эмес, жашоону терең түшүнүү, тарбия алуу болуп эсептелет. Мисалы “Меснеvideги” капас, тоту куш жана анын өлүм жөнүндөгү аңгеме-жомокто “эркиндик” түшүнүгүнүн конкреттүү берилишин байкоого болот.

“Месневидеги” көңүл бурула турган дагы бир өзгөчөлүк бул ирония, тамаша, күлкүлөр (Ток, 2012). Мевляна тамаша методу менен тарбиялоону да сунуштайт. “Месневидеги” аңгеме-жомоктордун көп жеринде адамды күлдүрүп, эс алдырган окуялары бар, мисалы, “Бедуин менен акылмандын маеги” жөнүндөгү аңгемде акылсыз бедуин акылмандын кеңешин угуп тим болбой, анын ким экендигин, кандай байлык- бийлиги бар болгондугун сурайт. Бирок анын эч кандай даражага ээ эместигин билгенде, андан качып жөнөйт. Чыныгы турмушта да мындай окуялар көп кездешет эмеспи, кээ бир адамдар адамдык сапатыңа эмес, сенин мартабаңа, байлык – бийлигиңе карап, мамиле жасашат, эгер байлык - бийлигиң жок болсо сен адам эмессиң. А бирок адамдагы негизги сапаттардын бири жөнөкөйлүк экендигин эстен чыгарып калабыз, адам үчүн чыныгы адам болуу гана жетиштүү эмеспи. Чыныгы адам болуш дагы көпчүлүк үчүн кыйынчылыкты жаратат. Айтылган аңгеме бир жагынан күлкүлүү болсо, бир жагынан кейий турган жагы бар. Бедуиндин макоолугуна күлкүң келет, бирок ошол эле учурда ал макоонун өзүнүн кандай адам экендигин, чыныгы адам кандай болушу керектигин билбеши адамды кейитет. Бул аңгемде адамды байлык-бийлигине карап баа берүүнүн туура эместиги аңгеменин педагогикалык идеясын түзөт.

“Чычкан менен баканын достугу”, “Түлкү, карышкыр жана арстандын бирге аңчылыкка чыгышканы жана олжону бөлүштүргөндөрү” жөнүндөгү аңгемелерде ирониялык элементтер бар. Өзгөчө бир-бирине төп келишпөө тууралуу ирониясы “Месневиде” көп жерде кезигет. Мисалы төөнүн тизгинин уурдап качкан чычкан жөнүндөгү аңгемени окуганда аны элестетип, өзүнө тарттырат. Андай жомоктор балдардын кызыгуусун гана туудурбастан тамашаны түшүнүүсүнө да өбөлгө болот. Ушундан улам “Месневидеги” аңгеме, жомоктор балдарга ылайык келет десе болот (Ток, 2012).

Ар бир жазуучунун, акындын окурманына арнаган ойлору, айта турган кеби болот. Балдарга карата жазылган, же чоңдор жана балдар дагы окуй ала турган эмгектерде таалим-тарбия, насыяттар болуусу зарыл. Анда маңызга ээ болгон негизги ой-пикир жана кошумча ой-насааттар боло турган.

Чыгармадагы бериле турган негизги ой, жазуучунун (акындын) окурманга түшүндүргүсү келген нерселер, окуп жаткан учурда жаралган жана андан кийин балким өзгөрүүгө алып келе турган сезим атмосферасы. Ал эми кошумча ой-насааттар негизги ойду билдирүүгө жардам берет (Ток, 2012). Аларды жардамчы ой-насааттар деп атасак болот. Мевляна “Месневисинде” ошол жардамчы ой-насааттар аркылуу, айта турган негизги оюна алып баргысы келет.

Балдар аңгеме, жомоктордогу окуяларды андап, алар аркылуу негизги маңызын түшүнүүгө аракет жасашы керек. Аңгеме, жомоктордогу бериле турган негизги ойлор ошол замат эле ачык көрүнсө керектүү жыйынтыкка алып барбайт (Ток, 2012). Аңгеме, жомоктордогу бериле турган негизги ой белгисиз болсо, балдар аны табып билиш үчүн ар кандай ой-жүгүртүп, ой-чабыт кылууга аракет кылышат. Бул бир тараптуу гана ой- жүгүртө алуу эмес, ар кандай ой-пикир айта ала турган, критикалык акыл-ойго ээ муундардын ортого чыгышына өбөлгө болот. Критикалык ой жүгүртүү туураалуу Мевляна мындан көп кылымдар мурун эле айткан. Аны Мевлянанын “Месневидеги” бир аңгемеси тастыктайт:

Устатына бирөө келет ал кайгыга батканда,

Кең ааламдай жан дүйнөсүн булут каптап жатканда.

Көрүп анын ыйлаганын, шакирти да ыйлаптыр,

Көздөн селдей жаш агызып, ыйын такыр тыйбаптыр.

Үйдүн ичин жаңыртып ал, элди көзг илбестен,

Устатынын не себептен ыйлаганын билбестен.

Ыйлаганын чал токтотуп, жеңилденип дартынан

Сыртка чыгат. Шакирти да чогуу чыгат артынан.

Себеби жок ыйлаганга таңмын, - деди – аябай

Сен канчалык чын ыйлаган күндө дагы ал өзү

Тоту кушту туурагандык болуп калды дал өзү.

Ичибизден жаман көрүп, аябайбыз жемени,

Каргап-шилеп, сууну бекер төгүп жаткан немени.

Туурап төккөн көз жаш бөлөк, ал жөнүндө сөз башка,

Кайгы-муңга жуурулушкан жетмек беле көз жашка?

Ичтен чындап чыкпаган соң түпкүрүнөн жаныңдын,

Көз жашыңын чыгарбагын. Сөз укпасаң жаңылдың (Руми, 2000:118)!

Дүкөнчү жана тоту куш жөнүндөгү аңгемеде Мевлянанын айта турган оюу менен балдардын түшүнүгүнө жете турган пикирлер башкача болушу мүмкүн. Мевлянанын бул аңгемедеги негизги оюу болгон, напсини жеңип эркиндикке жетүү тууралуу накыл - ойду, 12-15 жаш курак группасына кирген балдарга түшүндүрүш кыйын. Андай терең ойлорду түшүнүш үчүн, Мевлянанын аллегориялык маанидеги баяндарын ачыктоо керек болот. Мисалы, бул аңгеменин жардамы менен эркиндик темасын, адамдардын ички дүйнөсүнүн эркиндигинин маанилүүлүгүн талкуулап түшүндүрүү аркылуу таалим-тарбия берүүгө мүмкүн (Ток, 2012).

Мевлянанын аңгеме-жомокторун жалаң гана аллегориялык мүнөздүү деп айтууга болбойт, аңгемелерде балдар үчүн айтылган накыл-насааттар дагы арбын. Мисалы жогорудагы айтылган аңгеменин негизги идеясы жана жардамчы накыл-насааттары төмөнкүлөр:

Аңгеменин маңызын ача турган негизги идеялар:

1. Оор абалда калган учурларда жакын досторубузга кайрылуубуз зарыл.
2. Акыл акылдан бийик.
3. Сөз менен түшүндүрө албаган нерселерди кээде иш-аракетибиз менен айтууга мүмкүн.
4. Эң кымбат белек бул – эркиндик.

Аңгемедеги жардамчы накыл-кептер:

1. Оор абалдагы досу бар болгон адамдын өзүнүн жашоосу жакшы болсо да, жаны жай албайт.
2. Кыйынчылыкта алыс болсо дагы тууганы көмөктөшөт.
3. Кээде жакындарыбызга жана доторубузга белек тартуулоо жакшы нерсе (Ток, 2012).

Демек, Мевлянанын аңгемелеринде жалпы идеядан тышкары, боорукерлик, туугандык мамиле, эркиндик, пикир алмашуу сыяктуу маанилүү жардамчы накыл-кептерди да байкоого мүмкүн.

Жогорудан байкай ала турган эң негизги нерсе Мевлянанын “Месневиси” - адеп-ахлак китеби экендиги байкалып турат (Ток, 2012:49). Кайсы

гана иш-аракет жааты жөнүндө баяндалбасын, “Месневиде” бардыгы адеп-ахлак маселесине келип токтолгону көрүнөт.

Мевлянанын таалим-тарбиялык ой-пикирлерин аңгемелери аркылуу чагылдырган. Алар алдын ала көрө билүү, ойлом, сабак алуу, ой-тыянак чыгаруу сыяктуу маанилүү темаларды камтыйт. Мындай структура балдардын акыл-эс жагынан өнүгүшүн жана бир нерсени өздөштүрүшүн камсыздандырат. Ошондой эле аңгемедеги жардамчы накыл-насааттар балдардын оң сапаттарга ээ болуусуна өбөлгө түзөт (Ток, 2012:50)

Мевлянанын “Месневисиндеги” таалим-тарбиялык ой-толгоолордогу, адамга тиешелүү оң жана терс, жакшы-жаман сапаттарды, ошондой эле аңгемелердеги каармандардын жакшы-жаман иш-аракеттерин талдап, алар аркылуу балдардын ой-жүгүртүүсүн өркүндөтүүгө болот.

Жыйынтыктап айтканда, жалпы адамзаттын таалимчиси, улуу ойчул Мевляна Желаледдин Румиден улуу инсандар таасирленген, ал эми биздин келечек муунду улуу ойчулдун педагогикалык ой-толгоолору, акыл насаатары менен тарбияласак, Мевляна тилегендей, адамзатты сүйгөөн, ак ниет, жакшылыкты, изгиликти туу туткан муун пайда болоор эле.

Үчүнчү бөлүмдүн корутундусу

“Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык акыл ойлорунун азыркы Кыргызстандын мектептериндеги (таалим-тарбия процессин) жалпы мазмунун өнүктүрүүдөгү мааниси деп аталган бул бөлүмдө.

Биринчиден Мевлянанын мурастарынын таалим-тарбия системасында колдонулуш абалы анализге салынды. Анализдин жыйынтыгы боюнча Мевлянанын мурастары, анын педагогикалык ой-пикирлери Туркия Республикасынын таалим-тарбия системасында колдонулгандыгын аныктадык. Бирок тилекке каршы Түрк түптүү мамлекеттери болгон постсоветтик өлкөлөрдө, диний мүнөздөгү түрк ойчулардын жана ошондой Мевлянанын педагогикалык идеалары жаңы гана изилденип келүүдө. Мындан улам постсоветтик өлкөлөрдүн таалим-тарбия системасына керек болгон түрк ойчулдарынын идеаларын изилдөө иштери али алдыда экендигин айтууга болот.

Экинчиден Мевлянанын “Месневи” аттуу баалуу мурасындагы таалим-тарбиялык идеяларына, өзүнүн тажрыйбасында колдонгон методдоруна таянып Кыргызстандын мектептериндеги тарбиялоонун мазмунун жана методдорун өнүктүрүү мүмкүнчүлүктөрүн иликтедик. Ошондой эле Мевлянанын таалим-тарбиялык тажрыйбасында колдонгон усулдарын заманбап билим берүү процессиндеги окутуунун жалпы методдоруна шайкеш келгендерин аныктап, аларды Кыргызстандын окуу жайларында өтүлө турган предметтерде кантип колдонууну сунуштадык.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Адам эмнегедир өзүнө керек болгон жеке сапаттарга, баалуулуктарга ээ болууга аракет кылбастан, дүнүйө, байлык-бийлик, мал-мүлктү жыйноону көздөйт. Албетте ар бир адам бакубат жашоодо жашап, керектүү болгон шарттарды түзүп, өз муунунун жакшы жашоосуна кам көрүүсү зарыл. Орундуу максат коюп жашаган адам да пайдалуу. Бирок адам руханий дүйнөсүн да байытууга тырышуусу керек. Адам жөн гана пенде бойдон кала бербестен, изгиликке умтулган инсан болуусу абзел.

Адамды тарбиялоодогу эң негизги маселе аны инсан кылуу. Жалпы адамзатка же бир коомго пайдасы тийе турган адамды тарбиялоо ар бир педагогдун милдети. Ал эми пайдалуу инсандын критерийлери кандай? - деген суроого улуу даанышман, таалимчи Мевляна Желаледдин Руминин ой-пикирине кайрылып, чыныгы адам, идеал инсан, пайдалуу адам бул башкаларга камкор мамиле кылган, жалпы адамзатты сүйгөн, ак ниет, айкөл, боорукер, мээрман адам болуусу керектигин аныктадык. Бир караганда жөнөкөй нерсе көрүнөт, бирок аныктап келгенде чыныгы адам, идеал инсан болуу оңой олтоң иш эмес. Көптү көрүп, аркыл билимге ээ болгон адамдар да напсисине берилип адеп-ахлак, адамгерчилик, жөнөкөйлүк сыяктуу сапаттардан алыс болгон учурлар да болот. Мындай сапаттарга ээ болуу үчүн адам бала чагынан баштап тийиштүү таалим-тарбия көргөнү зарыл.

Изилдөөнүн натыйжасында топтолгон төмөнкүдөй **жыйынтыктар** чыгарылды:

Изилдөөдө адамзат үчүн көптөгөн руханий баалуулуктун булагы “Месневинин” ар бир сабында терең тарбиялык мазмун камтылгандыгын далилдөө максатында алар төмөнкүдөй аспектилерге бөлүнүп каралды:

1. Адамдын өзүн өзү тарбиялоодо дене жана рухтун биримдиги (Бул Мевлянанын: “Кандай болсоң ошондой көрүн, кандай көрүнсөң ошондой бол” принцибине ылайык ишке ашат);

2. Жалпы адамзатка гуманисттик мамилелердин чен өлчөмдөрү (Алар: Башка адамдарды сүйүү, сабырдуу мамиледе болду, өзүн ал адамдын ордуна коюу, Кечиримдүүлүк ж.б);

3. Инсанды тарбиялоодо негизги ыкмалар (Байкоо; Аңгеме жана метафора айтуу; Түшүндүрүү; Адамдын акыл, деңгээлине, аң сезимине жараша мамиле кылуу, Кызыгуу жана жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү ж.б.).

Мевлянанын баалуу мурасы “Меснеvideги” педагогикалык идеяларынын маани-маңызын таанып билүү гипотезасы, Мевлянанын “Месневи” аттуу эмгегиндеги педагогикалык идеяларды талдоодо методологиялык жоболор жетекчиликке алуу аркылуу; Мевлянанын “Месневисиндеги” педагогикалык идеялар чыгарманын тереңиндеги базасына негиздеп ачуу аркылуу; Мевлянанын педагогикалык идеяларын бүгүнкү күндүн реалдуу таалим-тарбия талаптарынын негизинде баа өлчөмүн өнүктүрүү мүмкүнчүлүгүн талдоого алуу аркылуу ишке аша тургандыгы аныкталды.

Илимий практикалык-сунуштар:

1. Мевлянанын гумандуу негиздеги методдорун Кыргызстандын билим берүү мекемелеринин таалим-тарбия мазмунунда колдонуу;
2. Кыргызстандын мектептериндеги Адеп, Адабий окуу, Тарбия жараяны сыяктуу сабактарда Мевляна сыяктуу дүйнөгө таасирин тийгизген улуу түрк ойчулдарын таанытуу жана окуучуларга алардын адамзаттын нарктуу адам идеалы түшүнүктөрүн талдатуу;
3. Мевлянанын “Месневисиндеги” аңгемелеринин арасынан мазмуну жаш балдарга ылайыктууларын талдап, которуп окуу куралдарды, аңгеме жыйнактарын чыгаруу;
4. Мевлянанын усулдары боюнча атайын методикалык колдонмо жазып чыгаруу;
5. Мектеп мугалимдерине жана мугалимдик кесипти үйрөнүп жаткан жаш мугалимдерге Мевляна сыяктуу түрк ойчулдарынын педагогикалык идеялары аркылуу балдарды тарбиялоо боюнча кесиптик даярдыгын өркүндөтүү.

ÖZET

MEVLANA'NIN MESNEVİ ESERİNDE EĞİTİM DÜŞÜNCELERİ

Araştırmanın aktüalitesi. Günümüz dünyasının değişimleri, bilimsel teknolojik gelişimleri ve globalleşme eğitim sürecini de etkilemektedir. Bilimsel teknolojik ilerlemelerin yardımıyla insanlığın yaşamını oldukça kolaylaştırmakta ve gittikçe hayatı basitleştiren araç gereçler üretilmektedir. Eğitimde de teknolojinin gelişmesi, bilgisayarın giderek daha fazla yaygınlık kazanması sayesinde bilgi edinmek daha hızlaşmaktadır. Günümüzde normal kitapların yerini elektronik kitaplar ve ya internetten hemen bulunabilecek bilgiler almaktadır. Bundan dolayı günümüzün gelecek nesli ve Kırgızistan'ın gençleri de teknolojinin robotlarına, androidlerine bağımlı olmaktadır. Bu gibi değişimler genç neslin hayatını kolaylaştırmakla beraber onları robotlaştırıp ruhi dünyasını yoksullaştırmaktadır. Eğer bizim büyüklerimizin ve şimdiki gençlerin hafıza kabiliyetini karşılaştırırsak, anne-babalarımızın bilgileri hafızada tutma kapasitesinin daha yüksek olduğu görülür. Bunun nedeni onların eğitimi manevi yönden daha da zengindi, onlar büyük annelerinden anlattığı masal, halk eposları, destanları ve folklorun başka hazineleriyle büyümüşler. Büyük annelerin hikayeleri, masalları günümüzün bilgisayarını, televizyonu, telefonu v.s iletişim araçlarınının yerini tutmuşlardı. Halk folkloru aynı zamanda bilgi verme, eğitime, maneviyatı besleme, estetik dünyayı zengileştirme ve bunun gibi başka görevleri yapmışlardı. Bugün hızlı ilerlemekte olan hayat, teknolojinin her evde bulunması öncellerin masallarının yerini almakta. Piyasa ekonomisinin yeni koşullarına kendini uyarlamak için insanlar günlük yaşam girdabına girmek zorundalar, özellikle, şehir hayatında bu tarz yaşam adet haline gelmiş. Kırgızistan okullarındaki sorun öğrencilerin birbirine karşı acımasız davranışları yağmalama (reketizm), şiddet, SED'e göre incitme olaylarıdır. Öyle acımasız davranışlara sahip öğrenciler SED'i normal olan aileden de çıktıkları gerçeği hayret vericidir. Veliler ve öğretmenler ise çocuklarının böyle davranışlarından habersiz kalıyorlar ve olaylar geliştikten sonra haberleri oluyor. Maalesef bunun gibi edep ve ahlak sorunları gittikçe yoğunlaşıyor. Böyle olayların olmasına ne sebep oluyor? Ne sebeple git gide insanlar insafsız olmaktadır? İnsanlığın değer sistemi serpilmiş hale gelip, her insanın elinden gelen, bir bakıma basit şeyler; hoşgörülük,

saygıdeğerlik, insanca davranma, adaletlik gibi nitelikler nadir görülmeye başladı. Bu sorun sadece bir topluma değil bütün insanlığa aittir. İnsanın gerçek kişi olması yolunda eğitimin gücü önemli bir yere sahiptir. İyi kötüyü algılayamayan ham insan, yani çocuk öncellerin nasihatlarıyla ve eğitimiyle olgunlaşır. Bu yüzden geleceğin nesillerini eğitmekte öncellerin yükümlülüğü zordur. Bu görevi gerçekleştirmek için büyük adamların, düşünürlerin, eğitimcilerin fikirlerine ihtiyacımız var. Böyle büyük insan VIII asır önce yaşamış olmasına rağmen bugüne kadar insanlığı etkileyen, eğitimci, düşünür, şair Mevlana Celaleddin Rumi'dir.

Mevlana'nın bir bilge düşünür olarak kabul edilmesinin sebebi nedir? Mevlana sadece kendi müritlerinin, yakınlarının değil insanlığın eğitimcisidir. Mevlana'yı yaratmış zaman, etrafındakiler, eğitimcileri onun bu kadar büyük adam olmasına katkı olmuşlar. Mevlana kendi eğitimcilerini takip edip de bizim bildiğimiz Mevlana olmuştur.

İlk tahsilini büyük alim ve mutasavvıf olan babası Bahaeddin Veled'den sonra Feruddin Attar, Seyyid Burhaneddin'den eğitim almıştır (Özdemir, 2011:3).

1241-1245- yılları arasında babasının ve hocalarının yöntemlerini takip ederek fıkıh ve din bilimleri üzerine dersler vermiş, halkka vaaz ve nasihatte bulunmuştur.

Mevlana'nın insanlığa bırakmış değerli eserleri Divan-i Kebir, Mesnevi, Mecalis-i Seba, Mektubat, Fihi Ma Fih. Bu eserleri her birinde eğitim fikirleri vardır.

Eserlerinin arasından bütün dünyada tanınmış eseri Mevlana'nın Mesnevi'sidir.

Doğu edebiyatında her beyti ayrı kafiyeli bir nazım şekli olan Mesnevi tarzında söylendiği için bu ad ile anılmaktadır (Can, 2006:373). Fakat bugün Mesnevi denince aklımıza Mevlanın 6 cildlik şiir yapıtları gelir.

Türkiye'de Mevlana'nın Mesnevi eseri üzerinde yapılmış çok sayıda çalışmalar var, fakat pedagojik yönden araştırılmış çalışmalar yeterli değildir. Kırgızistan'da ise Mevlana'nın yaratıcılığı üzerinde çalışmalar daha yeni

yapılmaktadır. Örneğin, 2000 yılında tercüman Kubanıçbek Basılbekov Mesnevi'yi Kırgız diline çeviren ilk kişidir. 2007 yılı BMK'nun Eğitim, İlim ve Kültür bölümü Mevlana Celaleddin Rumi'nin yılı olarak belirtmiştir bundan dolayı Kırgız Cumhuriyetinin Kültür Bakanlığı, Diyalog Avrasya Platformu ve ZAMAN Uluslararası gazetesi ile birlikte, Mevlana Celaleddin Rumi'nin anısına makale yarışmasını açmıştır. Yarışma neticesinde en iyi makaleler DA Kırgızistan dergisinde yayımlanmıştır. Makalelerin yazarları: B. Cunosaliyev, A. İsmailov, A. Kadırmanbetova, K. Basılbekov, E. Mambetakunov, U. Botobekov, A. Ormuşev, A. Muratov, N. İsaeva v.d. Mevlana Celaleddin Rumi'nin şahsiyeti ve düşünceleri hakkında yazmışlar. Bu faaliyetten sonra Kırgızistan'da Mevlana'ya olan ilgi artmaya başladı. Fakat Mevlana'nın eserlerindeki eğitim düşüncelere daha araştırılmamıştır.

İnsanlık için maneviyat değerlerin çok sayıda bulunmuş olan Mevlana'nın Mesnevi eserinin her beytinde derin terbiye eğitimi içermiştir. Onları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

- İnsanı eğitmede beden ve ruhun birliği;
- Bütün insanlığa humanistik muamellede bulunmanın ölçüleri;
- İnsanı eğitmede kullanılacak temel metodlar v.s.

Bütün dünyayı, Batıyı bile tesirlemiş Mevlana'nın Mesnevi eserinde daha araştırılmamış yönleri vardır. Bundan dolayı 'Mevlana'nın Mesnevi Eserinde Eğitim Düşünceleri' konusunda araştırma yapmak denizden bir testi su çekmek gibidir. Mevlana'nın Mesnevi'si filozofların, teologların, filolog, edebiyatçıların ve başka bilimlerin araştırmacıları ve bilim adamları gibi eğitimcilerin de araştırma kaynağı sayılır.

Araştırmanın problemi. Mevlana'nın Mesnevi eserinde eğitim düşüncelerinin esas anlamı, yönleri ve onların günümüz eğitimin değerlerini geliştirmesi çalışmamızın problemidir.

Araştırmanın objesi. Mevlana'nın eserlerindeki eğitim düşüncelerini günümüz eğitiminde geliştirmedir.

Araştırmanın konusu. Mevlana'nın eserleri ve eserlerindeki eğitim düşünceleri.

Araştırmanın amacı büyük düşünür Mevlana Celaleddin Rumi'nin eğitim kültürü tarihindeki yerini ve Mevlana'nın 'Mesnevi' eserindeki eğitim düşüncelerinin esas yönlerini tayin ederek günümüze etkisini belirtmektir. Buna bağlı olarak aşağıdaki **alt amaçlar** belirlenmiştir:

Mevlana'nın büyük düşünür, terbiyecisi, eğitimci olmasına etki eden faktörleri tespit etmek;

Mevlana'nın 'Mesnevi' eserindeki eğitim düşüncelerinin esas yönlerini ortaya koymak;

Mevlana'nın Mesnevi'sindeki rasyonel pedagojik fikirlerini günümüz eğitimin içeriğini geliştirmede tesirini tespit etmek.

Araştırmanın Hipotezleri:

Mevlana'nın değerli mirası Mesnevi'deki eğitim düşüncelerinin manası ve özünü tayin etmek mümkündür.

- Eğer Mevlana'nın Mesnevi'sindeki eğitim düşüncelerini analiz ederken metodolojik kurallara önem verilirse,
- Mevlana'nın Mesnevi'sindeki eğitim düşünceleri eserin derinliğinin temeline göre açıklanırsa,
- Mevlana'nın eğitim düşünceleri günümüzün gerçek eğitim taleplerinin esasında değerlendirilerek analiz edilirse.

Araştırmanın Teorik-Metodolojik Konumu:

Çalışmanın teorik ve metodolojik konumunda dialektiğin evrensel prensipleri (evrensel bağlantı, sistemlik, karşıtlık, tarihselcilik), genel mantık yöntemleri (analiz-sentez, soyuttan somuta geçim) kullanıldı. Araştırmamızda konuyla ilgili esas fikirler (Mevlana Celaleddin Ruminin Mesnevi'si ve onunla ilgili eserler, makaleler, doktora ve yüksek lisans tezleri, eğitimle ilgili teorik taslaklar kullanıldı.

Araştırmanın Yöntemi:

Çalışmada konuyla ilgili edebi eserler (Mevlana'nın "Mesnevi" eseri ve hakkındaki kitaplar, makaleler, bilim adamlarının çalışmalarına (Yüksek Lisans, Doktora tezleri) tarihsel-pedagojik açıdan analiz edildi. Verileri açıklamada yorum, yargılama, dialektiğin evrensel prensipleri (evrensel bağlantı, sistemlik, karşıtlık, tarihselcilik), genel mantık yöntemleri (analiz-sentez, soyuttan somuta geçim) kullanıldı.

Araştırmada **bilimsel gelişimi**, Mevlana'nın eserlerindeki eğitim düşüncelerini temele alarak eğitim bilimlerini geliştirme amaçlanmıştır. Daha açık bir söylemle:

- Bütün dünyada bilinen düşünür, şair Mevlana Celaleddin Rumi'nin eğitimci kişiliği belirlendi.
- Mevlana'nın büyük düşünür olduğuna etki eden faktörler (Mevlana'nın eğitimcileri ve yaşadığı devir) tasrih edildi.
- Mevlana'nın eserlerinde eğitim düşüncelerini temele alarak günümüzün eğitim bilimlerini geliştirmenin yeri ve önemi araştırıldı.
- Büyük düşünür ve eğitimci Mevlana'nın pedagojik düşünceleri analiz edildi.

Araştırmanın Teorik Önemi: Toplumun gelişmesiyle bilim, eğitim, kültür alanında değişimler, gelişmeler, yenilenmeler oluşur. Bu gelişme ve değişimler günümüzde globalleşme diye adlandırılmış, günümüzde hayatla bağlantısı vardır. Globalleşmenin iyi ve kötü yönü vardır. Bir taraftan insanlık gelişmekte, öbür taraftan da toplumdaki değerleri değiştirmektedir. Bu nedenle eski zamanın değerlerini unutmadan, onları yenileyerek uygun biçimde kullanırsak daha iyi olur. Geçmişin değerleri denince geçmiş zamanın büyük adamların, uygulandıran, içtenlikli düşünceleri, eserleri örnek verilebilir. Mevlana Celaleddin Rumi onlardan biridir, Mevlana'nın insanlığa armağan etmiş değerli eserleri şimdiki zamanın aktüel görevlerini içeriyor. Örneğin, Mevlana'nın değerli eseri Mesnevi bizim için sadece geçmişin bir mirası değil, Mesnevi ruhani değerdir, edep ve ahlak kaynağıdır, ders-

nasihat alacak, eğitim hazinesidir. Bu nedenle Mevlana'nın terbiye düşünceleri eğitim bilimindeki esas kavramlarla karşılaştırılarak, elde edilmiş değerli düşüncelerin eğitim bilimleri yapıtında geliştirilmesi önemlidir.

Araştırmanın pratik önemi: Kırgızistanda Mevlana'nın Mesnevi eserindeki eğitim düşünceleri hakkında kırgızca araştırma neredeyse yok gibidir. Bundan dolayı eğitimcinin düşünceleri hakkında yazılmış çalışmanın malzemelerini makale yazmada, bilimsel bildiriler konferanslarında, Yüksek Öğretim Kurumlarında seminer, derslerde ve okullarda, liselerdeki bazı dersleri okutmakta kullanmak mümkündür.

Araştırmanın Yapısı: Araştırma giriş, gelişme (üç bölümden), sonuç bölümü ve kaynakçadan oluşmaktadır.

Giriş bölümünde araştırmanın aktüalitesi, amaç ve alt amaçlar, problem, teorik ve pratik önemi, araştırmanın hipotezleri, araştırmada kullanılan yöntem ve teknikler, veri toplama araçları ile tanımlar yer almaktadır. Araştırma toplam 114 sayfadan oluşuyor.

Araştırmanın birinci bölümünde 'Mevlana'nın alim eğitimci kişiliğinin oluşması' diye adlandırarak, bu bölümde Mevlana'nın alim eğitimci kişiliğinin oluşum döneminin temel evreleri ve Mevlana'nın ruhani-terbiyelik eserleri hakkında malümat verilir.

İkinci bölümün başlığı 'Mevlana'nın Mesnevi eserinin eğitim düşüncelerinin esas doğrultularıdır'. Bu bölümde 'Mesnevi' eserinin eğitim mirası olduğu tasdik edilip, eserdeki insan mahiyeti hakkında eğitimci fikirlerinin felsefi temelleri belirlendi. Eğitim kültürü tarihine ait ideal insan kavramlarının Mevlana'nın 'Mesnevi'sindeki gelişimi ve Mevlana'da kişiliğın oluşumuna etki eden faktörleri hakkında düşünceleri, Mevlana'ya göre eğitimcide olması gereken özellikler ve Mevlana'nın eğitimde kullanan hümanist yöntemleri analiz edildi.

Üçüncü bölüm 'Mevlana'nın Mesnevi'sindeki eğitimci düşüncelerinin günümüz Kırgızistan okullarında eğitim içeriğini ve yöntemlerini geliştirmenin önemi' diye adlandırılmıştır, bu bölümde Mevlana'nın eserlerinin eğitim sistemindeki kullanım durumu belirlendi ve "Mesnevi'nin" günümüz Kırgızistan eğitim sürecini geliştirme ihtimali ele alındı.

İnsanın iyi yaşaması, için uygun yaşam koşullarına sahip olması gerçeğine karşı çıkmayarak, insan her hangi bir sebeple kendisine gerek olan niteliklere, değerlere önem vermeden, mal-mülk, servet, iktidar peşinden koşarak maddi değerler kazanmaya çabalar. Kendine iyi bir amaç koymuş insan olmak daha iyidir. Fakat insan manevi dünyasını da zenginleştirmesi gerekir. İnsan sadece Allahın kulu olmanın dışında, faziletli de olmaya çalışması gerekir.

İnsanın eğitiminde en önemli olan şey kişiliğin oturmasını sağlamaktır. İnsanlığa, en azından bir topluma faydalı insanı yetiştirmek her eğitimcinin görevidir. Ama yararlı insanın kriterleri nasıl olmalıdır? Bu soruya yanıt bulmak için büyük düşünür, eğitimci Mevlana Celaleddin Rumi'nin düşüncelerine başvurunca, İnsanı kamili insan yapan, yararlı insan, diğer insanları düşünen, insanlığı seven, iyi niyetli, hoşgörülüdür. Bir bakıma basit görünen şeyler tayin edilince ideal insan olmak kolay değildir. Çok şey bilmiş ve öğrenmiş, geniş çaplı bilgiye sahip insan da nefesine yenik düşebilir ve edep-ahlak, insanlık, sadelik gibi sıfatlardan uzaklaşa bilir. Bu sıfatlara sahip olması için insan çocukluğundan itibaren terbiye edilmesi gerekir.

Araştırmada insanlığın ruhani değerler kaynağı olan Mesnevi'nin her satırında derin bir eğitim içerdiğine ulaşmak amacıyla aşağıdaki gibi yönler tahsis edildi:

- 1.İnsanın kendi kendini eğitmede ruh ve beden bütünlüğü (bu yön Mevlananın: 'Ya olduğun gibi görün, ya görüldüğün gibi ol' prensibine göre gerçekleşir.
- 2.İnsanlığa hümanistçe davranmanın yasaları (Başka insanları sevmekle, sabırlı olmakla, başkalara yardıma hazır, iyi kalpli olmakla kendini başkaların yerine koymakla gerçekleşir);
3. İnsanı eğitmede temel yöntemler (Gözlem; Hikayesel anlatım ve Metaforik Yöntem; Seviyeye Göre Hitap Etme; İlgi ve Yeteneklerin Geliştirilmesi v.s)

Mevlana'nın değerli mirası Mesnevi'deki eğitim düşüncelerinin öz ve manasını teşhis etme hipotezi, Mevlana'nın Mesnevi eserindeki pedagojik düşünceleri analiz etmede

yöntembilim kuramıyla; Mevlana'nın Mesnevi'sindeki eğitim düşüncelerin günümüz eğitimin koşullarına göre geliştirme ihtimalini analiz ederek gerçekleşeceğine inanıldı.

Bilimsel Pratik Öneriler

1. Mevlana'nın humanistik yöntemlerini Kırgızistan eğitim kurumlarının öğretim içeriğinde yararlanmak;
2. Kırgızistan okullarında Edep, Edebiyat, Terbiye derslerinde düşünceleriyle Mevlana gibi bütün dünyayı etkilemiş türk düşünürleri tanıtma ve onların iyi insan (kamil insan) hakkındaki düşüncelerini öğrencilere analiz ettirme;
3. Mevlana'nın Mesnevi'sindeki hikayelerinin arasından çocuklara uygun olanları seçip, çevirip, ders kitaplarını, hikaye yapıtlarını yayımlamak;
4. Mevlana'nın kullandığı yöntemlerine göre özel yöntembilimsel kılavuzları yazıp çıkarmak;
5. Üniversite öncesi eğitim kurumlarının (ilkokul, orta okul, lise) öğretmenlerine ve öğretmenlik mesleğini seçmiş öğrencilere Mevlana gibi türk düşünürlerinin eğitim düşüncelerinden yararlanarak çocukları eğitmesi için mesleki eğitimini geliştirme.

KOJDONUJAH BUJAKTAP:

Arberry, A. J. (2000). Discourses of Rumi (or FIHI MA FIHI), Iowa, Omphaloskepsis (Pdf version info@omphaloskepsis.bizland.com 13/03/2015 15.47)

Ayar, H. (2011). Muallim Naci'nin Mekteb-i Edeb Adlı Eserinin I.Kısımındaki Hikayelerin Ahlak Eğitimi Açısından İncelenmesi. İstanbul: T.C.

Bardakçı, M. N. (2008, Nisan). Mevlana'ya Göre İnsanın Mahiyeti ve Kamil İnsan Olma. *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi (Doğumunun 800. Yılında Mevlana:Özel Sayısı)*, 2-13.

Baytur, M.B. (1965). *Mesnevi Gözüyle Mevlana, Şiirleri, Aşk ve Felsefesi*. İstanbul.

Can, Ş. (2005). *Mesnevi Hikayeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.

_____, Ş. (1997). *Mesnevi Tercümesi*, I-VI. İstanbul.

_____, Ş. (2006). *Mevlana:Hayatı,Şahsiyeti,Fikirleri*. İstanbul: ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.

Çubukçu, İ.A. (1989)*Türk-İslam Düşünürleri*. Ankara:Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çelebi, C.B. (2004) *Mevlana okyanusu'ndan* (der. E. Ç. Bayru), Konya. T.C.KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ.

Doğan, S. (n.d.). Mesnevi'de Eğitim Yöntemi ve Pedagojik Yaklaşımlar. <http://www.bilgelerzirvesi.org/bildiri/pdf/docdrsuleyman-dogan.pdf>, 20/04/2015 10.00

_____, S. (n.d.). Mesnevi'den Pedagojik Telkinler (Yorum), <http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=1375> 01/04/15 12.00

_____, S. (2013). *Mesnevi'den Pedagojik Telkinler*.Ankara:Selis Kitaplar

Eflaki, A. (1986). *Ariflerin Menkibeleri:Mevlana ve Etrafındakiler* (Cilt. II). (T. Yazıcı, Trans.) İstanbul.

Ergün, M. (1993). *İnsan ve Eğitim - Mevlana Üzerine Bir Deneme (Mevlana'nın eğitim Görüşleri)*. Ankara : Ocak Yayınları.

Fürüzanfer, B. (2005) *Mevlânâ Celâleddin* (çev.F.N. Uzluk), Konya. T.C.KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ.

Genç, V. (1997). *Mevlana ile ilgili yazılardan seçmeler*. İstanbul: MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI YAYINLARI.

Güllüce, H. (1999). *Kuran Tefsiri açısından Mesnevi*. İstanbul.

Gölpınarlı A. (1999). *Mevlânâ Celâleddin Hayatı, Felsefesi, Eserleri*, İstanbul: İnkılap

____ A.(1989). *Mevlâna'dan sonra Mevlevilik*, İstanbul.

Halman, T.S. (1999). *Candan Cana- Mevlana Celaleddin Rumi'den Seçme Rubailer*, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları

http://akademik.semazen.net/article_print.php?id=176(20.10.2014)

Kaplan, M. (2002). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar II*. İstanbul: Dergah Yayınları.

Karaismailoğlu, A. (2005). *Mevlana ve kültürümüz*. Konya: T.C. Konya Valiliği i.

Kocatürk, S. (2001). *Mevlana'da varlık, insan, aşk ve ölüm teması*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Mevlana. (1991). *Mesnevi*. (haz. V. İzbudak , A. Gölpınarlı), İstanbul. Şark İslâm Klasikleri

Mevlana. (2011). *Mesnevi Tam Metin*. (A. Karaismailoğlu, çev.) Ankara: Akçağ Yayınları.

Mevlana. (2004). *Mevlana'dan Altın Öğütler* (der. Z. Elitez) İstanbul.

Mevlana. (1995). *Divanı Kebirden Seçme şiirleri I, II, III, IV, V*. (çev. M.B. Baytur.) İstanbul: Şark İslam Klassikleri.

Mevlânâ Celâleddin Rûmî *Fihî Ma Fih*, (Tercüme:Ahmet Avni Konuk), Konya: İz Yayıncılık

Mevlânâ Celâleddin Rûmî *Mecalis-i Seba* (Tercüme:Nuri Şimşekler), (e-kitap)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (2002) *Mesnevî'de Geçen Bütün Hikâyeler*, (Hazırlayan, Mehmet Zeren), İstanbul: Semerkand Yayınları (E-Kitap:www.e-kitaparsivi.com)

Öğke, A. (2007). Mevlana'nın Mesnevi'sinde "Har (Eşek)" Metaforu. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, (18), 19-41.

- Önder, M. (1959). *Gönüller Sultanı Mevlana*. Ankara: Dönmez yayınları.
- Özdemir, Ş. (2011). Mevlana'nın Eğitimci Kişiliği. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*(16), 1-13.
- Özöndör, H. (2005).Mevlana'nın Gönül Dostları. Konya. T.C.KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ.
- Rumi, (1997) *On the Arms of the Beloved* (Trans. J. Star) London. Penguin Group.
- Sevindi, N. (2000) Tasavvuf kültürel yaratıcılığa ufuk açıyor, *Diyalog Avrasya* 3 aylık uluslararası düşünce ve kültür dergisi (16), 70-75.
- Şafak, Y. (2005). *Hazreti Mevlana'nın Eserleri*. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- _____, Y.(2004). *Mevlâna Celâleddin – i Rûmi Bütûn Eserlerinden Seçmeler*, Konya Büyükşehir Belediyesi, Konya
- Şimşekler, N. (Ed.). (2002). *Konya'dan Dünya'ya Mevlana ve Mevlevilik*. Konya: FSF Matbaacılık.
- _____, N. (2014). *Hız.Mevlana'da Evlilik, Aile ve Çocuk Eğitimi*.: http://akademik.semazen.net/article_detail.php?id=686, 16/11/ 2014 19.30
- _____, N. (2005). *Mevlana'nın Düşünce Dünyasından*, Konya. T.C.KONYA VALİLİĞİ İL KÜLTÜR ve TURİZM MÜDÜRLÜĞÜ.
- Tarakçı, C. (1987). Konferanslar I. Samsun. Ondokuzmayız Üniversitesi. Ocak.
- Tekin, G. (2012, Ocak). Mevlana'nın Eğitim Görüşleri ve Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Alanına Etkisi. *Eğitişim Dergisi*(33).
- Tok, M. (2012). Mesnevi'deki Massaların Farklılığı ve Eğitimsel İşlevleri. *Dil ve Edebiyat Eğitimi Dergisi*(4), 42-57.
- Topçu, N.(1998). *İslam Ve İnsan, Mevlana Ve Tasavvuf*.(2.Baskı)İstanbul: Dergah Yayınları.
- _____, N. (1998). *Mevlana ve Tasavvuf*. İstanbul.
- Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu Bildirileri-I. (2007). (p. 457). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Usta, M. (1995), *Divan-ı Kebir'de Mevlana'nın Eğitim Görüşü*. İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Yaşayan, Z., ve Topçu, F. (2012). *Türk Eğitim Tarihi*.

Yazoğlu, R. (2002) Hümanizm ve Mevlana. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (20) Erzurum. 67-83.

Yeniterzi, E. (1995). *Mevlana Celaleddin Rumi*. Ankara.

Абдыкеримова М. А., ж. (2011). *Жалпы педагогика*. Бишкек: ОсОО "БасмаТамга".

Акматов, К. (2012). Окуучулардын адеп-ахлактык түшүнүктөрүн калыптандыруу. *Монография*. Ош: "Вок-дизайн".

Апыш, Б. (2006). *Тарбия жараяны*. Ош: Ош облустук басмаканасы.

Асипова, Н. (2004). *Социалдык тарбия*. Бишкек: КТМУ.

Асипова, Н. (2010). *Билим философиясы жана тарыхы*. Бишкек: КТМУ.

Басылбеков, К. (2007). Дүйнөнү дүңгүрөткөн Румдук Азирети Мевляна. *ДА Кыргызстан маданий-интеллектуалдык журналы*(3), 11.

Басылбеков, К. (2012, Октябрь 5). Зор кайгынын азабынан акын болгон Азирети Мевляна. *ZAMAN Кыргызстан*(37), 7.

ДА Кыргызстан Эл аралык маданий-интеллектуалдык журналынын тиркемеси, Жаз, 2007.

Джан, Ш. (2008). *Мевляна Джалаледдин Руми - жизнь, личность, мысли*. Москва: Новый свет.

Жунусалиев, Б. (2007). Мевлянанын поэзиясы - адеп-ахлактын булагы. *ДА Кыргызстан маданий-интеллектуалдык журнал*(3), 30.

ЖУНУСАЛИЕВ, Бакыт (2009) *Желаледдин Руми жана анын жети насааты, Шоокум Илим, турмуш жана маданият журналы, 3*(32), март, 2009, 11-12-б.

Иптаров, С., жана Кулматов, Н. (2001). *Адеп билими (Усулдук колдонмо)*. Бишкек: "Аль салам".

Исаев, К. (2009). *Кыргыз социологиясы*. Бишкек: КТМУ.

Исаченко, Н. Н. (2014). Идея "Сверхчеловека" в философском дискурсе. *Фундаментальные Исследования*(11).

Исмаилов, А. (2007). Мевляна жана түп башат. *"Да Кыргызстан" маданий-интеллектуалдык журнал*(3), 25-27.

Канке, И. В. (1996). *Философия. Исторический и систематический курс*. Москва: Издательская корпорация "Логос", Гуманитарный издательский центр "Владос", Международная академическая издательская компания "Наука".

Меликян, М. А. (2014). *Онтолого-антропологические основания становления ноосферного человека*. Иваново.

Мевляна Желаледдин Руми жана дүйнөлүк цивилизация. (2013). Бишкек: "ИМАК ОФСЕТ" басмаканасы.

Мевлана Желаледдин Руми, (2012) Падыша менен сулуу селки, (которгон Идрисов С), *Шоокум Илим, турмуш жана маданият журналы*, 8 (72), август, 2012, 26-27-б.

Ормушев, А. (2014) Желаледдин Руми Ислам классикасынын көрүнүктүү өкүлү, Ак Башат Руханий, маданий жана адабий журналынын электрондук варианты (<http://www.akbashat.kg>) 04/02/2015 19.04

Өздемир, С., жана Ялын, Х. (2002). *Мугалимдик кесипке киришүү*. (С. Гавай, котор.) Бишкек: КТМУ.

Руми, Дж. (2009). *Поэма о скрытом смысле: Избранные притчи* (пер. Н.Гребнев) Бишкек-Раритет.

Руми, Дж. (2007). *Дорога превращений. Суфийские притчи*. (Д. Щедровицкий, пер.) М: Издательский дом "Оклик".

Руми, Ж. (2000). *Дил сыры*. (к. Б. К., котор.) Тегеран: Эл аралык "Альхудо" басмасы.

Тайиров, М. М., жана Мурзаев, М. С. (2009). *Окутуунун жаңы технологиялары*. Ош: АК. "Ошоблбасмакана".

Ташпынар, М., жана Алимбеков, А. (2004). *Окутуунун жалпы методдору*. Бишкек: КТМУ.

Тобагоглу, А. (2003). *Атеизм жана анын сындалышы*. (Г. Жумакунова, котор.) Анкара: Vaşbakanlık Basımevi.

Топбаш, О. (2007). *Бир кумура суу*. (Б. Мурзараимов, & К. Өмүрзаков, Котлар.) Бишкек: ЖЧК "Из-Басма".

Топбаш, О. (2009). *Биймандан Исханга Тасаввуф*. (А. Молдогазиев, Кот-лар.)
Бишкек: ЖЧК "Из-Басма".

Тургунбаева, Ж. (2004). Элдик дидактикалык чыгармалар аркылуу окуучуларды адептүүлүккө тарбиялоо. *Монография*. Бишкек: ЖЧК "Аят".

Фиш, Р. (1992) *Джалаледдин Руми*. М., 296 с.

Харламов, И. Ф. (1999). *Педагогика*. М: Гайдарики.